

સચિત્ર—

મણિકાન્ત—કાવ્યમાળા.

લેખક, "મણિકાન્ત"

તે

શંકરલાલ મગનલાલ પંડ્યા હળધરવાસવાળા.

"પાપી પિતા અને સદ્‌ગુણી સીતા" ના લેખક.

ઠે. ગાયવાડી માધવજી ઠાકરશીનો નવો માળો—મુંબઈ. નં. ૨.

પ્રકાશક.

મોહનલાલ લલ્લુભાઇ સોજીતરીયા.

તથા

મંગળદાસ નથુભાઇ ખરીદીયા.

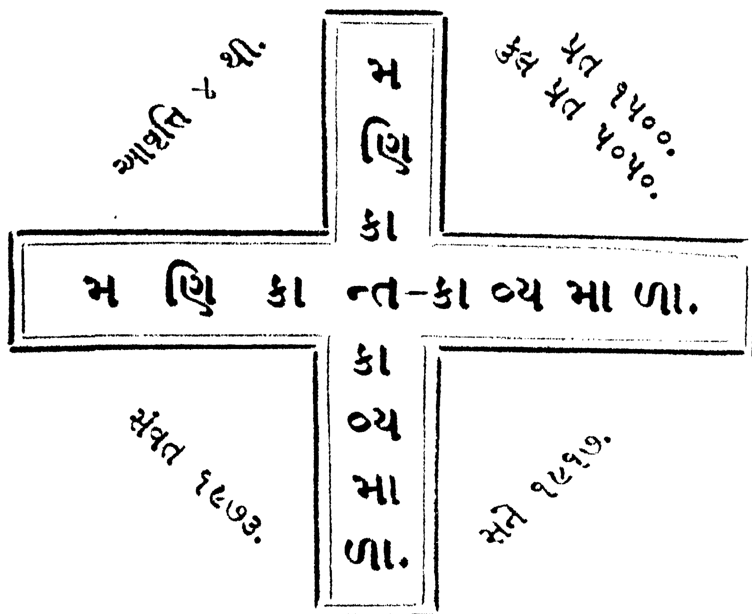
ઠે. લખમીદાસ ખીમજીનો માળો, ગણેશવાડી—મુંબઈ. નં. ૨.

સોલ—એજન્ટ.

સોજીતરીયા બ્રધર્સ—બુકસેલર્સ.

ઠે. લખમીદાસ ખીમજીનો માળો—ગણેશવાડી—મુંબઇ. નં. ૨.

કીંમત રૂ. ૧—૮—૦.

અમદાવાદ—ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

અમારા અમદાવાદના મુખ્ય એજંટઃ—

રા. જેસીંગભાઈ નથુભાઈ ખરીદીયા.

ઠે. રાયપુર આકાશેઠ કુવાની પોળમાં.

અમદાવાદ.

સ્વર્ગસ્થ મગનલાલ ભવાનીશંકર પંડ્યા.

લક્ષ્મી આર્ટ, ભાયખળા, મુંબઇ.

ૐ

અર્પણ પત્રિકા.

સ્વ૦ પુજ્ય પિતાશ્રી !

—ગઝલ—

નીતિ ને ન્યાય છે જેમાં વળી વ્યવહાર દર્પણ છે;
વિભૂષિત પ્રેમ, વૈરાગ્યે પિતા ! આ ગ્રંથ અર્પણ છે !
હૃદય નિર્મળ અને ભોળુ હતા વેદાન્તના વાદી;
છતાં **રણછોડ** પર શ્રદ્ધા પ્રીતે પુસ્તક સમર્પણ છે !
મ્હને બાળાપણે બાપુ ! જીવનનો મર્મ સમજાવ્યો;
કહ્યું " નિષ્કામ સેવામાં સમાયું ગુપ્ત ગળપણ છે ! "
પ્રથમ વાંચી મનન કરવા મ્હને **પંચીકરણ** આપ્યું;
સદા સમજાવતાં કહેતા " જગતનું જૂઠ સગપણ છે ! "
" સબંધી સ્વાર્થનાં સર્વે મળ્યાં છે પૂર્વના યોગે;
સકળ પર રાખ સમદ્રષ્ટિ ! ખરૂં તો એજ વડપણ છે ! "
અવર ઉત્તમ વિચારોની હૃદય મમ છાપ પાડી છે;
અખુટ એ **વારસો** લેખું ! પુરાણોનું નિરૂપણ છે !
અહા ! એ વારસા પાખે જગતની તુચ્છ દૌલત છે;
ગણાયે જ્ઞાન તો ભાનુ અને ધનમાલ દર્પણ છે !
અમર આત્મા તમારાને સદા શાન્તિ પ્રભુ આપો !
રૂણી બાળક તણું બાપુ ! નિરંતર એજ તર્પણ છે !

લી. આપનો રૂણી

શંકર.

લેખક તરફથી બે બોલ.

આ પુસ્તકનો ઉપોદ્‌ઘાત શ્રીયુત્ કવિ "**નરમણિ**" એ તથા શ્રીયુત્ કવિ ભાઇશંકરજીએ લખેલો છે એટલે તે સંબંધી વધુ લખવું હું ઉપયોગી ધારતો નથી.

હું લેખક યા કવિ હોવાનો દાવો કરતો નથી પણ મ્હારી હૃદય વાટિકામાં પ્રસંગાનુસાર પ્રફુલ્લિત થયેલાં કાવ્ય કુસુમોની આ નાજુક **કાવ્યમાળા** મ્હારા સાહિત્ય પ્રત્યેના પ્રેમનુંજ પરિણામ છે.

જેમ બને તેમ સાદી અને સરળ ભાષા વાપરવામાં મ્હને મઝા પડે છે અને તે મ્હારા પ્રિય વાંચકોને રૂચિકર છે તેથી સંસ્કૃતમય ઉંચી ભાષા વાપરવાની મ્હારા કેટલાક વિદ્વાન મિત્રોની સલાહ તરફ સ્હેજ દુર્લક્ષ રહે છે.

ગઝલમાં મુખ્યત્વે કરીને પ્રેમ અને વિરહનુંજ વર્ણન હોવું જોઇએ; એવો ફારસી કાવ્ય રચનાનો કાયદો છે પણ ગઝલ જેવી સરળ, રસમય અને હૃદયની લાગણી જાગ્રત કરનારી રાગણીમાં જો નૈતિક, વ્યવહારિક વીગેરે વિષયોની ગુંથણી કરી હોય તો જનસમાજ અને તેમાંએ વળી જનસંઘ તેનો વધારે લાભ લેઇ શકશે એવા હેતુથીજ તે કાયદો તોડવાની મ્હને ફરજ પડી છે અને તેનું પરિણામ પણ સંતોષકારક આવ્યું છે તે આ પુસ્તકની પ્રગટ થએલી ચોથી આવૃત્તિ ઉપરથી સહજમાં સમજાશે.

અંતમાં ઉપોદ્‌ઘાત લખનાર બન્ને મહાશયનો આભાર માની તથા પુસ્તકમાં રહેલા દોષ માટે વાંચકોની ક્ષમા ચાહી વિરમુ છું.

ચૈત્ર શુદ બીજ ૧૯૭૩.
 ગાયવાડી–મુંબઇ.

શુભેચ્છક.

"**મણિકાન્ત.**"

"મણિકાન્ત."

ઉપોદ્ઘાત.

લેખક નરોત્તમ જેઠા **"નરમણિ."**

(૩૭૧ હાર્નબીરોડ, કોટ, મુંબઈ.)

આઠ મહિનાના ટુંકા અરસામાં " **મણિકાન્ત કાવ્યમાલા** " ની ત્રીજી આવૃત્તિની બધી પ્રતો ખપી જવાથી ચોથી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરવાનો વખત આવી લાગ્યો, એટલી એજ હકીકત એ ગ્રંથના લોકપ્રિયતાના પુરાવા માટે બસ છે. ગુજરાતીમાં કોઇપણ કાવ્ય ગ્રંથની ત્રણુ વરસના ટુંકા અરસામાં ચાર આવૃત્તિઓ આજસુધી નીકળેલી અમારા જાણુવામાં નથી, સાદી સરળ ભાષામાં લખાયલાં **મણિકાન્તનાં** કાવ્યોએ વાંચક વર્ગને છક્ક કરી નાંખ્યા છે એટલુંજ નહિ, પણુ " સાક્ષરોએ લખેલાં તેટલાંજ કાવ્ય ને બાકીનો તે કચરો " એવી જે ભ્રમણા ચાલુ હતી તે **મણિકાન્તે** દૂર કરી છે.

મણિકાન્તનાં કાવ્યોની કસોટી કરવા માટે કાવ્ય તે શું અને તેની કસોટી કેમ કરવી તે સંબંધમાં અમોએ ત્રીજી આવૃત્તિમાં સવિસ્તર લખેલું છે અને આ ઉપોદ્ઘાતમાં પણુ **મણિકાન્તનાં** કેટલાંક કાવ્યોને છૂટક છૂટક લઇને કસોટીએ ચડાવી જોઇશું. પરંતુ **મણિકાન્તની** ફતેહની મોટામાં મોટી કુંચી શી છે ? તે જાણુવાની ખાયશ ધરાવનારાને મારે જણાવવું જોઇએ કે " સાદી ને સચોટ ભાષા " એજ **મણિકાન્તની** લોકપ્રિયતાનું એકજ જંગી સાધન છે. હમણાં હમણાં ઘણાએક હિતૈષીઓએ **મણિકાન્તને** ભલામણુ કરી છે કે તમારી વાણીને સંસ્કૃતમયી ને ફારસીમયી તથા ઠીક ઠીક અઘરી બનાવી નાંખો તો તમો સાક્ષરમાં ખપી શકશો. પરંતુ સુભાગ્યે **મણિકાન્તને** એવું કાંઇ અષ્ટમ પષ્ટમ આવડયું નહિ ને રુચ્યું પણુ નહિ. બાકી જો એમ થાય તો અમો નથી ધારતા કે **મણિકાન્ત** પોતાની લોકપ્રિયતા ટકાવી શકે

ગુજરાતીમાં પ્રાચીન કવિયોમાં **પ્રેમાનંદ** શ્રેષ્ઠ ગણાય છે ને અર્વાચિનમાં **દલપતરામ** શ્રેષ્ટ ગણાય છે. વારુ, કહો હવે, એ બેઉ-માંથી કોની વાણી સંસ્કૃતમય ને કર્કશ છે ? વાર્ત્તાના ગ્રંથોમાં "**કરણ-ઘેલો**" શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ તેની શૈલી કેવી સાદી ને સુગમ્ય છે ?

સરસ્વતિચંદ્રનો ચોથો ભાગ સંસ્કૃતમય શબ્દોથી ભરપૂર છે પરંતુ તેનું કારણ એકે તે વિષય એવોજ છે કે જેમાં વાપરવા યોગ્ય શબ્દો ચાલુ ગુજરાતી ભાષામાં મળી શકતા નથી. પરંતુ **મણિકાન્ત**-નાં કાવ્યોના વિષયો બધા સામાન્ય છે અને તેને માટે સચોટ સાદા શબ્દો ભાષામાં પુષ્કળ છે તો તેવા શબ્દો મૂકીને **મણિકાન્ત** પરભા-ષામાં ચોરી કરવા નીકળે તો અમે નથી ધારતા કે એમનાં એ કાવ્યો પ્રજાવર્ગમાં વખણાય.

આપણા મનના વિચાર બીજાના હૃદયમાં આબેહૂબ ઉતારવાનું સાધન તે ભાષા. જો ભાષા સર્વે સમજી શકે એવી સરળ હોય તોજ તેમાંના વિચારોની લેહેજત સર્વ કોઈ ચાખી શકે. કદી કોઇ ઠેકાણે વાપરવા યોગ્ય સાદા શબ્દો પોતાની ભાષામાં મળી ન શકે તો તેવે ઠેકાણેજ માત્ર સંસ્કૃત કે અન્ય ભાષાના શબ્દોનો પ્રયોગ કરવો તે વાજબી દેખાય. પરંતુ તેથીએ સારો લેખક રાજી થતો નથી. પારકી ચીજો પર આધાર રાખવાનું સારા લેખકને પસંદ હોયજ નહિ. પોતાની વિદ્વતાને છલકાવવાને ખાતર અથવા સાદા શબ્દો ઉપર પોતાનો કાબુ ન હોવાને ખાતર જે લેખક ભારે ભારે શબ્દોથી માતૃભાષાને શણગારવા ચાહે છે તે ખરૂં જોતાં માતૃભાષાને અણછાજતો પોષાક પેહેરાવીને તેની રેવડી કરે છે. "ટેબલ ઉપર ખડિયો ગોઠવો" એમ કહેવાને બદલે જે લેખક "પીઠીકાને વિષે—લેખિની નૃત્યાલયનું અધિષ્ટાપન કરો" એમ લખે તે લેખક માતૃભાષાની રેવડી નહિ તો બીજું શું કરે છે વારૂ ?

ભાષા એવી સરળ જોઇએ કે તેનો લાભ વધારેમાં વધારે વા-ચકો લઈ શકે. જરાક જેટલા વાંચનારાને પોતાના લખાણનો લાભ

ઇજારે આપી દેવો એ સારા લેખકનું કામ નથી. સાહિત્યનું દિવાન-ખાનું સર્વને માટે ખૂલ્લું મૂકવું જોઇએ. સાહિત્યનાં દિવાનખાનાને અંદરથી બંધ કરીને સાડાત્રણ સાક્ષરો માંહે એકલા બેસીને થોડા એક કઠણ શબ્દોની જાળ રચીને આપસ આપસમાં તેની "નવ કાંકરી" ખેલે એ તે કાંઇ કવિતા કહેવાય ? કઠણ શબ્દાર્થને સમજવા બેસતાં ભાવાર્થ ઉડી જાય છે જેથી કવિયે પાડવા ધારેલા ચિત્રનો છાપ વાચકના અંતઃકરણ ઉપર પડી શકતો નથી. હજારો ને લાખો ગુજરાતી કવિ-તાઓ આજે કચરાની ટોપલીને સ્વાધિન થઇ ગઇ છે તેનું કારણ એજ છે; ને વગર ડીગ્રી પામેલા અને સાક્ષરોની મંડળીમાં લાગત્રગ નહિ ધરાવતા છતાં **મણિકાન્ત** લોકપ્રિય થયા તેનું કારણ પણ એજ.

ઉપર કહેલો સર્વથી મોટો ગુણ **મણિકાન્ત**માં હોવા ઉપરાંત બીજી શું શું ખૂબીઓ **મણિકાન્તમાં** છે ? તે હવે આપણે તપાસીએ:

"**મણિકાન્ત**"માં હૃદય છે—ઓરીજીનેલીટિ છે—હુન્નર થોડો છે પણ જે કંઈ હુન્નર છે તે ધારેલી કામને સચોટ બજાવી શકે છે. કુદરતમાં varieties શા માટે છે તે જાણવાને "**મણિકાન્ત**" કેવા તલખે છે તે નીચેની લીટીઓથી સમજાશેઃ—(કુદરતને—એ નામનાં કાવ્યમાં જુવો.)

"સુગંધીયુક્ત કસ્તુરી, અહા ! કાળી કરી કુદરત !
સફેદી છે છતાં કાંદે, અરે ! બદબો ભરી કુદરત !

ઇશ્વરના ઇન્સાફીપણા માટે **મણિકાન્ત**ને કેટલો ભરોસો છે તે માટે જુવો "અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે" એ કાવ્યમાંઃ—

"કરેલાં પાપ જામે છે, પછી જન કષ્ટ પામે છે,
અહા એ ગુમ મારો છે, અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે !"

પરોપકારની ખરી વ્યાખ્યા જાણવા માટે પરોપકારનું આખું કાવ્ય ફરી ફરીને વાંચવા જોગ છે. "એકગણું દાન ને સહસ્ત્રગણું પુન્ય" એવા લાલચુ વેપારીઓને એમાંથી ઘણું સમજવાનું મળશે.

જીંદગીનો જીવવા જેવો ભાગ પૂછો તો જુવાનીજ છે. મુંબઇમાં ૧૧ થી ૫ વાગ્યા સુધીના છ કલાક એટલાએજ ધંધા રોજગારને

માટે સાચો દિવસ ગણાય છે તેજ પ્રમાણે જીંદગીનું કર્તવ્ય બજાવવાને જુવાનીને જાણવી. છતાં મોતીની કીંમત ન સમજતાં વાંદરાંઓ તેને ચાવી જાય છે તેમ જુવાનીની કીંમત ન સમજનારા તેનો ગેરઉપયોગ કરી નાંખે છે તેટલા સારૂ **મણિકાન્ત**ને લખવું પડે છે કેઃ—

"અભિમાને કરે અંધા, કરાવે નીચના ધંધા;
વિચારો ફેરવે સંધા, યુવાની તો દિવાની છે !"

નિષ્કામ કર્મયોગ સમજાવવા માટે **મણિકાન્ત** થોડા શબ્દોમાં કેટલું બધું રહસ્ય વર્ણવી શકે છે તે માટે જુવો "પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં" એ કાવ્યમાંઃ—

"ભલે રોગી અભોગી હો ! અગર ધન હીણ યોગી હો !
પતિ ભગવંત સમ ધારૂં પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં !"

અપંગોના કાવ્યમાં "**મણિકાન્ત**" એક દમડીનો સારામાં સારો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય તેને માટે કહે છે કે,

"અમારૂં ટંકનું ભોજન, તમારી પાન સોપારી;
દયા દિલમાં વસે જો તો, વિનંતિ ધ્યાન ધરતો જા,"

"તો શું" ના કાવ્યમાં **મણિકાન્ત**નો ઝપાટો અજબ છેઃ—

"કદર વણ નોકરી કો'ની, કરી યા ના કરી તો શું ?
યકિન વણ હસ્તમાં માળા, ધરી યા ના ધરી તો શું ?

* * * *

ચતુરાને નથી વ્હાલો, ચતુરા ના મને વ્હાલી;
કહિ એ સ્નેહ વણ સાદી, ઠરી યા ના ઠરી તો શું ?

* * * *

મનુષ્યોથી ભરી હોડી, ડુબી જઇ મધ્ય દરિયામાં;
પછી ઉંધી તરી પાછી, તરી યા ના તરી તો શું?"

Sugar coated pills **ખવરાવવી એ કવિઓનું કામ છે. દલપતરામ** એમજ કરતા. "ધનવાન સગા" ના કાવ્યમાં પણ **મણિકાન્તે** એવીજ ગોળીઓ ખવરાવી છેઃ—

"આવ્યા તમારે આંગણે, આવો ભલે કહેતા નથી;
કરિયે પ્રણામ સલામ પણ, કંઇ લક્ષમાં લેતા નથી.
નવ બેસવા આસન કરો, નવ પાન સોપારી ધરો,
અવલોકતાં અવળા ફરો, સ્હામું જરા જોતા નથી !"

મુંબઇવાસીઓને આએ કાવ્ય થાળમાં મૂકીને અર્પણ કરવાજોગ છે. એ થાળ ઉપર ઢાંકવાના રૂમાલમાં નીચેનો શ્લોક ગુંથવો જોઇએ.

तृणानि भूमि रुदकं वाक्चतुर्थी च सुनृता ।
एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यंते कदाचन ॥

ઋતુ વર્ણનો ઘણાં લખાયાં છે. એ જાતનાં કાવ્યમાં થોડા શબ્દોમાં આખી ઋતુનો મુખ્ય હેવાલ જે કાવ્ય બતાવી આપે તે શ્રેષ્ઠ ગણાય. "**મણિકાન્ત**" પણ ઠીક કામ બજાવે છેઃ—

"ગ્રીષ્મે ઘણી ગરમી પડે, **બળતું હૃદય ઝાઝું બળે;**
પણ પ્રેમ પાણી પ્રીતથી. પાનાર કાં આવ્યા નહિ ?"

ઉપરનાં વિવેચનોથી "**મણિકાન્ત**"નું હૃદય સમજી શકાશે. હવે **મણિકાન્ત**ના હુન્નર વિષે થોડાક શબ્દો બોલી હું બંધ કરીશ, વાંચો "વફા પર જફા."

"**સફા** થૈ ઇશ્ક બ્યાપારે, **નફાનું** નામ ના જોયું;
વફા પર ના **જફા** કર તું, **ખફા** થાતાં બધું ખોયું.

ઝડઝમકના ઝપાટામાં પણ "**મણિકાન્ત**"ની તીવ્ર લાગણી પોતાની તીવ્રતા મૂકતી નથી એજ પ્રશંસાપાત્ર છે. જુવોઃ—

"પ્રથમ જો પ્રેમ આપો તો દઇને લૂટશો ના—ના;
મગર મરજી તમારી તો, અવલથી આપશો ના—ના."

વંક—વોળામણે વેહેનારી, પણ કુદરતી જળના નિર્મળ વેગવાળી નદીઓ જેમ સુખકર અને આનંદમય ગણાય છે તેજ મિસાલે કુદરતી બળવાન ઉર્મિઓથી ભરેલી કવિતાઓનું સમજવું. નદીને કિનારે

સગવડ માટે બાંધેલા સુશોભિત ઘાટ અને પગથીઆં પ્રમાણેજ છંદ તથા વૃત્તોને જાણવાં. મહા નદીમાં પ્રવેશ કરવાનું જેમ ઘાટદ્વારા સુગમ પડે છે તેજ પ્રમાણે રસમય કાવ્ય પ્રત્યે ચિત્તને ખેંચવાનું કાર્ય એ છંદ અને વૃત્તો બજાવે છે. ઘાટ જેમ નદી નથી તેમ છંદ-વૃત્ત એ કવિતા તો નથીજ. ઘાટથી માત્ર કુદરતી પ્રવાહનું ઉપયોગીપણું વધે છે તેજ પ્રમાણે કુદરતી કવિતાનું ઉપયોગીપણું છંદદ્વારા વધવુંજ જોઇએ. "**મણિકાન્તે**" પસંદ કરેલા છંદોમાં ગઝલો વિશેષ કરીને છે ને તે ગઝલો ઉપર તેમનો કાબુ પણ અનુપમ છે. સ્વર્ગસ્થ **ગોવર્ધન-રામભાઇ**એ અને સ્વર્ગસ્થ **મણિલાલ નભુભાઇ**એ 'સરસ્વતીચંદ્ર' અને 'આત્મનિમજ્જન' દ્વારા ગઝલને પેહેલી વાર ગુજરાતી ભાષામાં જાહેર કીધી. પરંતુ લ્હેજતમય પકવાનના આકારમાં ગઝલોને પીરસ-વાનું પ્રથમ માન **કલાપિને** ઘટે છે. ત્યારબાદ ગુર્જ્જર પ્રજા ગઝલોને એટલે બધે દરજ્જે ભોગવતી થઇ છે કે ગઝલ એ પરદેશી પકવાન છે તેનો ખ્યાલ વટીક થોડે કાળે ભૂલી જવાશે. ગાનપ્રિય ઇટાલી દેશમાં પણ ગઝલો એવીજ લોકપ્રિયતા ભોગવે **મણિકાન્ત**ની બધી કવિતા-ઓમાં સૌથી વધારે અસર કરનાર ગઝલોજ છે—સૌથી વધારે લોક-પ્રિયતા મેળવનાર તે ગઝલોજ છે એ જોઇને ગઝલો ગજાવવાનો "**મણિકાન્ત**"નો હુન્નર કાંઇ કમી વખાણને પાત્ર નથી !

છેવટમાં અમારી એજ ઉમેદ છે કે ગુર્જ્જર પ્રજા જેમ **મણિકાન્ત**ની કદર બુજી શકે છે તેજ પ્રમાણે ગુર્જ્જર પ્રજાની વધારે મોટે પાયે સેવા કરવામાં "**મણિકાન્ત**" હમેશાં તત્પર રહો અને ફતેહ પામો ! અસ્તુ.

"**નરમણિ.**"

સૂચના.

રા. નરમણિના કાવ્યોના નમુના આ ગ્રંથને છેડે આપેલા છે જે ધ્યાનપૂર્વક વાંચી જવાની સર્વેને અમારી ભલામણ છે. **લી. "પ્રકાશક"**

ચોથી આવૃત્તિના વિસ્તિર્ણ વિકાસ પ્રસંગનો અલ્પ ઉમેરો.

પરંપરાના કાવ્ય આતિથ્યકો કહે છે કે, ગુજરાતના કાવ્ય સાહિત્યની અપૂર્વ સમૃદ્ધિની ભૂતવિધાતાએ આધુનિક અનેક પ્રત્યાઘાતો વચ્ચે પોતા પ્રત્યેની હયાત અનન્ય જન લાગણીઓથી બતાવી આપ્યું છે કે, તેણે સ્નેહ અને માનની વગર અભિલાષાએ વાંચકોના હૃદયમાંથી દુર્બળતા શુષ્કતા અને ભાવપ્રવણુતાની ઉંઘ ઉરાડી છે, કર્મશીળને યશોશીળ ભાવવિભુતીઓ પ્રગટાવી છે, વિરોધને શત્રુતાના કર્કશ દુંદુભિ નાદો બંધ કીધા છે, અછેદ્ય પ્રીતિસુત્રથી ભવિષ્યની દિવ્યલક્ષણુાઓને ગુંથી છે, અને સભ્યતાનુમોદિત જાતિય સેવાથી પરિચિત પ્રદેશને ચકીત કરી દીધો છે. એ સઘળો પ્રતાપ તેનો પોતાનોજ નથી પણ સાથે, અમૃતભરી સુમિષ્ટ દેવભોગ્ય શાક્તનો આવિર્ભાવ લેઇ જન્મેલા જન્મસિદ્ધ કવિઓનો છે. આ વાત હાલના ડિગ્રીલબ્ધ સાહિત્ય ઉપાસકો બિલકુલ કબુલ રાખતા નથી. કારણુકે તેઓ કવિતા જેવી એક સાર્વજનિક ભોગ્યવસ્તુને કેવળ પોતાના વર્ગનીજ માલીકીનું હોવાનું સમજે છે જેથી જાણુવા છતાં પણુ આંખઆડા હાથ કરી, જન્મ સિદ્ધ કવિઓનો દાવો રદ કરવા ખાતર, ઉકત વિચારોને તેઓ મધુમય સંસ્કૃતયુગને માટે કલ્પી કાઢી, એકજ અવલંબન વસ્તુવિચારને નકશીથી ગૌરવ અજ્ઞાત જોવાતી મધ્યકાળની પ્રાદેશિક કાવ્યરચનાને માત્ર બિજારોપણુ સરખી સ્વિકારી, તેમાં પાછળથી ઘટના છાયાને ફળલબ્ધિના ઉપજેલા સઘળા પ્રસંગોના પ્રાગટયનું પરિણામ તેઓ પોતાના વતી હોવાનું માની બેઠા છે. વારંવાર તેઓ એજ વાતનું પિષ્ટપેષણ કરવા મથે છે કે પાશ્ચાત્ય શિક્ષણુની નવીન દૃષ્ટિથી પ્રેરાયલી કવિતાનો આદર્શ સંસ્કૃત અનુકરણિયશૈલી કરતાં ઘણો ઉંચો છે. એમાં અવશતા સમાનતા ને બન્ધુતાના મોક્ષમંત્રોનું સ્ફુરણુ છે. ઐકયનું ઓજસ છે. જાતિયજીવનનો વિકાસ તથા પ્રકાશ છે. નિઃગર્વ છે. સર્વ છે. આપણે ઘડીભર માનની ખાતર એમ માની

લેઈએ કે એમાં સત્ય છે. છતાં પ્રશ્ન તો ઉભાજ રહેવાનો કે જ્યારે તેમાં સત્ય છે તો પછી તે પ્રત્યે વાંચક વર્ગનો મોટો ભાગ ઉત્સુક દૃષ્ટિએ આકર્ષાતો કેમ જણાતો નથી ? આ પ્રશ્ન જો તેઓ સામે લેઈ જવામાં આવે તો મારી ખાતરી છે કે તેઓ ધૃષ્ટતાપૂર્વક એવોજ જવાબ આ-પશે કે विपुल हृदयाभियोग्ये खिद्यंति काव्ये जडा न मौर्ख्यैस्त्वे । એટલે કે અમારાં કાવ્યો વિસ્તર્ણ હૃદયના પુરૂષોને યોગ્ય છે તેથી ક્ષુદ્રાશયિ મનુષ્યોને તે ન સમજાય તો તેમણે આ કાવ્યો માટે અફ-સોસ નહીં કરતાં, પ્રથમ પોતાની મુર્ખતા માટે અફસોસ કરવો જોઇએ. આ શું તેમનો જવાબ વ્યાજબી છે ? કાવ્યમાંથી રોચકતત્વ નાશ પામ્યું કે વાંચકોના હૃદયમાં શુષ્કતા પ્રસરી, એ એક કાવ્ય પ્રદેશના એ મહાન પ્રતિરોધોનો સવાલ પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓની અભિલાષાઓ અને વિચારોની અસર આપણા ઉપર થઈ ત્યારથી શરૂ થએલો છે. છતાં તેમાં કયો પક્ષ સત્ય છે એ વાત આત્મપરિચય આપી સાબીત કરી બતાવવાના કામમાં અકુદરતી કવિઓએ થોડોજ શ્રમલીધો છે માત્ર કેટલા એક જન્મસિદ્ધ કવિઓએ પ્રશંસનિય આત્મભોગ આપ્યો છે, તેમાં આ **મણિકાન્ત કાવ્યમાળાના** કર્તા કવિ **શંકરલાલ મગન-લાલ પંડ્યા.** હળધરવાસવાળા પણ એક છે, એમ એમનાં અનેક નાના નાના આકારમાં પ્રગટ થયેલાં સંખ્યાબંધ પુસ્તકોએ, અને આ એવા સઘળા લેખોના સંગ્રહ સરખી **મણિકાન્તકાવ્યમાળાની** પ્રગટ થતી ચોથી આવૃત્તિએ દીનપ્રતિદીન પોતાના કદ—બળ અને કીંમતમાં વધારો થવા છતાં મેળવેલી લોકપ્રિયતા વડે વગર ઉચ્ચારે સિદ્ધકરી બતાવ્યું છે.

આ કાવ્યોમાં, મિ. **મણિકાન્તે** ભારોભારના શબ્દો લાધી દુનિયાંને પોતાના તરફ દોરવાનો, કે આશક માશુકની બાળચેષ્ટાઓ આલેખી તે વડે ઉછરતી પ્રજાને ફોસલાવવાનો ઢોંગ કીધો નથી. પણ પોતાના સામે બનતા અનાચારો સંબંધે, પોતામાંની જન્મસિદ્ધ જાગ્રત થતી કાવ્યશક્તિના રણુકારનો ઉપયોગ કરી તે વડે વાંચકોને

હૃદયતૃપ્તિ અર્પણ કરી છે. આ સ્વરૂપોમાંનો મોટો ભાગ ગજલોથી ગુંથાયલો છે તેની તન્મયતાના સુચનરૂપે તેમણે શરૂઆતમાંજ લખ્યું છે કેઃ—

"ગઝલમાં હું બન્યો ઘેલો, ગઝલ દિલજાન ગાવા દે;
હજારો કામને છોડી, અહા! ગુલતાન થાવા દે.
ગઝલના હોજમાં હર્ષે, અહાહા! યાર ન્હાવા દે;
ગઝલરસની ભરી પ્યાલી, પીને મસ્તાન થાવા દે."

આ તેમનું અક્ષરઃ કહેવું ખરૂં છે. અન્ય ભાષાના શબ્દ ઉમેરણના લાલિત્યથી ગજલ દ્વારા કંઈક વધારે ભાવ અને મધુમંત્રની રચના ઉભરે છે. આ કૃતિ ગુજરાતિ સાહિત્યમાં પાછળથી ઉમેરાયલી છે. જમાનાઓની શરૂઆતપૂર્વે લખાયલા ऋक् સંહિતા માંહિલા પ્રાતિશાખ્યસુત્રનાં ત્રણકાન્ડ વેષ્ટિત અરાઢ પટલોમાં તો માત્ર આદ્યસપ્તક પરસપ્તકગને પરાસપ્તક એવા ત્રણભાગે વિભકત ऋचा—यजुष ને दंडक ના ત્રણ રૂપે સ્થીત થયેલા એકવીસ મુખ્ય વૈદિક છંદો વિષેજ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તે પછીના અનિશ્ચિતકાળમાં કૌષ્ટુકિ, તાંડિ, યાસ્ક, સૈતવ, રાત ને માંડવ્યે તેમાં સારો વધારો કીધો છે પણ તેનાં પ્રત્યેકરૂપમાંથી અસંખ્યાત મૂર્તિઓ ઉભી કરી છંદ શાસ્ત્રના ભવિષ્ય ઉપર મોટો ફેરફાર કરવાનું માન તો પિંગળનેજ ઘટે છે. એ યુગની અમર સાહિત્યસંપત્તિની તુલના થઈ શકે તેમ નથી. તેમાં આશાને સાર્થકતાની હદ નહોતી. આજે બે તો કાલે ચાર એમ પાંખડીઓ ઉપર પાંખડીઓ ખીલવવા માટે કાવ્યપદ્મની કલી હમેશાં અર્ધવિકસીત તૈયાર રહેતી. એ પછીના **શમશેરશાહીના** દુર્ભિક્ષકાળમાં સાહિત્યનું રાષ્ટ્રિય જીવન અને તેની ઉન્નતિમૂલક સર્વ સાધનાઓ નષ્ટ થઈ જેથી સાહિત્યની ધારા રેલાઈ, કાદવકીચ્ચડમાં ભળી તેણે પોતાનો પ્રવાહ ગુમાવ્યો ને એક સ્થળમાં ભરાઇ બેસી પોતાને પેટે શેવાળ અને કીડાઓને જન્મ આપ્યો! આ તકે રાજશક્તિથી મગરૂર ગજલે ખાલી સિંહાસનપર પોતાનો અંડો જમાવ્યો. ને ભવિષ્યની રેષાઓ અજવાળવા **નર્મદ, કંથારીયા, દ્વિવેદી ને કલાપીઓ** નિપજાવ્યા જેથી તેના માધુર્યની અસર

ચમત્કારિક થઈ. આ તારની ગુંથેલી સતારપર તર્જની લલકારતાં કઠીન કર્મજાળની સાંકળથી મુક્ત થવા મિ. **મણિકાન્તે** નીતિને નીચેના શબ્દોમાં અગ્રસ્થાન આપ્યું છે.

"પડી પર્વત પરેથી હા ! શરીરને તું છુંદાવા દે;
તથાપી ધૈર્ય ધારીને, નીતિને ના લુંટાવા દે."

આ તેમના સર્વમાન્ય વિચારની આ જમાનામાં જરૂર છે. ધર્મમાત્રનું મુળ નીતિ છે એ વાત દરેક વાંચકે ભુલવી જોઇતી નથી. કારણકે તેમનાજ શબ્દોમાં બોલીએ તો

"કરેલાં પાપ જામે છે, પછી જન કષ્ટ પામે છે;
અહા ! એ ગુપ્ત મારો છે, અદલ ઈન્સાફ ત્હારો છે"

પ્રભુના અદલ ઈન્સાફ સામે કરણી તેવીજ પાર ઉતરણી છે. મોહાંધતાનાં આવરણો ઉચ્છેદવા તેમણે લખ્યું છે કેઃ—

"વિકારોને વળગનારી, બતાવે પાપની બારી;
સુઝાડે બુદ્ધિ ના સારી, પિડાકારક પિછાની છે."

આ વાત વારંવાર હિતચિંતકોએ ગાઈ છે પણ '**યુવાની દીવાનીના**' પ્રસંગમાં તેણે પોતાનું ખેંચાણ મનોરંજક કીધુ છે. આ પછીની કાર્યદક્ષતા સંબંધીની—

"કીર્તિ કલંકિત જે કરે, એ કાર્ય તો કરવું નહીં;
અપયશ અપાવે જે અરે ! એ રીત આચરવું નહીં !
બોલ્યું વચન તે પાળવા, ખોટા પણાને ખાળવા;
હા ! સત્યને સંભાળવા, દુઃખથી જરા ડરવું નહીં."

આ અને બીજી આત્મગર્જનાઓથી દરિદ્રના ઝુંપડે ઝુંપડે જઈ સદાચરણના ઉચ્ચ આદર્શ ફુંકવાનો તેમણે સ્તુત્ય પ્રયાસ કર્યો છે. ચંદ્રાવળાના ચળકાટમાં મિ. **મણિકાન્તે**—

"શોભે રણસંગ્રામે શૂરો, ધરી ઢાલ તરવાર,
દુશ્મનના દળમાં જઇ ઘૂમે, ડરે નહીં તલભાર;
ડરે નહીં તલભાર હૃદયમાં, હોય ભલે તે ભારી ભયમાં,
પ્રાણ અર્પવામાં પણ પૂરો, શોભે રણસંગ્રામે શૂરો"

૮૫૦૬

એવા ભવિષ્યમાં નિપજનારા ભારતીયો માટે અભિલાષા બતાવી છે. તે હાલની વિશ્વવ્યાપક લઢાઇને મુખડે લઢતા હિંદીવીર સૈનિકોને જોઇને, તેમની નસેનસમાં પ્રેરાયેલી તે સજીવનપ્રેરણા હરકોઇ વાંચકથી સમજી શકાય તેમ છે. સિવાય—

" કબજે કરી કીલ્લો કતલ શાહે ચલાવી શે'રમાં,
હો બાળ વૃદ્ધ યુવાન, પણ સહુકો કપાયા કેરમાં;
પોકાર મરતાંનો સુણી દિલ શાહ દોષ થકી ડરે,
પાછળ પછાડે પૂછડું, એવી દયાને શું કરે? "

એ " એવી દયાને શું કરે " ના શિર્ષકનું કાવ્ય, ક્રોધાંધ અવિચારીઓને ખાસ વિચારણિય છે. 'ઢોંગી ધર્મ ગુરૂનું ધતીંગ' પણ તેવુંજ અસરકારક છે.

" વાણી ઉચારી **શંકરે**, સર નાઇટ કે જે. પી. થયા;
જો દેશ સેવ કરી ન તો, જે. પી. થયા ઝખ મારવા."

આ 'ઝખ મારવાના' કાવ્યમાં પણ તેમણે શાસનદંડના વગર ડરે, સત્યતાના વિચારનું સાનિધ્ય પ્રગટાવ્યું છે. મનુષ્યોચિત કર્મક્ષેત્રમાં પ્રવાસ કરનારાઓને આવા આત્મિયરાષ્ટ વિપ્લવ સરખા વિચારો પ્રારંભમાં કડવા કે કષાય લાગે એમ ઉપજેલી શંકાનું મિ. **મણિકાન્તે** **'પદભ્રષ્ટ થયેલા પ્યાર'માં**—

" અમારા દીલને દરીએ, નહીં મળશે મીઠું પાણી;
ખરેખર છે બધું ખારૂ, પીશે તે તૂર્ત પસ્તાશે;
અમારા દીલનો શીશો, નથી શરબત શરાબોનો;
ઝરેલું ઝેર છે તેમાં, પીતામાં પ્રાણ તો જાશે. "

એ આદિમાં બહુજ સ્પષ્ટ રીતે સ્પષ્ટિકરણ કર્યું છે. નોકરીનો બળાપો.' 'જમાનાનો સડેલો સુધારો' 'એ કોની બદદ્યાનત' અને એ ઉપરાંતનાં મિ. **નરમણીએ** વિવેચનની સરાણે ચઢાવી જોયેલાં કાવ્યોમાં મિ. **મણિકાન્તના** બુદ્ધિ કૌશલ્યે બહુ સારી રીતે પ્રતીભા પાડી છે.

જેના પ્રથકક્કરણ માટે બ્હોળા સ્થાનનો અત્રે અભાવ હોવાના સબબે મારે ટુંકામાંજ પતાવવું પડે છે કે આ કાવ્યોની ભાષા સાદી અને સરળ હોવા છતાં પણ તેમાંનાં સુંદરવર્ણનો, આનંદ જનક પદલાલિત્ય, અનુપમરસજ્ઞાતા, હૃદય દ્રાવક ઉપમાચાતૂર્ય, ને સંગીન મર્મભેદક જ્ઞાનથી બહુજ અચ્છિ રીતે વિભૂષિત છે. વાણીનું રસસિંચન જડ પદાર્થોમાં પણ કેવી રીતે ચેતના પ્રગટાવે છે તેના આ દૃષ્ટાન્તરૂપ છે. આજે કેટલાક જન્મસિદ્ધ કવિઓના કાવ્યોમાં શોચનિય સ્થીતિ માત્ર એજ છે કે તે શૃંખલાબદ્ધ સ્થીતિમાંજ પોતાનો શબ્દ પ્રવાહ પ્રસરાવી કૃતકૃત્ય બની બેસે છે. એટલે તેમાંથી ઉર્મિ અને કલરવ ઉડી જતાં, તે પોતાના સાહિત્યનું અક્ષય મધુચક્ર રચી શકતાં નથી. બાકી આવાં કાવ્યો નિર્વિવાદ રીતે એટલું તો સિદ્ધ કરી શકે તેમ છે કે ગતકાળમાં જે જળ અને માટિમાંથી ગુજરાતી કાવ્યનું અનંત દળપદ્મ ફુટતું હતું તે જળ અને માટી ગુજરાતમાંથી ચાલી ગઈ નથી પણ હાલ સામગ્રીઓની ઉણપે તેને પોતાની જીંદગીનો વીમો મૃત્યુ પાસે ઉતરાવવાની ફરજ પડતી જાય છે. ને એ રીતે તે ક્રમશઃ વાચકોની દૃષ્ટિથી લુપ્ત થાય છે. આ માટે સાહિત્યની સ્વતંત્રતાના દ્વાર હમેશાં ખુલ્લાં રહેવાં જોઇએ તે સિવાય લીટન, રેનોલ્ડ, થેકરે, શેકસપિયર, બાયરન કે મીલ્ટન, આ મર્યાદિત સાહિત્યને પેટે અવતરે એવા ઓરીયા રાખવા કેવળ સ્વપ્નાવસ્થાની વાત છે. હવે હું આટલેથીજ અટકીશ. ઉચ્ચ વિચારો અને સારે રસ્તે લેવાયલા શુદ્ધ પ્રયાસો સદા અમર છે. આ જગતની કાવ્ય સાહિત્યની સપાટી ઉપર જે અમુક પગલાં આ મિ. **મણિકાન્તે** પાડયાં છે તે તરફ જોઇને કોઇને કોઇ તણાયેલો પંથી દોરાતો દોરાતો વાટચે પડશે એમ હું ઇચ્છું છું. ઇતિશમ્

મુંબાઈ કાલબાદેવી. } **કવિ ભાઈશંકરજી વિ. વિદ્યારામ પંડિત**
તા. ૧-૩-૧૭ } પ્રાણરક્ષક ઔષધાલય.

પ્રાર્થના !

—ગઝલ—

નમું કિરતાર કરૂણાળું, કુબુદ્ધિ કાપજો પ્યારા;
  અમારો ધર્મ સાચવવા, સુબુદ્ધિ આપજો પ્યારા !
ભૂખ્યાને અન્ન દેવાને, પ્રીતે પરમાર્થ કરવાને,
  દયાળુ દેવ અમ દિલમાં, દયાને સ્થાપજો પ્યારા !
હળાહળ ઝેરના જેવા, જૂઠાથી જૂજવા રાખી;
  હૃદયમાં સત્યતાની છાપ સત્વર છાપજો પ્યારા !
ત્હમારા ગુણ ગાવાને, ભજનમાં લીન્ન થાવાને;
  અમારા દેહમાં ભક્તિ રગે રગ વ્યાપજો પ્યારા !
કુડા છે કામ ને ક્રોધ, બૂરા છે મોહ ને લોભ;
  કહે "શંકર" અમોને દૂર એથી રાખજો પ્યારા !

"મણિકાન્ત"

મંગળ યાચના !

—ગઝલ—

અમારા હીંદમાં સર્વે
સ્થળે ઇશ સ્થાપજો–મંગળ !
અહા ! સૌ આર્યના અંતર;
વિષે બસ વ્યાપજો–મંગળ !
કરી મન માનતી વૃષ્ટિ;
વધાઈ આપજો—મંગળ !
પ્રભૂ ભારત તનૂ દિલમાં;
ભલાઇ છાપજો—મંગળ !
વધો હુન્નર કળા હીંદે;
સકળ કાર્યો થજો—મંગળ !
વળી વ્યાપાર પણ વધજો;
સુબુદ્ધિ વાધજો—મંગળ !
તમો પાસે સકળ પત્નિ;
પતિનું માગજો—મંગળ !
ગવાજો ગીત ને વાજાં;
વિભૂજી વાગજો—મંગળ !

"મણિકાન્ત"

ગઝલમાં ગુલતાન !

ગઝલમાં હું બન્યો ઘેલો !
ગઝલ દિલજાન ! ગાવા દે !
હજારો કામને છોડી !
અહા ! ગુલતાન થાવા દે !
ગઝલના હોજમાં હર્ષે !
અહાહા ! યાર ! ન્હાવા દે !
ગઝલ રસથી ભરી પ્યાલી !
પી ને મસ્તાન ! થાવા દે !
નથી ખાવું નથી પીવું !
મઝા બસ ! એ ઉડાવા દે !
અયે ! નિદ્રા ! જજે નાસી !
નશો ! એનો ચ્હડાવા દે !
નીતિ, શૃંગારનાં કાવ્યો !
ગઝલમાં હા ! બનાવા દે !
વિષય વૈરાગ્યનો વીરા !
ગઝલમાં રે ! બતાવા દે !
ભલે છે અન્ય રાગો પણ !
ગઝલમાં ગાન ! થાવા દે !
વળી વાજીંત્ર તે સાથે !
ગઝલમાં હા ! બજાવા દે !

"મણિકાન્ત"

વિભૂ વાકય.

—ગઝલ—

જગતમાં ધર્મની પડતી અધર્મે થાય છે જ્યારે,
નિરાકારી છતાં ભારત ! લઉં અવતાર હું ત્યારે.

*   *   *   *

ભજે જે ભાવથી મુજને ત્રિવિધિ તાપ–કાપું છું !
કરે પરમાર્થ જે પ્રેમે પ્રથમનાં પાપ–કાપું છું !
સદાચરણે સદા ચાલે દિધેલા શ્રાપ–કાપું છું !
જીગરમાં તે જનો કેરી ભલી હું છાપ–છાપું છું !

*   *   *   *

કરે આરાધના મ્હારી પછી તપની–નથી પરવા !
રહ્યો જેના હૃદયમાં હું પછી જપની–નથી પરવા !
પિછાને જે મ્હને ત્હેને અવર લપની–નથી પરવા !
પુરાણો કે, પુરાણીની અગર ગપની–નથી પરવા !

"મણિકાન્ત."

ચિત્ર [illegible].

“જગતમાં ધર્મની પડતી જ્યારે થાય છે ત્યારે,
નિરાકાર છતાં આપ [illegible] અવતાર [illegible] ત્યારે.”

“ ભાગવત.”

નીતિ-બોધ.

"કદી તલવારના ધારે ભલે ગરદન કપાવા દે!
તથાપિ ધાર ધારીને નીતિને ના લુંટાવા દે!"

"મણિકાન્ત."

લક્ષ્મી આર્ટ, ભાયખળા, મુંબઈ.

નૈતિક-કાવ્ય.

—ગઝલ—

ભલે દુઃખમાં ડુબી જૈને,
　　સકળ સુખને સમાવા દે !
હૃદયને ભય ભમાવે તો,
　　ભુલી તું ના ભમાવા દે !
અહા ! અગ્નિ વિષે હર્ષે,
　　અતી તનને તપાવા દે !
કદી તલવારની ધારે,
　　ભલે ગરદન કપાવા દે !
ડુબાવે દેહને દરિયે,
　　ખુશીથી તો ડુબાવા દે !
પિવાડે ઝેર તો પી—લે !
　　રખે। દિલને દુઃખાવા દે !
પડી પર્વત પરેથી હા !
　　શરીરને તો છુંદાવા દે !
તથાપિ ધીર ધારીને,
　　નીતિને ના લુંટાવા દે !

"મણિકાન્ત."

"અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે!"

—ગઝલ—

અહો! કિરતાર ઇન્સાફી અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે;
ખલકને ખૂબ પ્યારો છે! અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે! અહો!
કુકર્મે કષ્ટ ભોગવીએ, તમોને દોષ કાં દઇએ!
ગુન્હો સઘળો અમારો છે, અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે! અહો!
રમીને પાપના પાસા, સુખોની રાખીએ આશા!
ખરે! ખોટા વિચારો છે, અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે! અહો!
સદાચરણે સદા ચાલે, સદા સુખ તેહને આલે!
પુરાવા તો હજારો છે, અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે! અહો!
કરેલાં પાપ જામે છે, પછી જન કષ્ટ પામે છે!
અહા! એ ગુપ્ત મારો છે, અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે! અહો!
કંઇ જન એમ બોલે છે, પ્રભુ ઇન્સાફ ભૂલે છે!
અરે! ગાંડા ગમારો છે, અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે! અહો!
કરે તેવું જરૂર પામે, લણે છે જેવું જે વાવે!
જગતનો એજ ધારો છે, અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે! અહો!
વસીલાને મુકે ન્હેતો, ન કો'ની લાંચ તું લેતો!
વિભૂ તું ન્યાય વાળો છે, અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે! અહો!
કથે 'શંકર' વકીલોની, ગરજ તુજ પાસ ના પડતી!
અહા! એ રાહ સારો છે, અદલ ઇન્સાફ ત્હારો છે! અહો!

બુરી આદત યાને દુર્ગુણદર્શક !

—ગઝલ—

મળે શરબત છતાં પ્યાલી શરાબે રે ! ભરે છે કાં ?
ખરે ! ખીસ્સે બની ખાલી નશો વ્યસની કરે છે કાં ? મળે.
મનોહર મેનકા જેવી રૂપાળી ઘર વિષે રામા;
છતાં છટકેલ રાંડોમાં રખડતા રે ! ફરે છે કાં ? મળે.
કરે કિરતાર સર્વે પણ કર્યું મ્હેં એમ માનીને;
અભિમાને બની અંધા હું પદ ગધ્ધા ધરે છે કાં ? મળે.
દિપકની જ્યોતને ઝાંખી પતંગો ભાન ભૂલીને;
ઊડે છે ભેટવા ત્હેને બળે છે રે ! મરે છે કાં ? મળે.
જળાશય છે ભર્યાં જ્યાં ત્યાં તથાપી કાક પક્ષીઓ;
પનીહારી શીરે મટકી તહાં ચંચૂ ભરે છે કાં ? મળે.
ભરીને પય તણું પ્યાલું મણીધરને તમે પાશો;
હળાહળ ઝેરની ધારા મુખેથી રે ! ઝરે છે કાં ? મળે.
જુગારે સૌ ગુમાવ્યું છે બન્યો બેહાલ હા ! બંદો;
છતાં અફસોસ ! મન તેનું જુગારે જૈ ઠરે છે કાં ? મળે.
કરી છે કેદની યાત્રા અરે ! કૈં વાર દંડાયો;
તથાપી ચોર સૌ ચૂકી ફરી પરધન હરે છે કાં ? મળે.
કર્યો ઉપકાર જન કો'એ ભુલી આભાર સૌ ત્હેનો;
કૃતઘ્ની નીચ અપકારી બુરૂં ત્હેનું કરે છે કાં ? મળે.

\+ \+ \+

કથે "શંકર" સુણો શાણા પડી આદત ટળે-ના તે;
ધુવે જો કોયલા તો પણ સફેદીમાં ભળે-ના તે.

પરોપકાર!

—ગઝલ—

પ્રભાકર તે પ્રકાશીને જગત સેવા કરે છે કાં?
અહા! રજનીપતિ નિત્યે નભે ફરતો ફરે છે કાં? પ્રભાકર.
નવાણો નીરથી ભરવા પકવવા પાક હા! ક્ષેત્રે;
નિયમસર મેઘ સૃષ્ટિમાં અહા! વૃષ્ટિ કરે છે કાં? પ્રભાકર.
સકળના પ્રાણુનો રક્ષક મધૂરો છે અહા! વાયૂ;
વિના સ્વાર્થે વહે સઘળે વકુફી વાપરે છે કાં? પ્રભાકર.
ગ્રહી કરમાં કુહાડીને સુખડને છેદશો કોઇ;
ભલે ને અગ્નિમાં નાંખો સુગંધી હા! સ્ફુરે છે કાં? પ્રભાકર.
ચરે જંગલ તણો ચારો મહીષી, ગાય ને બકરી;
મધૂરું દૂધ આંચળથી છતાં ત્હેને ઝરે છે કાં? પ્રભાકર.
તપેલો તાપથી પંથી વિસામો વૃક્ષનો લે છે;
પછી પથ્થરથકી મારે છતાં ફળ હા! ખરે છે કાં? પ્રભાકર.
સદાચરણી અને સંતો તણું બૂરું કરે કોઇ;
છતાં પરમાર્થના પ્રેમી દયા હરદમ ધરે છે કાં? પ્રભાકર.
કથે 'શંકર' ભલા લોકો પરાયાં કષ્ટ કાપે છે;
અહા! પરમાર્થના માટે ઘટે તો પ્રાણુ આપે છે. પ્રભાકર.

—સોરઠો—

ઉપકારે ઉપકાર, કરનારા જન કૈંક છે;
અપકારે ઉપકાર, કરનારા જન જૂજ છે!

ખુશામતથી રાજી થનારને !

—ગઝલ—

તમે બોલી રહ્યા ભાઈ ! અમોને બોલવા દેશો !
  અમારા દીલનું તાળું ખુશીથી ખોલવા દેશો ! તમે
તમે બોલ્યા બધું સાચું ! કહીશું કેમ હા એ હા ?
  ખરૂં મોટું હૃદય કાંટે તપાસી તોલવા દેશો ! તમે.
ગપાટાના સપાટા એ તમારા કામ ના આવે;
  ભરેલી છે અગર ખાલી ? ફળીને ફોલવા દેશો ! તમે.
તમે બોલ્યા પટારામાં ભર્યાં મુક્તાફળો મોંઘાં;
  અમારાથી મનાયે ના પટારો ખોલવા દેશો ! તમે.
અમે તો સત્યના સાથી ખુશામત છે ખરે ખારી !
  અમારી અલ્પ બુદ્ધિથી અરે ! અવલોકવા દેશો ! તમે.
તમે માઠું લગાડો તો તમારી મૂર્ખતા મ્હોટી !
  તપ્યું જો હોય મસ્તિક તો જરા ઠંડું થવા દેશો ! તમે.
કથન લાગે કદી કડવાં અમોને જો નહિ ચાહો !
  રજા આપો અમે રાજી ! જીગરથી હા ! જવા દેશો ! તમે.
ખુશામતના તમે માલિક ! ખુશામતખોર છે ઝાઝા;
  ભલે ભેગા કરી બુદ્ધિ તમારી બોળવા દેશો ! તમે.
છતાં પણ શેઠજી મ્હારા ! શિખામણ રંકની માની !
  વ્યસન ઝાઝું ખુશામતનું ગળે ના બાઝવા દેશો ! તમે.

"યુવાની તો દિવાની છે!"

—ગઝલ—

જરા જન જાળવી લેજે અરે! ઝેરી યુવાની છે;
કલંકિત કિર્તિને કરશે ખરે! વૈરી યુવાની છે! જરા.
સદા મન મોહમાં રમતું, રહે પરનારમાં ભમતું;
નીતિને લેશ ના નમતું યુવાની તો દિવાની છે! જરા.
ભલે હો! ભ્રાતની નારી અગર હો! મિત્રની પ્યારી;
નજર ત્યાં થાય બદકારી ખરાબીની નિશાની છે! જરા.
સગું સ્નેહી નહિ જોશે ભલે વિધવા કદી હોશે;
અરે! અક્કલ બધી ખોશે ભલે ગુણવાન જ્ઞાની છે! જરા.
અભીમાને ફરે અંધા કરાવે નીચના ધંધા;
બિચારો ફેરવે સંધા યુવાની તો ગુમાની છે! જરા.
બનાવ્યા કૈંકને કેદી નખાવ્યાં શીષ કૈં છેદી;
યુવાની શત્રુ છે ભેદી ન માનો કે, મઝાની છે! જરા.
હૃદય કિરતાર ના રટતું નથી પરમાર્થમાં પળતું;
રહે રસભોગમાં ભળતું જીવનની જાણ હાની છે! જરા.
વિકારોને વળગનારી બતાવે પાપની બારી;
સુઝાડે બુદ્ધિ ના સારી પિડાકારક પિછાની છે! જરા.
સમજ સંસારના પ્રાણી! યુવાની માન મસ્તાની;
અરે! પણ ચાર દા'ડાની! યુવાની જાણ ફાની છે! જરા.
કથે "શંકર" જુઠી કાયા જુઠી સંસારની માયા;
યુવાનીની જુઠી છાયા જુઠી આ જીંદગાની છે! જરા.

“ નહિં સાહસ કરો કોઇ ! ”

—ગઝલ—

કરો જે કામ હે પ્યારા ! ખરૂં ખોટું જજો જોઈ;
બિચારીને ભરો પગલું નહિં સાહસ કરો કોઈ ! કરો.
બનીને ક્રોધમાં અંધા કરે સાહસ અરે ? સંધા;
બુરૂં થાતાં રહે રોઈ નહિ સાહસ કરો કોઇ ! કરો.
ભમાવ્યા ના ભમો કો’ના કરો ના કાનને કાચા;
સુખો સૌ બેસશો ખોઇ નહિં સાહસ કરો કોઇ ! કરો.
નિહાળો નેત્રથી તો પણ તપાસો પૂર્ણ હે પ્યારા !
ભલે હો કામ હરકોઇ નહિં સાહસ કરો કોઇ ! કરો.
પડયા છે કૈં જનો એવા ચઢાવે ચિત્ત ચગડોળે;
ભરૂસે ના રહો ભાઇ ! નહિ સાહસ કરો કોઇ ! કરો.
*હતી હા ! વિપ્રની નારી બિચારા નોળને મારી;
કરી સહસાજ પસ્તાઈ નહિ સાહસ કરો કોઇ ! કરો.
*કર્યો સંહાર પોપટનો બચાવ્યો ઝેરથી જેણે;
પછી રાજા રહ્યો રોઇ નહિ સાહસ કરો કોઈ ! કરો.
હજારો દાખલા એવા બન્યા કૈં ને નવા બનતા;
ગણો સહસા ઉંડી ખાઈ નહિં સાહસ કરો કોઇ ! કરો.

* ગુજરાતી ટેક્ષબુકની કવિતા ‘સિદ્ધપુર નામે સુંદર ગામ’ વાંચો !
* ” ” ” ‘ધોધા પાટણ ગામ ગંભીર’ વાંચો !

સોનેરી શીખામણ !

ગઝલ–સોરઠી (હરિગીતમાં પણ ચાલશે)

કિર્તિ કલંકિત જે કરે એ કાર્ય તો કરવું નહિ;
અપયશ અપાવે જે અરે ! એ રીત આચરવું નહિ !
અનીતિ તણા આગારમાં !
બબ્બો ઉડે જ્યાં બ્હારમાં !
વ્યસની તણા વ્યવહારમાં !
પળવાર પણ ઠરવું નહિ !
બોલ્યું વચન તે પાળવા !
ખોટાપણાને ખાળવા !
હા ! સત્યને સંભાળવા !
દુઃખ જો પડે ડરવું નહિ !
વ્યભીચારને વૈરી ગણો !
રે ! મોહ મમતાને હણો !
રસ્તો તજો લાલચ તણો !
પર દ્રવ્યને હરવું નહિ !
પરમાર્થને પ્યારો કરો !
બસ ધ્યાન ઈશ્વરનું ધરો !
ભક્તિ તણું ભાથું ભરો !
ફટકેલ થઇ ફરવું નહિ !
કિર્ત્તિ કલંકિત જે કરે એ કાર્ય તો કરવું નહિ;
અપયશ અપાવે જે અરે ! એ રીત આચરવું નહિ !

"જનુની જણ તો જણ જન એવા!"

—ચંદ્રાવળા છંદ—

(૧)

જનુની જણુતો જણુ જન એવા, દાતા ભક્તા, શૂર,
સ્વદેશની સેવામાં દાના, પર ઉપકારી પૂર;
પર ઉપકારી પૂર કહાવે, જે બોલે તે તુરત બજાવે,
નવ પથ્થર તે ઝવેર જેવા, "જનુની જણુ તો જણુ જન એવા."

"દાતા":— (૨)

દયા તણો દરિયો છે 'દાતા', દિનપર જેનો પ્યાર,
ભૂખ્યાને ભોજન તે આપે, અપંગનો આધાર;
અપંગનો આધાર ન ડરતા, પરમારથમાં ધન વાપરતા,
કૃપણુ કદી ના મનથી થાતા, દયા તણો દરિયો છે 'દાતા'!

"ભક્ત":— (૩)

ભૂધરની ભક્તિ મન ભાવે, ગાતા તેનું ગાન,
કામ, ક્રોધ મદ માયા ત્યાગે, જ્ઞાન વિષે ગુલતાન;
જ્ઞાન વિષે ગુલતાન રહેતા, હરદમ હરિનું નામજ લેતા,
સૌપર સરખો પ્યાર બતાવે, ભૂધરની ભક્તિ મન ભાવે!

"શૂરા":— (૪)

શોભે રણુસંગ્રામે 'શૂરા,' ધરી ઢાલ તલવાર,
દુશ્મનના દળમાં જૈ ઘૂમે, ડરે નહિ તલભાર;

ડરે નહિ તલભાર હૃદયમાં, હોય ભલે તે ભારી ભયમાં,
પ્રાણ અર્પવામાં પણ પૂરો, શોભે રણસંગ્રામે 'શૂરો'!

(૫)

'જનુની જણ તો જણ જન એવા,' કવિ, લેખક, ગુણવાન,
લેખ લખી સંસાર સુધારે, જેને અંતર જ્ઞાન;
જેને અંતર જ્ઞાન રહે છે, જળ સમ જગમાં જ્ઞાન વહે છે,
સ્વદેશની કરતા તે સેવા, 'જનુની જણ તો જણ જન એવા'!

"જનુની ના જણજે જન એવા!"

—ચંદ્રાવળા છંદ—

(૧)

જનુની ના જણજે જન એવા, લુચ્ચા ચોર લબાડ,
અભિમાની અવગુણના પોષક, કરે ન કો' પર પા'ડ;
કરે ન કો'પર પા'ડ કદાપિ, અપંગને કૈં શકે ન આપી;
જાણો તે જન છે જડ જેવા, 'જનુની ના જણજે જન એવા'!

(૨)

જનુની ના જણજે જન એવા, વ્યભિચારી ચંડાળ,
આપ મતલબી અને અદેખા, ખોટું આપે આળ;
ખોટું આપે આળ ખરાને, ભાર રૂપ તે છેજ ધરાને,
જાણ જનાવર ઝેરી જેવા, 'જનુની ના જણજે જન એવા'!

(૩)

જનુની ના જાણજે જન એવા, જે ચુગલી કરનાર,
ભોળા જનનાં દિલ ભમાવે, દૂર્ગુણના ભંડાર;
દૂર્ગુણના ભંડાર કહાવે, માત પિતાનું નામ લજાવે,
જનમે તુજને દોષજ દેવા, 'જનુની ના જાણજે જન એવા' !

(૪)

જનુની ના જાણજે જન એવા, લોભી ને કંજૂસ,
'પૈ' ના પરમારથમાં આપે, મૂર્ખો મખ્ખીચૂસ;
મૂર્ખો મખ્ખીચૂસ કહાવે, ખાય ન પોતે ના ખવરાવે,
સ્વદેશની કરતા ના સેવા, 'જનુની ના જાણજે જન એવા' !

(૫)

જનુની ના જાણજે જન એવા, નિમક હરામી હોય,
ખાતા જેનું ખોદે તેનું, નહિ વિચારિ જોય;
નહિં વિચારી જોય કદાપી, ભલે ભરૂસે રહો તથાપી,
છે જીવતા પણ શબના જેવા, 'જનુની ના જાણજે જન એવા' !

"અમારા કંથના માટે !"

—ગઝલ—

અમે આ દેહ ધારી છે, અમારા કંથના માટે
  વળી માયા વધારી છે, અમારા કંથના માટે. અ૦
પિયર પળમાં તજી દઈને, સુભાગી સાસરે આવ્યાં;
  રમત સરવે વિસારી છે, અમારા કંથના માટે. અ૦

પિતાથી લાડ કરતાં'તાં, પજવતાં માતને ભારે;
હવે બુદ્ધિ સુધારી છે, અમારા કંથના માટે. અ૦
કહ્યું ના કોઇનું કરતાં અતી ઉન્મત્ત થઈ ફરતાં;
હવે તો લાજ ધારી છે, અમારા કંથના માટે. અ૦
જુનાંની પ્રીત તોડીને, નવાંથી સ્નેહ જોડીને;
ગરવની ગાંઠ ગાળી છે, અમારા કંથના માટે. અ૦
હુંકારા સાસુના ખાધા, નણંદના બોલ સાંખ્યા છે;
ક્ષમાની ઢાલ ધારી છે, અમારા કંથના માટે. અ૦
પરાધિન પિંજરે રહીને, હશે કદી કષ્ટ કૈં વેઠયું;
ઉદાસી ટેવ ટાળી છે, અમારા કંથના માટે. અ૦
પતિની સેવ છે સાચી, રહી નિજ નાથમાં રાજી;
અનીતિ તો અકારી છે, અમારા કંથના માટે. અ૦
ધરી શણગાર શુભ અંગે, ઠમકતી ચાલ ચાલીને;
શરીર શોભા વધારી છે, અમારા કંથના માટે. અ૦
કહે તે કંથ કરવાનાં, પતિને દેવ ગણવાનાં;
અડગ એ ટેક ધારી છે, અમારા કંથના માટે. અ૦
પતિના સુખમાં સુખીયાં, પિયૂના દુઃખમાં દુઃખિયાં;
સરસ રીત એ સ્વિકારી છે, અમારા કંથના માટે. અ૦
પતિનું આંસુ પડશે ત્યાં, અમારૂં લોહી આપીશું;
પતિવૃત માળ પ્હેરી છે, અમારા કંથના માટે. અ૦

"અમારા કંથના માટે!"

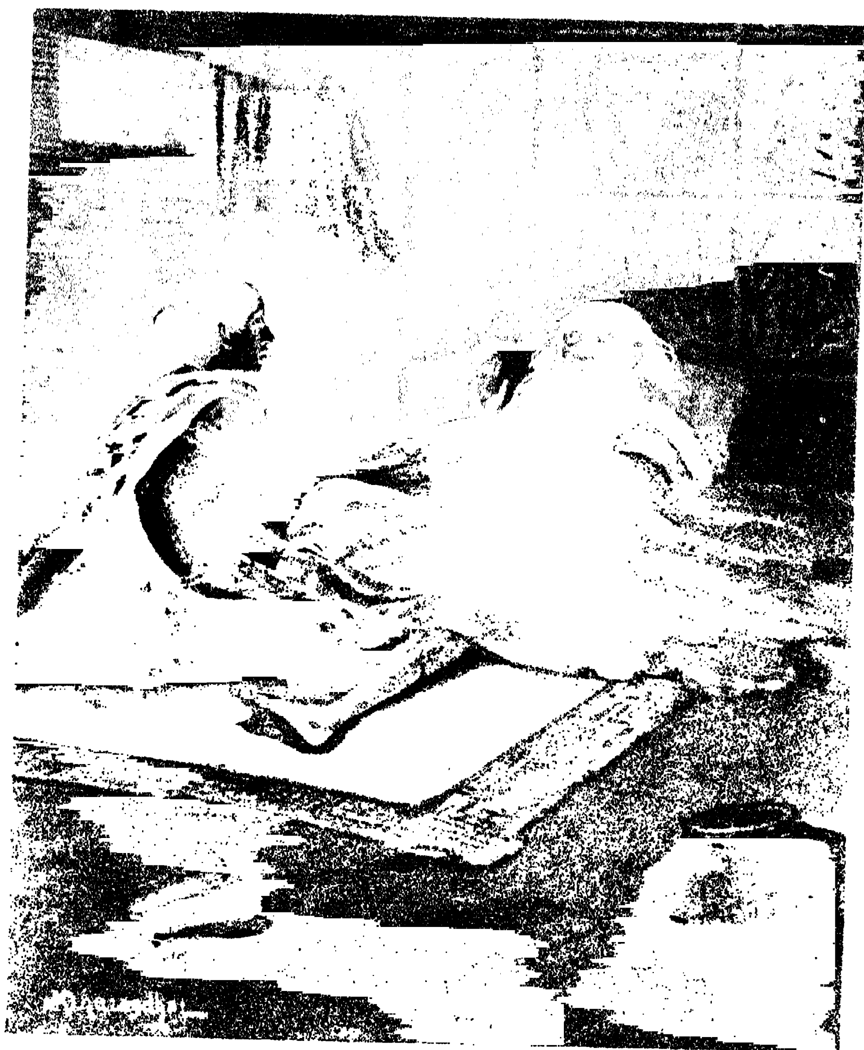

"પતિના સેવ છે સાચી રહી નિજ નાથમાં રાજી:
અનીતિ તો અકારી છે અમારા કંથના માટે!"

"મણિકાન્ત."

લક્ષ્મી આર્ટ, ભાયખળા, મુંબઈ.

"પતિવૃત પ્રાણથી પ્યારૂં !"

"ભલે રોગી અભોગી હો! અગર ધનહીણ યોગી હો!
પતિ ભગવંત સમ ધારૂં-પતિવૃત-પ્રાણથી પ્યારૂં!"

"મણિકાન્ત."

"પતિવૃત પ્રાણથી પ્યારું"

—ગઝલ—

અમારૂં સ્વર્ગનું બા'રૂં, પતિવૃત પ્રાણથી પ્યારૂં;
અમોને મોક્ષ દેનારૂં પતિવૃત પ્રાણથી પ્યારૂં !
સુબુદ્ધિ સાથ વસનારૂં, કુબુદ્ધિ દૂર કરનારૂં;
પિયૂનો પ્રેમ પાનારૂં, પતિવૃત પ્રાણથી પ્યારૂં !
ભલે ભૂખે મરી જઇએ, કદી કંગાલ જો થઈએ;
દુઃખો દેખી ન ડરનારૂં, પ્રતિવૃત પ્રાણથી પ્યારૂં !
અમોને કેદમાં રાખો, કદાપી બેડીઓ નાંખો;
છતાં ના ટેક તજનારૂં, પતિવૃત પ્રાણથી પ્યારૂં !
ભલેને ભય ઘણો આપો, કદી તલવારથી કાપો;
નહિં તલભાર ડગનારૂં, પતિવૃત પ્રાણથી પ્યારૂં !
ઘણું દુઃખ સાસરે સહિશું, કદી ના કોઇને કહિશું;
અમારા શ્રેયને સારૂ, પ્રતિવૃત પ્રાણથી પ્યારૂં !
પતિ જો હોય પતવાળો, કુટિલ યા અંધ હો કાણો;
તથાપી ચિત્ત ચ્હાનારૂં, પતિવૃત પ્રાણથી પ્યારૂં !
ભલે રોગી અભોગી હો, અગર ધનહીન યોગી હો;
ધણી ભગવંત સમ ધારૂં, પતિવૃત પ્રાણથી પ્યારૂં !
અભણ કે હોય અજ્ઞાની, શકે ના પ્રેમને જાણી;
છતાં શિરછત્ર છે મ્હારૂં, પતિવૃત પ્રાણથી પ્યારૂં !

અમારો દેવ છે સ્વામી, અમારી ભક્તિ ત્યાં જામી;
હૃદય ભરથાર રટનારૂં, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં !
નહિ લલચાઈયે લોભે, નહિ મન માનશે મોહે;
ખરેખર ! એ બધું ખારૂં ! પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં !
ભર્યા ભંડાર નાણાંથી, સુવસ્ત્રો કે ઘરેણાંથી;
કદી ના ચિત્ત ચળનારૂં, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં !
રવિ પશ્ચિમ ઉદય થાયે, સિંહણ સુત તૃણ જો ખાયે;
તથાપિ હામ ના હારૂં, પ્રતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં !
દ્રુપદ તનયા અને તારા, સુકન્યા ને સતી સીતા;
પતિવ્રત તેહ સમ પાળું, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં !
* * * * *
કહે "શંકર" સફળ જીવ્યું મળે જેને સતી નારી;
તરે પોતે અને નિજ નાથને, સંસાર દે તારી.

ઈશ્કનો અન્જામ !

—ગઝલ—

અરે ના ઇશ્કમાં પડશો, પૂરા પસ્તાઇને રડશો;
બની કૈં ઇશ્કના બંદા, મરાયા —ઈશ્કના માટે.
ઘણા જન ઇશ્કમાં ઘેલા, બની ઘરબાર મેલીને;
જગાવી જોગ જંગલમાં, ભરાયા —ઇશ્કના માટે.
ભલે હો શાહ કે સેવક, ભલે રાણી અગર દાસી;
સકળનું સુખ ને વૈભવ, હરાયા —ઇશ્કના માટે.

અરેખર ખૂન કૈં કીધાં, જૂલમનાં જામ પી લીધાં;
પડીને પાપના ફંદે ફસાયા —ઇશ્કના માટે.
ભલાં લૈલી અને મજનું, પડયા'તાં ઇશ્કની આગે;
અરે ! અન્જામ એ આવ્યો, હણાયાં —ઇશ્કના માટે.
વળી ફરહાદ ને શીરી, વિના મ્હોતે મુવાં બન્ને;
કસોટી પ્યારની પર જૈ, કસાયાં —ઇશ્કના માટે.
અહા ! કૈં રાજ્ય પલટાયાં, કુટુંબો નાશ કૈં પામ્યાં;
વહેતા ખૂનથી ખાડા, ભરાયા —ઇશ્કના માટે.
કથે 'શંકર' નથી રહેલો, કઠણ છે ઇશ્કનો રસ્તો;
અરેરે ! ઇશ્કના ચેલા, ઘવાયા —ઇશ્કના માટે.

"શયતાન કે સટ્ટો ?"

—ગઝલ—

લગાડી લેશ લાલચને, ફસાવે હાય ! ફાંસામાં;
કલેજું કત્લ કરનારો, અરે ! શયતાન કે સટ્ટો ?
અરે ! સટ્ટા તણા સાથી, સુવે ના શાન્તતા ધારી,
ઠરી ના ઠામ ઠરનારો, અરે શયતાન કે સટ્ટો ?
બતાવી ગોળનું ગાડું, જમાડે ઝેરના લાડુ;
સબંધીનેજ છળનારો, અરે ! શયતાન કે સટ્ટો ?
તજાવે લાજ ને લક્ષ્મી, કરાવે કર્મ કૈં કૂડાં;
ખૂનો કરતાં ન ડરનારો, અરે ! શયતાન કે સટ્ટો ?

કરાવી ને કરજ કૈં ને, કઢાવ્યાં કૈંક દેવાળાં;
  કપટ ભંડાર ભરનારો, અરે ! શયતાન કે સટ્ટો ?
પડી કૈં પાસમાં તેના, મુવા પીસ્તોલ મારીને;
  પલકમાં પ્રાણ લેનારો અરે ! શયતાન કે સટ્ટો ?
અરે કૈં ઝેર-પી-સૂતા, ડુબ્યા કૈં હાય જૈ દરિયે;
  ખરેખર ! ખૂન પીનારો, અરે ! શયતાન કે સટ્ટો ?
કહે 'શંકર' સુણો પ્યારા, બુરો છે છંદ સટ્ટાનો;
  સકળ સુખનેજ હરનારો, અરે ! શયતાન કે સટ્ટો ?

સટ્ટા વિષે !

—છપ્પો—

સટ્ટો કરે ખૂવાર, માર સટ્ટો બહુ મારે;
સટ્ટો દે પરિતાપ, કરજ કંકાસ વધારે.
સટ્ટાથી જશ જાય, નિંદ પણ નામ ન આવે;
અણ ચિંત્યું દુઃખ થાય, વળી ઘરબાર લૂંટાયે.
દીન 'શંકર' દે શિખ સર્વને, વિનતી જો ધ્યાને ધરો;
લાખ મળે કદી લાભમાં, તોપણ સટ્ટો નવ કરો. ૧

કવિત.

કળયુગ કે રાજનમેં, ધંધેપે ધાડ પડી,
સટ્ટાકું ખેલ ખૂબ, ખ્વાર લોક હોતે હય;

ધનકો વિનાશ હોય, કીર્તિકો બીજ બોય;
સટ્ટાકું ખેલ કુન, સુખનસે સોતે હય;
સટ્ટાસે સાત બખ્ત, ભીખનકા કાજ ભલા,
સટ્ટા કે લીયે કૈંક, પોક પોક રોતે હય;
'શંકર'કી બાત સુન, સટ્ટેકું ત્યાગ કરો;
સટ્ટેસે કૈંક લોક, જીવનકું ખોતે હય. ૧

નિંદાખોરને અર્પણ!

—ગઝલ—

કરે નિંદા અમારી કો, અમોને છે નહિં પરવા!
કરે મ્હેનત બિચારા તે, અમારાં પાપને હરવા!
લઈ પૈસા અને ધોબી, અમારાં વસ્ત્રને ધોતા;
વિના પૈસે જનો એવા, અમારાં પાપને ધોતા!
હશે જે બાયલા પોતે, અગર ધંધા વિના ફરતા;
અદેખા એકઠા થૈને, અવર નિંદા અરે! કરતા!
ધણીની ધાક ના હોયે, અગર વિધવા કદી હોશે;
મળી કમજાત કુલટાઓ, અવરની કૂથલી કરશે!
હશે ઉસ્તાદ જે એમાં, કચેરી ચૉકમાં ભરશે;
મળી બે ચાર રંડાઓ, સુખે નિંદા પછી કરશે!
ભટકતી કેસ લાવે છે, વિવેચન વંતરી કરશે;
ચઢી અન્યાયની ગાદી, ચળેલી ન્યાય ચૂકવશે!

ફલાણી આમ ચાલે છે, ફલાણો રૉફ મારે છે;
ફલાણી રાંકડી કેવી ? ધણીની ધાક ધારે છે !
ફલાણી ફાંકડી એવી, જુઓ ઘરમાં ચલણ એ'નું;
પિવાડે પાંદડે પાણી, નશીબ ચઢતું અહા ! તેનું !
ફલાણીને ઘણું દુઃખ છે, ફલાણીને અતી સુખ છે;
ફલાણી ખાય છે થોડું, ફલાણીને ઘણી ભૂખ છે !
કરીને કૂથલી એવી, અવરનાં ઘર ભગાવે છે;
નથી કંકાસ જે ઘરમાં, તહાં ટંટો જગાવે છે !

કુટિલ સ્ત્રીનો વિશ્વાસ ન કરવા વિષે.

—તોટક—છંદ—

કદી નાથ કહી શીર હાથ ધરે,
સ્મિત હાસ્ય થકી ખુશ નાથ કરે;
કદી રાત પડે અતિ રીસ કરી,
નિજ નાથ પરે તલવાર ધરે. ૧
કદી નાથ પળે પરગામ વિષે,
નવ નાથ જશો કહી આંખ ભરે;
પણ નાથ ગયા પછી નીચ ત્રિયા,
નિજ યાર થકી વ્યભિચાર કરે. ૨
પળમાં હસતી પળમાં રડતી,
પળમાં નિજ નાથ દુઃખે બળતી;

પળમાં ધનમાલ લૂંટાવી દઈ,
નિજ યાર લઇ રસ્તે પડતી. ૩
જન જે નિજ નારતણે વશ થૈ,
તનને ધન સ્નેહ ધરી અરપે;
પણ નાર નહિં દરકાર કરે,
ઉપકાર નહિં હૃદયે કલપે. ૪
ક્રુર વાઘ તણો વિસવાસ કરો,
વળી સાપ મુખે જઈ હાથ ધરો;
સુણજો વિનતી દીન 'શંકર'ની,
નહિ નાર તણો વિસવાસ કરો. ૫

વ્યભિચારી વિષે !

—તોટક—છંદ—

ધીક તે નરને ખર તુલ્ય ગણો,
પકડે રસ્તો વ્યભિચાર તણો;
દુઃખ ભોગવશે સુખ શું મળશે ?
રખડી અન્ન પાણી વિના મરશે. ૧
વળી લાજ જશે દુઃખ દેહ થશે,
નિજ નૂર ગુમાવિ બધે ફરશે;
પણ કોઇ નહિં વિસવાસ કરે,
છટકેલ તણી ક્યમ દાઝ ધરે ? ૨

વ્યભિચારથી નિંદ સદા અળગી,
દિલમાં નિત્ય આગ રહે સળગી;
સળગી ભડકે બળી ખાખ થશે,
મુકી પોક પછી મુરખો રડશે. ૩
પરનાર પતિવ્રત ભંગ કરો,
કિરતાર તણો ડર દિલ ધરો;
તજ 'શંકર' એ લખ છેજ બુરો,
વ્યભિચાર શીરે ઝટ મૂક પુળો. ૪

વ્યાભિચારી સ્ત્રી પ્રત્યે.

—હરિગીત—છંદ—

જા, જા, અરે ! વ્યભિચારણી, નહિ લાજ કૈં દિલ લાવતી;
નખરાં કરી ઓ નીચ શું ? મમ હૃદયને લલચાવતી.
મીઠું વદી કપટે કરી, કૈંને ફસાવ્યા જાળમાં;
હા ! હા ! ભૂલી હું કેમ પડું ? એ દોજખી અંગારમાં.
તુજ તુંબ સમ અધરોષ્ટનું, પય કૈં જને પીધું હશે;
વળી નીચ સુખ તુજ સંગમાં, લાખો જને લીધું હશે.
તુજ ડુંગરાસમ કુચને, સહસ્રો જને સાહ્યા હશે;
મીઠી પ્રપંચી વાણીથી, કૈં કૈં જનો વાહ્યા હશે.
વળી શ્વાનને ખાવા તણી, જે ચાટ સમ તુજ કાય છે;
વિષયી હજારો કુતરા, તુજ અંગ ઉપર ધાય છે.

આવું છતાં નહિ તૃપ્ત થાતી, એ અજબની વાત છે;
આવી મ્હને લલચાવવા, ધિક્કાર તારી જાત છે.
જગમાં જીવી સુત સુજ્ઞ પામો, શીયળવંતી નારીઓ;
તારા સમી વ્યભીચારણીની, બંધ થાજો બારીઓ.
વાણી વદે 'શંકર' વિમળ, આ પાપ લઈ તું ક્યાં જશે?
ન્યાયી હરિ દરબારમાં, માઠી દશા તારી થશે.

વ્યભિચાર વિષે.

લાવણી–(મુજ ઉપર ગુજરી પતા પાદશાહ) એ રાહ.

હે આર્ય બંધુઓ સૂણો વિનંતી મ્હારી;
વ્યભીચાર મહા અપરાધ બહુ દુઃખકારી. ૧
વ્યભિચારી જનની નથી આબરૂ જગમાં;
લૈ હસ્ત કુહાડો મારે છે નિજ પગમાં. ૨
પૈસાની હાની થાય આળ ઝટ આવે;
છટકેલો કહે છે લોક લાજ ના લાવે. ૩
વળી સુવે નહિ કો દિન શાન્તતા ધારી;
વ્યભિચારી જનની નિંદ ગઈ પરવારી. ૪
વ્યભિચાર કપાવે શીર અરેરે! પળમાં;
વ્યભિચારી જનનો જીવ સદા જોખમમાં. ૫
ચોરી જૂઠ ને કૈં પાપ કરાવે જનને;
રે કરે અતિ બેહાલ હરે તન ધનને. ૬

પરનાર પતિવ્રત ભંગ કરો ન ભાઇ;
પરનાર નર્કનું દ્વાર તજો દુઃખદાઇ. ૭
જેવી પોતાની નાર અન્યની એવી;
કાં હરો પરાયો માલ ? દુષ્ટતા કેવી. ૮
પર નાર તણા થૈ યાર ખુવાર થવા કૈં;
કૈંએ છોડયા નિજ પ્રાણ કાળ મુખમાં જૈ. ૯
નિજ નાર મીષ્ટ પય પાન તજીને ભટકો;
વ્યભિચાર હળાહળ ઝેર પીતાં ના અટકો. ૧૦
નિજ નાર સરસ પકવાન નજરમાં ના’વે;
વ્યભિચાર વાલુકા અતિ અરેરે ! ભાવે. ૧૧
વાણી ‘ શંકર ’ની સૂણી રીસ નવ કરજો;
વ્યભિચાર રૂપી મહા પાપ સદા પરહરજો. ૧૨

“ યુવાની ” વિકાર !

—હારગીત—છંદ—

ચંચળ થઇ ચિત્ત ભટકતું, ઘડીએ કંઈ ના ગોઠતું,
હરિભજન કે પરમાર્થમાં, પળ વાર પણ ના ચોટતું;
નિર્ભય અને નિશ્ચય થઈ, પરનારમાં ભમતું ફરે,
ફટ ફટ ‘ યુવાની ’ આંધળી, તું વિષયને વ્હાલો કરે. ૧
નિજ લાજ વ્હાલી ના ગણે, નિજ કાજને પણ નવ ગણે,
નિજ જાતને પણ નવ ગણે, નિજ નાતને પણ નવ ગણે;

નિજ પાપથી પણ નવ ડરે, જગનાથથી પણ નવ ડરે,
ફટ ફટ ‘ યુવાની ’ આંધળી, તું વિષયને વ્હાલો કરે. ૨
નિજ કુટુંબની કે નિજ સગાની નારને પણ નવ જુવે,
પત્નિ ભલે હો પુત્રની, ગુરૂપત્નિને પણ નવ જુવે;
નિજ મિત્રની પત્નિ થકી, હેતે અનીતિ આદરે,
ફટ ફટ ‘ યુવાની ’ આંધળી તું વિષયને વ્હાલો કરે. ૩
વિધવા ભલે પણ રૂપવંતી, હોય તો તું ચ્હાય છે,
ક્યારે મળે ? ક્યારે મળે ? મળવા અતી અકળાય છે;
વિધવા ગમનથી પાપ છે, તે પાપથી પણ નવ ડરે,
ફટ ફટ ‘ યુવાની ’ આંધળી, તું વિષયને વ્હાલો કરે. ૪
ઉંચ નીચ કંઈ પરખાય ના, ભુંડું ભ જોવાય ના,
ગદ્ધાપચીશીમાં પડી, કંઇ ભેદ અવલોકાય ના;
મન માંકડું થૈ શ્વાનની માફક બધે ફરતું ફરે;
ફટ ફટ ‘ યુવાની ’ આંધળી, તું વિષયને વ્હાલો કરે. ૫
બાળાપણે ભગવંતને નર હેતથી ભજતો હતો,
વ્યભિચારમાં સમજે નહિ, સૌ પાપને તજતો હતો;
ત્હારી અસર જ્યાં થાય કે, તે સૌ પરે પાણી ફરે,
ફટ ફટ ‘ યુવાની ’ આંધળી, તું વિષયને વ્હાલો કરે. ૬
આત્મા અતી અકળાઈને, આપે શિખામણ ચિત્તને,
પણ તું નહિ ટકવા દીએ, ઇચ્છેજ ત્હારી જીતને;
ડર કોઈનો રાખે નહિ, મૃત્યુ ભલે માથે ફરે,
ફટ ફટ ‘ યુવાની ’ આંધળી, તું વિષયને વ્હાલો કરે.

અલમસ્ત મલ્લ ' યુવાની 'થી સૌ ભાઇ ચેતી ચાલજો,
એ સર્પણી ડંખે નહિ, માટે જરા સંભાળજો;
દિવાની એ ' યુવાની ' ને, દુશ્મન ગણી ' શંકર ' ડરે,
ફટ ફટ ' યુવાની ' આંધળી, તું વિષયને વ્હાલો કરે. ૮

અદેખા વિષે.

મનહર—છંદ.

ભાવે ભૂપ ભોજ રાજા, દાન દેવા બેસે ત્યારે,
માગણો ને કવિઓનાં, ટોળે ટોળાં તુટે છે;
ભાળીને ભંડારી તણું, ચિત્ત બળે ચરરર,
ભીખારીનાં ટોળાં આવી, ભંડારને લુંટે છે;
સદાવ્રત આપે કોઈ, શેઠ કે શ્રીમંત ત્યારે,
કોઠારી કકળી કહે, દાણો હવે ખુટે છે;
શંકર કહે છે તેમ, વરો કોઈ કરે ત્યારે,
નિહાળી નિહાળી 'નાંનો', નાવી પેટ કુટે છે. ૧
વર્ષાની રૂતુમાં જ્યારે, વનસ્પતિ ખુબ ખીલે,
જંગલી જવાસો શોક, કરીને સુકાય છે;
ચોમાસામાં ચારો ચરી, પ્રાણી સહુ પુષ્ટ બને,
ગમાર ગધેડો ઘણો, શરીરે સોસાય છે;
શ્વાનને ખાવાનું આપ્યું, હોય પણ ખાતાં ખાતાં,
અન્યને અપાતું દેખી, ઘણો ઘૂરકાય છે;
શંકર કહે છે તેમ, ભલું કો'નું થતું ભાળી,
આદમી અદેખો કોઈ, ઊરે અકળાય છે. ૨

અપંગોની યાચના.

—ગઝલ—

પ્રભુએ જો તને આપ્યું અમોને દાન દેતો જા;
અપંગો આશરો માગે અરે ! આશીષ લેતો જા ! પ્રભુ૦
વિકારોથી ભરી દુનિયાં રૂપી સહરા તણા રણમાં;
વહે પરમાર્થનું વારી ભરી પ્યાલીજ પીતો જા ! પ્રભુ૦
અરે ! સંસાર અરણવ આ અતી મસ્તાન તોફાને;
સખાવતની તરે હોડી ધરી ધનવાન તરતો જા ! પ્રભુ૦
હજારો રૂપિયા ભાઈ ! મઝામાં તું ઉડાવે છે;
લખ્યું જો કિસ્મતે ત્હારા અરે ! કૈં ધર્મ કરતો જા ! પ્રભુ૦
હરિ દરબારમાં જાવા મુસાફિર છે મજલ મ્હોટી;
ભલા સત્કર્મનું ભાથું અરે ! ઓ ભાઈ ! ભરતો જા ! પ્રભુ૦
અમારૂં ટંકનું ભોજન તમારી પાન સોપારી;
દયા દિલમાં વસે જો તો વિનંતી ધ્યાન ધરતો જા ! પ્રભુ૦
અમોને અન્ન ના મળતું અપંગો શું કરી શકીએ ?
બને તુંથી બિરાદર તો અમારૂં કષ્ટ હરતો જા ! પ્રભુ૦
અમોને જે અપાશે તે વવાશે ધર્મના ક્ષેત્રે;
મળે આ પુણ્યનું ટાણું અહા ! સ્નેહે ઉજવતો જા ! પ્રભુ૦
અમારા કર્મના યોગે અમે આ કષ્ટ ભોગવીયે;
હૃદયમાં રે'મ લાવીને ફરજ ત્હારી બજવતો જા ! પ્રભુ૦
અમોને અન્ન જો મળશે તમારી વાંચ્છના ફળશે;
પ્રભુ ત્હારૂં ભલું કરશે જરા અમને રિઝવતો જા ! પ્રભુ૦

ઐક્યતા !

—ગઝલ—

અમારૂં તે તમારૂં છે, તમારૂં તે અમારૂં છે;
અમારા ને તમારામાં, પ્રભુનું નામ પ્યારૂ છે.
અમે જગદીશને ભજીયે, તમે અલ્લાહ ઉચારો છો;
અમે શ્રી રામને રટીયે, તમે રહેમાન ધારો છો.
અમે ગીતા તણા રાગી, તમો કુરાન માનો છો;
સકળનું તત્વ છે એક, છતાં કાં ભેદ જાણો છો ?
તમે છો હીંદના બેટા, અમે પણ હીંદના જાયા;
બિરાદર આપણે બન્ને, સકળને હીંદની છાયા.
અરેરે ! ધર્મના લીધે, ગણો જૂદાઇ કાં પ્યારા ?
કુસંપે કલેશ કાં માંડો ? અરે ઓ બંધુઓ મ્હારા.
ભલો સુલતાન અકબરશાહ, પ્રજામાં ભેદ ના રાખ્યો;
ગણી સૌ કોમને સરખી, અમર રસ યશ તણો ચાખો.
કુસંપે નાશ થૈ લક્ષ્મી, કુસંપે દેશ છે દુઃખીયો.
તજી તોફાન જાતીનું, બનાવો દેશને સુખિયો.
અરે ! ઓ ! બંધુ હીંદુઓ ! બિરાદર હે ! મુસલમાનો !
બનો એકત્ર નિજ માટે, સ્વમાતા હીંદને જાણો.

કઠણ હૃદયવાળા ધનવાન !

શિખરણી—છંદ.

ધની પાસે જૈને, નિરધન બિચારો કરગરે;
અહંકારી થૈને, અરજ નવ તેની ઉર ધરે.
નિસાસા નાખીને, નિરધન પછી પંથ પળતો;
ધનીના હૈયાને, કઠણ હરિ તું કેમ કરતો ?

ધનવાન અભિમાની સગાઓને ઠપકો !

ગઝલ સોરઠી—(હરિગીતમાં પણ ગવાશે.)

આવ્યા તમારે આંગણે આવો ભલે કે'તા નથી;
કરિયે પ્રણામ સલામ પણ કૈં લક્ષમાં લેતા નથી !
કહો શેઠ કુશળ ક્ષેમ છે ? તમ બાળ બચ્ચાં કેમ છે ?
આ રંકના પર રે'મ છે ? ઉત્તર અરે દેતા નથી !
નવ બેસવા આસન કરો, નવ પાન સોપારી ધરો;
અવલોકતાં અવળા ફરો, સ્હામું જરા જોતા નથી !
જળ પાત્ર નિજ હાથે ભરી, મ્હેલાં તમો સ્હામે ધરી;
વિવેકથી વૃષ્ટિ કરી, પાતા અગર પી-તા નથી !
જળપાન વણ કહેવે કર્યું, અંતર અમારૂં હા ! બળ્યું;
ના ધ્યાનમાં આપો [redacted] ", નરમાશમાં ન્હાતા નથી !

કૈં વાત કરિયે જો અમે, પણ સાંભળો ના તે તમે;
  ના બોલવું તમને ગમે, કિરતારથી બ્હીતા નથી !
દુઃખ-વાત તમ પાસે કહે, ના રે'મ તમ હૃદયે રહે;
  અમ આંખથી આંસુ વહે, એ આંસુડાં લ્હોતા નથી !
ધનહીણ શું હલકા અમે ? ધનવાન તે ભારે તમે ?
  તમને સદા ચહિયે અમે, અમને તમે ચ્હાતા નથી !
અંધા બનો અભિમાનમાં, ના વાત લ્યો કૈં ધ્યાનમાં:
  છેવટ જવુંજ સ્મશાનમાં, પણ ગર્વને તજતા નથી !
છે રંક રાજા હારમાં, કિરતારના દરબારમાં;
  કો ઊંચ નીચો-ધાર માં, જૂઠું અમે ગાતા નથી !

જેવા દેવ તેવી પૂજા !

—ગઝલ—

અમે મુફલેસ તે માટે, નકામા કાં સતાવો છો ?
  દયા સાટે અયે આદમ ! તમે તો દમ-બતાવો છો ! અમે૦
અરે ! નિર્બળ અપંગોને, નથી ભોજન પુરૂં મળતું;
  રખડતા હાલને દેખી તમે ક્યાં ગમ-બતાવો છો ? અમે૦
ભલે ના આપશો ભાઇ ! મગર ધક્કા નહિં મારો;
  અરે ! એવું કરી અક્કલ તમારી કમ-બતાવો છો ! અમે૦
તમારા એક ધક્કાથી અમે નીચે પડી જઇએ;
  અતી બળવાન તે અમને, તમે તાલિમ-બતાવો છો ? અમે૦

ગની હો યા ગદા હો પણ પ્રભુ દરબારમાં સરખાં;
જુલમ જગદીશની દ્રષ્ટે, અયે ઝાલિમ બતાવો છો ! અમે૦
મુકી ધનમાલ ને માયા, ગયા ચાલી હજારો કૈં;
જુઓ છો તે છતાં હુંપદ, તમે હરદમ-બતાવો છો ! અમે૦
ગરીબો છેક છે હલકા, ગણી અપમાન કાં આપો ?
તમારી જાતની હાથે, કરી ન્હાનમ-બતાવો છો ! અમે૦
અમે તો માગવા લાયક, તમે છો આપવા લાયક;
કરીને કોપની દ્રષ્ટી, કટૂતા કયમ-બતાવો છો ? અમે૦
તમારે આંગણે આવ્યા, અમે આશા અતી ધારી;
"અયે ! જા !" કર કરી લાંબો, જવું જહન્નમ બતાવો છો ! અમે૦
ભરીને ફંડમાં નાણું, સખાવત કાં બતાવો છો ?
અપંગો આશરે આવે, અદાવત-કાં બતાવો છો ? અમે૦

"એવી દયાને શું કરે ?"

—હરિગીત છંદ—

નિર્દોષ પક્ષી પાડવા ગોળી છુટી બંદૂકથી,
પોકાર પાડીને પડયું પક્ષી બિચારૂં વૃક્ષથી;
નિરખી તરફડતું તેહને હણુનારનું અંતર બળે,
પાછળ પછાડે પૂંછડું એવી દયાને શું કરે ? ૧
અરજી સુણી પણ મેઘજી આવ્યા ન ચોમાસા વિષે,
દુનિયાં દુઃખી દુષ્કાળથી જન ભૂખથી મરતાં દીસે;

પણ માઘ માસે મેઘજી લાવે દયા અવની પરે,
પાછળ પછાડે પૂંછડું એવી દયાને શું કરે ? ૨
પૈસો ઘણો પ્યારો ગણી બાળા વળાવી વૃદ્ધને,
બાળાપણે વિધવા થતાં આવી દયા દુર્બુદ્ધને;
દુઃખ દેખતાં દિકરીતણું રે ! આંખ આંસુથી ભરે,
પાછળ પછાડે પૂંછડું એવી દયાને શું કરે ? ૩
રે ! નવિન વધુના બોધથી મૈયત પ્રીયાના પુત્રને;
બાળાપણે તરછોડીયો સમજ્યો નહિ ઘર સુત્રને;
પત્તો મળ્યો ના પુત્રનો મનમાં મુંઝાઈને મરે,
પાછળ પછાડે પૂંછડું એવી દયાને શું કરે ? ૪
ધનવાન હુંપદમાં રહ્યો આપ્યું નહિ કંગાલને,
દુર્બળ હતો રે ! ભૂખથી પૃથ્વિ પડયો તત્કાળ તે;
પડતાં મરણ પામ્યો દયા ધનવાનના દિલમાં ઠરે,
પાછળ પછાડે પૂંછડું એવી દયાને શું કરે ? ૫
કબજે કરી કીલ્લો કતલ શાહે ચલાવી શહેરમાં,
હો બાળ વૃદ્ધ યૂવાન પણ સૌ કો કપાયા કે'રમાં;
પોકાર મરતાંનો સુણી અફસોસ કરતો શાહરે,
પાછળ પછાડે પૂંછડું એવી દયાને શું કરે ? ૬
શર સાંધીને મૃગ મારવા રે ! પારધી પુંઠે પડયો,
શર વાગતાં ધરણી ઢળ્યો પોકાર મૃગલીને કર્યો;
મૃગલી મરી શિર પટકીને ઘાતક દયાથી થરથરે,
પાછળ પછાડે પૂંછડું એવી દયાને શું કરે ? ૭

ખોટો ડુબાવા આગની દરિયે કર્યું તોફાનરે !
જોડાં વિખુટાં બહુ કર્યાં ખોયા કંઇના પ્રાણુરે !
પસ્તાવો કરતો તે પુરો નિજ શાન્ત થાવા આદરે,
પાછળ પછાડે પુંછડું એવી દયાને શું કરે ? ૮
પ્હેલાં હૃદય કંપે નહિ એવી દયા શું કામની ?
મૃત્યુ થતાં આણે દયા રે ! એ દયા શું કામની ?
'શંકર' કહે છે શીર છેદી પાઘ બાંધે શું વળે ?
પાછળ પછાડે પૂછડું એવી દયાને શું કરે ? ૯

ઢોંગી ધર્મગુરૂનું ધતીંગ ! ! !

—ગઝલ—

ગુરૂજી જો થયા છો તો તમે બસ જ્ઞાન–આપોને,
પ્રભુને ભેટવા ભક્તિ તણું રસ પાન–આપોને;
અરે ! છે દેવ સૌ સરખા ગણીને માન–આપોને,
ખુલાસો પૂછિયે તે પર ધિરજથી ધ્યાન–આપોને !
ગુરૂજી સ્વર્ગમાં જાવા બતાવો જ્ઞાનની ઘોડી,
અરે ! સંસારને તરવા બતાવો જ્ઞાનની હોડી;
રહ્યું અજ્ઞાન અંતરમાં ઝપાટે નાંખજો તોડી,
ગુરૂજી આપ છો મ્હારા કહું છું હાલ કર જોડી !
લગાવી તેલ ને અત્તર ફરો છો ફાંકડા ફક્કડ,
નથી કૈં નમ્રતા તમમાં અભિમાને રહો અક્કડ;

જમો મિષ્ટાન્ન ને મેવા પિવાને દૂધ ને શક્કર,
મઝા એ રાજ્ય વૈભવને ઘડીભર મારતી ટકકર !
ચઢી ગાડી અને ઘોડે નથી ફરવા-તમે જનમ્યા,
મઝા ને મૉજ સંસારે નથી કરવા તમે જનમ્યા !
કરી પધરામણી પૈસા નથી હરવા-તમે જનમ્યા,
ગુરૂજી પારકે તુંબે નથી તરવા-તમે જનમ્યા !
અમોએ જ્ઞાન મેળવવા-ગુરૂજી આપને કીધા,
અમારી બુદ્ધિ કેળવવા-ગુરૂજી આપને કીધા;
હૃદયમાં ભક્તિ મેળવવા-ગુરૂજી આપને કીધા !
અરે ના ભક્ત ભોળવવા-ગુરૂજી આપને કીધા !
ગુરૂજી પારકા જર પર ગુજારો-આપ લૈ બેઠા,
જગતને ધૂતવાનો શું ઇજારો-આપ લૈ બેઠા ?
દગાથી દેવના નામે ધુજારો-આપ લૈ બેઠા.
ઇલાજો દ્રવ્યને હરવા હજારો-આપ લૈ બેઠા !
અરે ! સમજુ જનો કેરી ક-રાજી-આપ લૈ બેઠા,
હતા જે અંધ શ્રદ્ધાળુ હરાજી-આપ લૈ બેઠા;
મુકીને નમ્રતા નેવે મિજાજી-આપ થૈ બેઠા,
અરેરે ! ગર્વની ગાદી ગુરૂજી-આપ લૈ બેઠા !
ધ્વજા નિજ ધર્મની હસ્તે ધરીને-કલેશ કાં માંડો ?
પરાયા ધર્મની નીંદા કરીને-કલેશ કાં માંડો ?
અવરના ધર્મનું ગૌરવ હરીને-કલેશ કાં માંડો ?
ગુરૂજી પાપની પ્યાલી ભરીને-કલેશ કાં માંડો ?

ગુરૂ છો આપ ઘરબારી બિરાગી શિષ્યને કરતા,
પછી ધનમાલ લૈ તેનો સુખે ભંડારમાં ભરતા;
નથી લાયક તમોને એ અરે ! કાં લોભ ના તજતા ?
ગુરૂજી આપ જંજાળી જરા ભગવાન ના ભજતા !
અહો ! ધનવાન જો આવે ખુશીથી માન—આપો છો,
દઈ પરસાદના પડીયા ઉપરથી પાન—આપો છો;
ધકેલા ખાય નિરધનીયા છતાં ક્યાં ધ્યાન—આપો છો ?
સુખે ફટકા મરાવીને અરે ! અપમાન—આપો છો ?
ભલું ના આપનું ઇચ્છો અવરનું શું કરી—શકશો ?
રહ્યું અજ્ઞાન અંતરમાં અવરનું શું હરી—શકશો ?
અરે ! કાગળ તણે નાવે ગુરૂજી શું તરી—શકશો ?
ડુબો છો આપ પોતે તો અમોને શું ધરી—શકશો ?
ગુરૂજી જો ચ્હડે ગુસ્સો દયાથી માફ—હા ! કરજો,
બિકારો વેગળા મુકી હવે દિલ સાફ—હા ! કરજો;
ખરા ખોટા તણો અંતે અરે ! ઇન્સાફ—હા ! કરજો.
વદે "શંકર" જગત્ કર્તા તણો બસ જાપ—હા ! કરજો !

ઢોંગી વૈરાગીને !

(—મુખડાની માયા લાગીરે—એ રાહને મળતો—)

ઓરા આવો બૈરાગીરે, વાત સુણાવું. (૨)
સંસાર શાને છોડયો ? ગૃહસ્થાશ્રમને કાં તોડયો ?
જીવ જોગવટામાં જોડયો રે, વાત સુણાવું. ઓરા૦
શા કારણ ઝાલી ઝોળી ? અંગે વિભૂતિ ચોળી;
ભરમાવો દુનિયાં ભોળીરે, વાત સુણાવું. ઓરા૦
ગલીએ ગલી ફેરા ફરતા, ભટકીને પેટજ ભરતા;
કલ્યાણ ન કો'નું કરતારે, વાત સુણાવું. ઓરા૦
વનમાં જૈને ના વસતા, ભાવે ના ભૂધર ભજતા;
સંસાર હજુ ના તજતારે, વાત સુણાવું. ઓરા૦
છે કામ ક્રોધ તમ સાથે રે ! મોહ લોભ સંગાથે;
માયા ફરતી તમ માથેરે, વાત સુણાવું. ઓરા૦
જો જોગવટાને જાણો, ગિરનારે તંબુ તાણો;
ભક્તિમાં મૉજજ માણોરે, વાત સુણાવું. ઓરા૦

યોગીને આમંત્રણ !

(તોટકમાં ભળતો રાહ.)

ઓ યોગીજી ! તમે આવોને,
તમ યોગની રીત બતાવોને;
કાં ભક્તિ સુધારસ પાવોને,
કાં પાપ જળે ન્હવરાવોને. ઓ યોગીજી.

કાં સદ્‌ગુણુ શીખ ચઢાવોને,
કાં દૂર્ગુણુ માંહી ડુબાવોને;
કાં અલખની જ્યોત જગાવોને,
કાં સ્વાર્થની ધૂન લગાવોને. ઓ યોગીજી.

કાં સ્વર્ગનું સુખ બતાવોને,
કાં નર્કનો સ્વાદ ચખાવોને;
કાં ભૂધર ભેટ કરાવોને,
કાં રામનું નામ ભુલાવોને. ઓ યોગીજી.

કાં વિદ્યા વ્યસન લગાડોને,
કાં ચડસને ગાંજે ચઢાવોને;
કાં હરિકિર્તન ગવરાવોને,
કાં અવરની નિંદ સુણાવોને. ઓ યોગીજી.

જો પહેલો ગુણ ધરો યોગી,
તો આવોજી ભલે આવોને;
જો બીજો ગુણ ગ્રહો બાવા,
તમ યોગમાં આગ લગાવોને. ઓ યોગીજી.

"ઝખ મારવા !"

ગઝલ—(હરિગીતમાં પણ ગવાશે.)

જો ઇશને સમરે નહિ, જનમ્યો વૃથા 'ઝખ મારવા';
  પરમાર્થને પોષ્યો નહિં, જીવ્યો જગે 'ઝખ મારવા'! જો.
ખાધું પીધું હા ! ખંતથી, જાડા થયા પાડા સમા;
  પર પીંડને પોષ્યો નહિ, જાડા થયા 'ઝખ મારવા'! જો.
મૉજો હજારો મારતા, ગાડી અને ઘોડે સ્હડી;
  સત્કર્મ કૈં કીધું નહિ, મૉજો કરે 'ઝખ મારવા'! જો.
રાજા થયા કૈં દેશના, પીડા પ્રજાને આપતા;
  રૈયત સદા રડતી રહે, રાજા થયા 'ઝખ મારવા'! જો.
સુખ મેળવે રૈયત સદા, ના રાજ્યને રહેતી વફા;
  ટંટો બખેડો જો કરે, રહે રાજ્યમાં 'ઝખ મારવા'! જો.
બાવા અને યોગી બની, માયા મૂકી ના વેગળી;
  ઢોંગી થઈ જગ ધૂતતા, બાવા બને 'ઝખ મારવા'! જો.
વિદ્યા ભણી કૈં કૈં શીખ્યા, પંડિત ને જ્ઞાની બન્યા;
  ના જ્ઞાન આપ્યું અવરને, જ્ઞાની થયા 'ઝખ મારવા'! જો.
નખરાં કરે છે નવ નવાં, નિજ નાથને સંતાપતી;
  સંતોષતી ના સ્વામીને, નખરાં કરે 'ઝખ મારવા'! જો.
બહુ કષ્ટથી ઉછેરીને, ડાહ્યા બનાવ્યા દિકરા;
  માબાપને માને નહિ, પેટે પડયા 'ઝખ મારવા'! જો.

જો પુરતું આપે નહિ, જાલિમ જૂલ્મથી કામ લે;
એ શેઠીયા કે શત્રુ છે, જૂલ્મો કરે 'ઝખ મારવા'! જો.
ખાઈ નિમક નિજ શેઠનું, હલાલ ના હેતે કર્યું;
એ ચાકરો કે ચોરટા, ખાતા નિમક 'ઝખ મારવા'! જો.
વાણી ઉચારી 'શંકરે' સર, નાઈટ, ને જે-પી થયા;
જો દેશ સેવા નહિ કરી જે-પી થયા 'ઝખ મારવા'! જો.

"કન્યાવિક્રય વિષે!"

લાવણી. (મુજ ઉપર ગુજરી—એ રાહ.)

હે આર્ય બંધુઓ સુણો, શિખ આ સારી;
"કન્યાવિક્રય" કરો બંધ વિનંતી મ્હારી! ૧
જે જન લઇ પૈસા નિજ પુત્રીને દેશે;
તે પાપ તણો લઇ પુંજ દુઃખ ભોગવશે. ૨
પૈસાના લોભે જુએ નહિં વર સારો;
પછી તે કન્યાનો બળી જાય જન્મારો. ૩
સાસરીયે જાતાં સુખ વૃત્તિ નહિં આવે;
જીવ રહે અતિ ઉદાસ દુઃખ બહુ લાવે. ૪
હોય બુઢ્ઢો પણ ધનના લોભે પરણાવે;
એ રંક સુતાને સુખ કદિ ના આવે. ૫

એ બુઢ્ઢા સાથે ઘર શી રીતે માંડે;
પ્યારી પુત્રી તે ન્હાની વયમાં રાંડે; ૬
પામે નહિ સુખ સંસાર તણું તે પ્યારા;
કરો બંધ તમે "કન્યાવિક્રય" ના ધારા. ૭
દે શ્રાપ પછી માબાપો મ્હારાં મરજો !
હે પ્રભુ ! તેમનો નરકે વાસો કરજો. ૮
થાય પુખ્ત ઉમ્મરે તે તનયા તો જ્યારે;
કરે વ્યભિચાર ને અનાચાર તે ભારે. ૯
શાસ્ત્રોની વાતો ધ્યાન મહીં તો ધારો;
પૈસાના લોભે કરો ન વિક્રય યારો ! ૧૦
તે પૈસા તમને પચન થશે નહિં ભાઇ;
લેશો તે કરતાં જશે વિશેષ તણાઇ. ૧૧
'કન્યાવિક્રય'થી લાભ નથી કંઇ યારો !
પુત્રીનો પૈસો ગાય રૂદ્ર સમ ધારો. ૧૨
'કન્યાવિક્રય' કરનાર અતિ દુઃખ પામે;
'ફટ ફટ' દુનિયામાં થાય આબરૂ વામે. ૧૩
'કન્યાવિક્રય' થી દેશ થયો બેહાલ;
હે મિત્ર માહ્યરા ! નજરે તે તું ન્યાળ. ૧૪
વદે વાણી 'શંકરલાલ' મિત્ર ઓ મારા;
કરો બંધ તમે 'કન્યાવિક્રય' ના ધારા. ૧૫

ક્રોધ વિષે!

પ્લવંગમ છંદ.

ક્રોધ ફણીધર નાગ, કદી ના પાળશો,
ક્રોધ કરાવે રાગ, વૃથા ચિત્ત બાળશો;
ક્રોધ કરાવે વેર, સુબુદ્ધી કાપશે,
ક્રોધ હળાહળ ઝેર, રગે રગ વ્યાપશે! ૧
ક્રોધ કરે યશ જાય, પલકમાં આળ દે,
ક્રોધ કરે દુઃખ થાય, અરે અપવાદ દે;
માટે મ્હારા મિત્ર, તજો આ ક્રોધને,
થાજો સદા પવિત્ર, સુણી આ બોધને! ૨

"તે દુનિયાંના દેવતા!!!"

—સોરઠા—

નારાયણનું નામ અંતરથી અળગું નહિ;
હરદમ રટતા રામ, 'તે દુનિયાંના દેવતા'! ૧
પરમારથમાં પૂર, પરહિત માટે પ્રાણ દે;
દયા થકી ના દૂર, 'તે દુનિયાંના દેવતા'! ૨
જૂઠ તણી ના જાણ, સત્ય સદા જે બોલતા;
છે સદ્ગુણની ખાણ, 'તે દુનિયાંના દેવતા'! ૩

પરધન પરની નાર, પેખીને લલચાય ના;
ગણે અસીની ધાર, 'તે દુનિયાંના દેવતા'! ૪
અંતર ના અભિમાન, જ્ઞાન હૃદયમાં ગરજતું;
દે સૌને સન્માન, 'તે દુનિયાંના દેવતા'! ૫
અપંગનો આધાર, ભુખ્યાને ભોજન દીયે;
દુખીયાંનો દાતાર, 'તે દુનિયાંના દેવતા'! ૬
લોભ ક્રોધ ને કામ, અંતરથી અળગાં કરે;
મોહ તણું ના નામ, 'તે દુનિયાંના દેવતા'! ૭
પર દુઃખ દેખી આપ, આંસુડાં આંખે ભરે;
દિલે દયાની છાપ, 'તે દુનિયાંના દેવતા'! ૮
નિર્મળ આપે ન્યાય, પક્ષપાત ક્યારો નહિ;
સાચાને જે સ્હાય, 'તે દુનિયાંના દેવતા'! ૯
સ્વદેશની જે સેવ, કરતા સ્નેહ થકી સદા;
'તે દુનિયાંના દેવ,' શાખ લખો "શંકર" તણી. ૧૦

"બેવડા મંડળીના મેનેજરની આમંત્રણ પત્રિકા!"

—ગઝલ સોરઠી—

મિજલસ અમારી આજ છે, મૉજો ઉડાવા આવજો!
રે! બેવડાની બાટલી, દમભર ચ્હડાવા આવજો!

છે શુદ્ધ જળ એ ફળ તણું,
હા ! પાક પાણી આપણું;
બસ એજ ગંગાજળ ગણું,
તે ગટગટાવા આવજો !

દોષિત દિવાનાઓ ગણે,
નાદાન તે નિંદા કરે;
બસ બેવકુફી વાપરે,
ભર જામ પીવા આવજો !

સહુઝત શરાબે જે રહી,
પીનાર તો જાણે સહી;
અંજાણ તે જાણે નહિ,
ગમ્મત જમાવા આવજો !

અમૃત અમારૂં એજ છે,
પકવાન પ્યારૂં એજ છે;
બસ સ્વર્ગ બારૂં એજ છે,
એ લાભ લેવા આવજો !

પઈશું અને પીશું અહા !
મસ્તાન તો બનશું અહા !
મનથી મઝા કરશું અહા !
ગુલતાન થાવા આવજો !

મુફલેસ થૈશું બે ધડક,
છો આવતા દુઃખના ખડક;
પણ બેવડો પીશું કડક,
સૌ પાપ ધોવા આવજો !

રે ! આવજો ! રે ! આવજો !
દિલજાન દોસ્તો લાવજો;
આવી સભા શોભાવજો,
આનંદ કરવા આવજો
મિજલસ અમારી આજ છે, મૉજો ઉડાવા આવજો !
રે ! બેવડાની બાટલી, સ્નેહે સ્હડાવા આવજો !

"બાળ લગ્ન" વિષ !

ચોપાઈ—(તુલસીદાસની ચોપાઇનો રાગ.)

હે મમ વીર અરજ ઉર ધારો, બાળ લગ્નનો ચાલ નઠારો.
અણુસમજુ બાળક પરણાવો, લે સંસાર તણો શો લ્હાવો ?
લગ્ન ફરજ કરી લગ્ન ન જાણે, પ્રેમ ચીજ શું ? તે ન પિછાણે.
રમત ઢીંગલા તણી રમાડો, બાળકનો અવતાર બગાડો.
બાળ લગ્નથી બાળ સુકાયે, વિદ્યાભ્યાસ પુરો નવ થાયે.
તન મનની અતિ થાય ખુવારી, સુખ ના પામે તે નરનારી.
નિર્બળ સંતતિ તે પ્રકટાવે, રોગ કદી ઘર છોડી ન જાવે.
સુણી સુબોધ સમજ દિલ લાવો, સંતતિ પુખ્ત વયે પરણાવો.

" તું શું કરે ? "

ગઝલ–સોરઠી (હરિગીતમાં પણ ગવાશે)

આ કાષ્ટની માળા અરે ! તું ફેરવીને શું કરે ?
કિરતાર ના અંતર વિષે હસ્તે ધરી–' તું શું કરે ? '
નિત્ય ન્હાય નિર્મળ નીરથી, સરિતા સરોવરમાં જઇ;
પણ મેલ ના મનનો મટયો જળ વાપરી–' તું શું કરે ? '
ટીલાં અને ટપકાં કરી, છે ભસ્મ સૌ અંગે ભરી;
પણ શરીરમાં શયતાન છે, ભભૂતી ભરી–' તું શું કરે ? '
બસ રામ રામ પુકારતો, પણ પ્રેમ ના પ્રભુના પરે;
ના રે'મ તુજ હૃદયે રહે, ઇશ છેતરી–' તું શું કરે ? '
રે ! દેવદર્શન માટ તું ફરતો ફરે સૌ મંદિરે;
આકીન ના અંતર વિષે, ફોકટ ફરી–' તું શું કરે ?
તું નેત્ર ઢાંકીને સદા, બસ ધ્યાન ધરતો ઢોંગથી;
પણ ચિત્ત તુજ ચંચળ રહે, ફતવા કરી–' તું શું કરે ? '
ધારણ કર્યાં છે શ્વેત વસ્ત્રો, શ્વેત દિલ કીધું નહિ;
દેખાવ છો સુતકી સદા, ધોળાં ધરી–' તું શું કરે ? '
એકાદશી ને અન્ય કૈં, ઉપવાસ કરતો કષ્ટથી;
પણ ભ્રષ્ટ છે તુજ ભાવના, ભુખે મરી–' તું શું કરે ? '
જે ડોળ રાખે બ્હારનો, તે હોય જો હૈયા વિષે;
હરિ હાથ છે "શંકર" કહે, ખટપટ કરી–' તું શું કરે ? '

"તો શું ?!!!"

—ગઝલ—

કદર વણ નોકરી કો'ની કરી યા ના કરી 'તો શું ?'
યકિન વણ હસ્તમાં માળા, ધરી યા ના ધરી–'તો શું ?'
મહોબત વીણ મહબુબની, કદી સંગાથ બેસીને;
શરાબોની સરસ પ્યાલી, ભરી યા ના ભરી–'તો શું ?'
મહા મહિના તણી મોસમ, ગગનમાં બાદળી ગાજે;
અરે ! એ બાદળી ભૂ પર, ઝરી યા ના ઝરી–'તો શું ?'
ચતુરાને નથી વ્હાતો, ચતુરા ના મને વ્હાતી;
કદી એ સ્નેહ વણ સાદી, ઠરી યા ના ઠરી–'તો શું ?'
અનીતિ કાર્ય આદરતાં, અવલથી ના ડરી રામા;
બનીને ભ્રષ્ટ ભુંડી તે, ડરી યા ના ડરી–'તો શું ?'
મનુષ્યોથી ભરી હોડી, ડુબી જૈ મધ્ય દરિયામાં;
પડી ઉંધી તરી પાછી, તરી યા ના તરી–'તો શું ?'
નથી મન મોહમાં રમતું, કદી ના કામની ઈચ્છા;
અરે ! કુબજા મળી 'તો શું,' મળી જો ગુલ પરી–'તો શું ?'
ગઇ ઘરને તજી રામા, અવરથી સ્નેહ છે સાંધ્યો;
પછી પસ્તાઈને પાછી, ફરી યા ના ફરી–'તો શું ?'
કમાયો કષ્ટથી પૈસા, કદી કોડી નહિ ખરચી;
મુરખ મુફલિસ રહ્યો 'તો શું !' અગર દૌલત મળી–'તો શું ?'
કહે 'શંકર' ધરીને જન્મ, જો પરમાર્થ ના પોષ્યો;
જીવે જગમાં કદી 'તો શું ?' ગયો તે જો મરી–'તો શું ?'

તંબાકુની "બીડી" વિષે !

કુંડળીયો.

બીડીમાં બહુ દોષ છે, અવગુણમાં આબાદ,
રૂદ્રતણું પાણી કરે, મધુર નથી કૈં સ્વાદ.
મધુર નથી કૈં સ્વાદ, છતાં સૌ લોક પીયે છે,
ખાંસી ને ક્ષય થાય અરે ! પણ કોણ બ્હીયે છે ?
કહે દ્વિજ 'શંકરલાલ' ઘ્હડા ના રોગ છીડીમાં,
પૈસા પાણી થાય, ગુણ નથી કૈં 'બીડીમાં.' ૧

દારૂના દોષ વિષે !

ગઝલ—(સરકાર રજા દીજીએ—એ રાહ.)

દારૂથી હજારો લોક, થઈ ગયા ખરાબ;
માટે મિત્ર માહ્યરા, પીશો નહિ શરાબ. ૧

દારૂથી અનેક દુઃખ આવીને પડે;
લાજ લોક માંહી જાય બહુજ તે નડે. ૨

દારૂના પ્રતાપે બળ્યો, યાદવોનો ઘાણ;
સીકંદર શૂરાનો ગયો દારૂનાથી પ્રાણ. ૩

દારૂના પીધાથી ગયું રજપુતોનું રાજ;
કૈંક તેથી મર્ણ પામ્યા બગડયાં કંઇનાં કાજ. ૪

દારૂના પીધાથી ભાન નવ જરી રહે;
આબરૂ પિતાની ઉપર પાણી તો વહે. ૫

આટલી આ શીખ સૌ ઊરે તમે ધરો;
'શંકર' કહે છે સહુ દારૂ પરહરો. ૬

દારૂના દુર્ગુણ વિષે !

એકત્રીસો સવૈયો.

દારૂમાં દુર્ગુણ છે ઝાઝા, તેમ છતાં નવ કેમ તજાય ?
દ્રવ્ય અને કિર્તિની હાની, ડાહ્યો પણ ગાંડોજ ગણાય;
સ્વાદ નથી ન સુવાસ મળે કૈં, પણ પીધે મુખડું ગંધાય,
શરીર સંપત્તિનો ક્ષય થાયે, માન ભંગ એથીજ થવાય. ૧

છપ્પન કોટી યાદવ કેરો, મદ્યપાનથી વળીયો ઘાણ,
શુરા સિકંદર રાજાએ પણ, દારૂથીજ ગુમાવ્યો પ્રાણ;
કૈં રજપૂતો શરાબ પીને, થયા ખરાબ નથી અણજાણ,
માટે મિત્રો શીખ સુણીને, તજો તમે એ અવગુણ ખાણ. ૨

મદ્યપાન નહિ કરવા વિષે!

લાવણી—(ભલાજી મેં બાલકડી હોતી–એ રાહ.)

સુણો હે ભ્રાત વાત મારી (૨)
વ્યસન મધુનું આ જગમાં છે અતિશય દુઃખકારી.
વ્યસન એ જે જનને વળગે (૨)
તેના દિલમાં ગુપ્તજ લાહ્યો અહોનીશ સળગે.
ખબર નહિં તે જનને પડશે (૨)
થોડે થોડે મિત્ર માહ્યરા તે દુઃખ તો નડશે.
આબરૂ લોક વિષે જાયે (૨)
ઉંચ જ્ઞાતીના જન થકા આવું વ્યસનજ ના થાયે.
કરે નહિં બિશ્વાસજ કોઇ (૨)
કહેશે આ તો છે છટકેલો સર્વ આબરૂ ખોઈ.
વળી સહુ લોક કહે ગાંડો (૨)
મિત્ર માહ્યરી શીખ સુણી એ વ્યસન હવે છાંડો.

મિત્રતા ઉપર જળ અને દૂધનું દૃષ્ટાંત!

—ઇંદ્ર વિજય છંદ.—

પ્રીત કરો જન જોઇ જરા કદી કામ પડે ન તુટેજ કદાપિ,
ભીરૂ બને ભયમાંજ સદા, તન ને ધન દે પળમાં પણ આપી;
મૌજ કરે સુખમાં રહી સંગ, પડે દુઃખ તો ન શકે ભય કાપી,
સ્વારથ સાધક મિત્ર તજો કદી હિમ્મત લેશ શકે નવ આપી. ૧

વારિ અને પયને પ્રીત છે કહીં દૂધ વિષે જળને જન નાખે,
રૂપ અને દઈ સ્વાદ સદા દૂધ હેત થકી નિજમાં જળ રાખે;
દૂધ ન્હુલે ન્હડતું નિરખી બળી અંતરમાં મુખથી જળ ભાખે,
આશ્રય લેઇ અરે ! તુજમાં જીવવું ક્યમ હાય ! ગમે તુજ પાખે. ૨
એમ કહી પય પાસ રહી જળ બાળતું ન્હેલ કરી નિજ કાયે,
દેખી અતી દુઃખ મિત્ર તણું દૂધ અગ્નિ વિષેજ પછી ઉભરાયે;
કોઇ લઈ જળને નીરખે પયમાં કહીં જો જળ તો ખુશ થાયે,
મિત્ર મળે સહુ કષ્ટ તજી પય શાન્ત પડી ઉભરોજ સમાયે. ૩

વચન પાળવા વિષે!

ગઝલ—(હરિગીતમાં પણ ગવાશે.)

બોલી વચન પાળે નહિ ને કૉલ તોડે આપનો;
વિશ્વાસ કો તેનો કરે સારો ભરૂસો સાપનો. બો.
હોયે ખરો કુળવાન તે નિજ ટેકને છોડે નહિ.
શિર જાય તો પણુ શું થયું ? દઇ કૉલને તોડે નહિ. બો.
સરતો કરે છે સ્નેહથી, આવે સમય જો હારવા;
બે બોલ થાયે બાયલા સરતો કરે ઝખ મારવા. બો.
આપે શીખામણુ અન્યને પણુ બોલ બોળે આપનો;
તે જીંદગીમાં ધુળ છે, જો કૉલ તોડે બાપનો. બો.
આપ્યું વચન તે પાળવા, હરિશ્ચંદ્ર દુઃખ પામ્યા ખરે;
વિક્રય કરી સુત નારનો, પોતે રહ્યા નિચના ઘરે. બો.

આપ્યું વચન નભાવવા, બળી રાય પાતાળે વસ્યા;
પાંડવ ગયા વનવાસ પણ, તે સત્યથી ડગ ના ખસ્યા. બો.
આપ્યું વચન તે પાળવાને પ્રાણ છોડયો દશરથે;
ગુણો ગવાયા સૃષ્ટિમાં, કવિઓ કવિતામાં કથે. બો.
વાણી વદે 'શંકર' સદા, જો બોલ બોલ્યો પાળશે;
કિરતાર કરશે સ્હાયરે ! જો ટેકને સંભાળશે. બો.

" જરા પણ વિવેક ભ્રષ્ટ થયેલો માણસ ફરી વધુ ને વધુ વિવેક ભ્રષ્ટ થતો જાય છે; એ ઉપર ગંગાનદીનું દ્રષ્ટાંત. "

શાર્દૂલ વિક્રિડિત—છંદ.

સ્વર્ગે શ્રી હરિ પાદથી નિકળીને,
ગંગા પડયાં હર શિરે !
ત્યાંથી હિમગિરી પરે જઇ પડયાં,
નીચે પદે હા ! અરે !
રે ! હીમાલયથી પછી પ્રસરીને,
પૃથ્વી સમુદ્રે પડે !
નીચું સ્થાન સ્વિકારતો સુજન હા !
ઊંચે ફરી ના ચ્હડે ! ૧

ગર્વ વિષે !

—ઝુલણા-છંદ—

તજ અરે ! માનવી તુચ્છ અભિમાનને,
સાર કૈં ના મળે ગર્વ કીધે;
દુઃખનું વારી તું ગર્વ ગણુજે સદા,
નાશ સુખ સૌ થશે તેહ પીધે;
ગર્વ છાજ્યો નહિં, રાય રાવણુ તણો,
સંપતિ સંતતિ હા ! ગુમાવી;
પ્રાણુ અર્પણુ કર્યો ગર્વની ધૂનમાં,
લ્હાણુ કાઢયું નહિં ગર્વ લાવી.

"તો શું થયું" ?

ગઝલ સોરઠી—(હરિગીતમાં પણુ ગવાશે.)

હરિ ભજન કર હરિ ભજન કર, હરિ ભજનમાં હિત છે રહ્યું;
કિરતાર નામ ઉચ્ચારતાં, આયુ વહ્યું—'તો શું થયું ?'
નીતિ નિયમને પાળતાં,
અનીતિ ઊરેથી ટાળતાં;
સત્સંગને સંભાળતાં,
દુઃખ જો સહ્યું—'તો શું થયું ?'

થૈ સત્યનો સાથી સદા,
જૂઠું ઉચ્ચરવું ના કદા;
આવી પડે જો આપદા,
સુખ સૌ ગયું—'તો શું થયું ?'
પરમાર્થમાં ધન આપતાં,
વળી કષ્ટ કૈંનાં કાપતાં;
સ્થળ સ્થળ સદાવ્રત સ્થાપતાં,
કૈં ના રહ્યું—'તો શું થયું ?'
તુચ્છ લોભ લાલચ ટાળતાં,
કટ્ટૂ કામ ક્રોધ વિદારતાં;
મન મોહ માયા મારતાં,
મૃત્યું થયું—'તો શું થયું ?'
પરકાજ કષ્ટ ઉઠાવતાં,
સુખ સૌ તજ્યાં મન ભાવતાં;
નિજ દેશ સેવ બજાવતાં,
શીર જો ગયું—'તો શું થયું ?'
હરિ ભજન કર હરિ ભજન કર, હરિ ભજનમાં હિત છે રહ્યું;
કિરતાર નામ ઉચ્ચારતાં, આયુ વહ્યું—'તો શું થયું ?'

યોગી કે, ઢોંગી ?

—ગઝલ—

જલાવી દે ! જલાવી દે ! અયે યોગી ! જટા ત્હારી;
અરે ! સંસાર છોડયો છે છતાં માયા અતી પ્યારી.
પિતા માતા તજ્યાં છોરૂ નિસાસા નાંખતી નારી;
સગાં સ્નેહી તજી દીધાં અહા ! ભગવાં તને ધારી.
કમાવું ના ગમ્યું ત્યારે બની બાવા તમે બેઠા;
પડયા સંસારને માથે કપટ પડદા વિષે પેઠા.
શરીરે ભસ્મ ચોળી છે ભલાં લોકો ભમાવાને;
અહાહા ! સ્કંધ ઝોળી છે ખરેખર ! જર જમાવાને.
બતાવો મંત્ર ને જાદૂ ચમત્કારે તમે પૂરા;
ઉપાધિ એ તમારે શી ? કપટછળમાં રહો શૂરા.
ભગાવો ઘર તમે કૈનાં અરે ! બુદ્ધિ બગાડો છો;
ઘલાવો વ્હેમ કો' ઘરમાં ભમાવી ભૂત કાઢો છો.
અહા ! અલમસ્ત છે કાયા ! હરામી કાં થઇ બેઠા ?
જગતને ધુતવાનો શું ? તમે ધંધો લઇ બેઠા ?
ભમીને ભીખ માગો છો ઉદર એથી ભરો યોગી !
ગયા છે હાથ શું ભાગી ? અરે ! ધંધો કરો યોગી !
અયે ખાકી ! અયે ખાકી ! કરી લે ખાકથી યારી;
જલાવી ખાક કર માયા પછી એ અંગ લે ધારી.
પડે ના પાસ માયાનો તહાં કર વાસ હે સાધુ !
અલખ ધુનમાં રહે રાચી તજી સૌ આશ હે સાધુ !

કન્યાવિક્રયનો "કબાલો"!

—ગઝલ—

અમારી લાડકી લેવા, ભલે જરદાર આવોને;
અમારૂં મન મનાવાને, 'મની' કલદાર લાવોને! અમારી.
અમે ના રૂપને જોતા, નથી કુળવાનને મ્હોતા;
કરન્સી બેંકની નોટો, અવલ અમને અપાવોને! અમારી.
ભણેલા કે અભણ આવો, ભલે અજ્ઞાનીને લાવો;
અમારો દામ પર દાવો, દઈ દિકરી ઉઠાવોને! અમારી.
ભલે ભુંડો અગર ગાંડો, ભલે રાખે ઘણી રાંડો;
ભલે પરણ્યા પછી છાંડો, નગદ દમડા અપાવોને! અમારી.
જુવાનીને નથી જોતો, બુઢાપાને નથી રોતો,
નથી જોવો ખરો ખોટો, ખરીદીને ખટાવોને! અમારી.
હશે કન્યા થકી ન્હાનો, છતાં ના રાખશો છાનો;
કજોડાનો નથી વાંધો, વસૂ વેગે વસાવોને! અમારી.
ભલે દર્દી દિવાનો હો! કુટિલ યા અંધ કાણો હો;
અગર શયતાન શાણો હો! ખરે ખીસ્સાં ભરાવોને! અમારી.
રૂપાળી લાડકી મ્હારી, વયે મ્હોટી મનોહારી;
થવું જો હોય ઘરબારી, અમારૂં મન મનાવોને! અમારી.
નહિ કન્યા મળે સોંઘી, અમારી માગણી મોંઘી;
વગર ધનના બધા ઢોંગી, અહીંથી દૂર જાવોને! અમારી.

થવું જો હોય વરરાજા, પ્રથમ અમને કરો તાજા;
પછી વગડાવજો વાજાં, હજારી પાંચ લાવોને ! અમારી.

અમોને રૂપીયા દેશો, છતાં ના કોઇને કે'શો;
હૃદયમાં જાળવી રે'શો, ન્હીવા ન્હાલે વધાવોને ! અમારી.

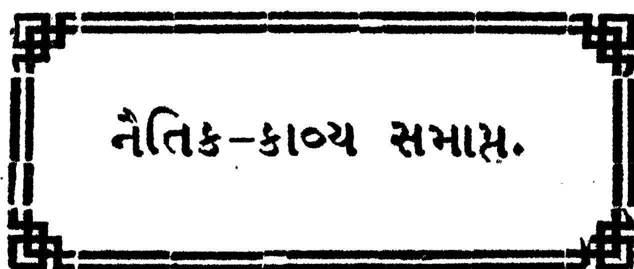
ત્રીજોરી કોઈની ફાડો, અગર દેવું કરી કાઢો;
ગીરો ઘર કે મુકો વાડો, ભલા અક્કલ લડાવોને ! અમારી.

અમારી લાડકી બેટી, ઉછેરી આપદા વેઠી;
હવે પૈસે ભરો પેટી, પછી પલ્લુ કરાવોને ! અમારી.

અમારી માગણી એ છે, તમારૂં દિલ શું કે' છે ?
"કબાલો" આ કબુલ છે કે ? બિચારીને જણાવોને ! અમારી.

\+ + + + +

સુણી "શંકર" કહે સ્વાર્થી ! તમારૂં ધીઃક છે જીવ્યું !
કમાવા હોય ના સત્તા ! ભલે માથું મુંડાવોને ! અમારી.

નૈતિક-કાવ્ય સમાપ્ત.

કન્યાવિક્રયનો "કમાલો"!

"અમારી લાડકી બેબા! બહે નમસ્કાર આપોને!
અમારું મન મનાવાને બેબી ફુલહાર લાવોને!"

"અભિરૂકાન્ત."

સ્વરૂપ પ્રશંસા.

"સરસ બદન ચંદ્ર વદન, તદન તેજ વાળું!
સ્યામ બાલ લાલ ગાલ, ટીલડી ભાલ ભાળું!"

"મણિકાન્ત."

શૃંગારિક-કાવ્ય.

—મહીદીપ—છંદ—

સરસ બદન ચંદ્રવદન, તદન તેજવાળું !
શ્યામ બાલ લાલ ગાલ, ટીલડી ભાલ ભાળું !
નમણું નાક અજબ આંખ, ઝાંખતાં જણાયે !
મુખ દિસંત ધવલ દંત, ખંતથી ગણાયે !
ડોક સરસ કનક કળશ, છાતીએ છુપાવે !
ઉદર ઉપર અજબ નાભી, નિરખી ફેર આવે !
કદળી સ્થંભ સરખી જંઘ, અંગમાં જણાયે !
કનક રંગ અવર અંગ, ના હવે ભણાયે !
હસ્ત ચરણ કરણ તણી, કૃતિ પ્રીય લાગે !
હંસ ગમની રસીક રમણી, જોઈ પ્રેમ જાગે !
વચન મધુર ચપળ ચતુર, પતિવૃતા સગુણી !
પૂર્વનાંજ પુણ્ય હોય, એ મળે સલુણી !

"મણિકાન્ત."

"અલબેલું યૌવન આવે છે!"

(માત્રામેળ–તોટક છંદ–સખી સ્વપ્ન મહીં મન મોહન–એને મળતો.)

વધતાં વય કન્યા શરમાયે, બદલાતું બાળાપણુ જાયે;
રે! રમત ગમત વિસરાવે છે! અલબેલું યૌવન આવે છે!

મન નવિન વિચાર વિષે રમતું,
ભણવા ગણવાનું ના ગમતું;
ચંચળ ચિતડું ચમકાવે છે, અલબેલું યૌવન આવે છે!

સ્તન નિતંબ ગુરૂતાને ધરતાં,
કટિ લચકાયે હરતાં ફરતાં;
સ્મિત હાસ્ય ધ્વજા ફરકાવે છે, અલબેલું યૌવન આવે છે!
બસ મદન અગન તનમાં લાગે,
યૌવનની વાંસલડી વાગે;
તન અવય સકળ વિકસાવે છે, અલબેલું યૌવન આવે છે!

મન થાય અલૌકિક રસવાળું,
તજી ઓઢણી અંગ ધરે સાળું;
રતિ રંગ હૃદય રેલાવે છે, અલબેલું યૌવન આવે છે!
ભરથાર તણો મન મંત્ર ભણે,
ચતુરા ચીંતાનો કોટ ચણે;
વિરહાનળ શોર મચાવે છે, અલબેલું યૌવન આવે છે!

તન રંગ સુવર્ણુ સમો થાયે,
મુખ મંડળ રક્ત બની જાયે;
ચક્ષુને ચપળ બનાવે છે, અલબેલું યૌવન આવે છે!
અલબેલું યૌવન આવે છે!
તે મોહક મંત્ર જપાવે છે!
રસઘેલું યૌવન આવે છે! અલબેલું યૌવન આવે છે!

" મોહક મુરલી ! "

(દાસપરે દયા લાવોરે—એ રાગ.)

મોહક મુરલી વાગીરે ! (૨)
મોહન વરની—મોહક મુરલી વાગી.
સૂતી'તી શાન્ત બનીને, નિંદ્રામાં નાદ સુણીને;
રજનીએ ઝબકી જાગી જાગીરે ! મોહન વરની૦
સૂનાં ઘરબાર છોડી, મુરલી સાંભળવા દોડી;
લગની લાલાની લાગી લાગીરે ! મોહન વરની૦
આધારે ચાલી સ્વરને, ભેટી હું ભૂધરવરને;
આ ભવની ભાવટ ભાગી ભાગીરે ! મોહન વરની૦

" મનહર મુરલી.

—આશા ગોડી—

મનહર મુરલી વાગી, કનૈયાની મનહર મુરલી વાગી.
સુતી હતી હું ભર નિંદ્રામાં, શબ્દ સુણીને જાગી. કનૈયાની૦
બની બ્હાવરી બંસી નાદે, ઉઠી હું આળસ ત્યાગી. કનૈ૦
મોહિત થૈ હું મુરલી સ્વરમાં, મુરલીધરની રાગી. કનૈ૦
મનહર મોહનને મળવાની, લગની અલૌકિક લાગી. કનૈ૦
કહે દીન 'શંકર' શ્યામ મળેથી, ભવની ભાવટ ભાગી. કનૈ૦

"વનમાં વાંસલડી વાગે છે."

—તોટક—છંદ—(માત્રામેળ.)
(સખી સ્વપ્ન મહીં મન મોહનમેં–એ રાગમાં પણ ગવાશે.)

મધુરો સ્વર ક્યાં થકી આવે છે ?
અમૃત વૃષ્ટી વરસાવે છે;
અતિ પ્રીય શ્રવણુને લાગે છે,
"વનમાં વાંસલડી વાગે છે" ! ૧

રે ! ગાય ગોપ સૌ સ્તબ્ધ રહ્યાં,
યમુના જળ જોને શાન્ત થયાં;
પશુ પક્ષી વિચરવું ત્યાગે છે.
"વનમાં વાંસલડી વાગે છે." ! ૨

મમ અંતરમાં કૈં થાયે છે,
મોહન મળવા મન ચ્હાયે છે;
રે ! ભૂખ તરસ પણ ભાગે છે,
"વનમાં વાંસલડી વાગે છે." ! ૩

જો તપ ધારીએ તપ મુક્યાં,
ધ્યાની યોગી નિજ ધ્યાન ચુક્યા;
નર નાર નિંદથી જાગે છે,
"વનમાં વાંસલડી વાગે છે." ! ૪

સખિ મોહનને મળવા ચાલો,
મધુ વનમાં નંદ તણો લાલો,
મન ભૂધર ભક્તિ માગે છે;
"વનમાં વાંસલડી વાગે છે." !

કૃષ્ણની બાળ લીલા!

—હોરી—

સખી રી મોહન માન મુકાવે (૨)
કામળી કાંધે, લાકડી હાથે, વન વન ધેનું ચરાવે,
મહીંયારણનાં મહીં ઉતરાવે, ખાય અને ખવરાવે;
ગોવાલણને ગભરાવે. મોહન માન મુકાવે—સ૦
શરદ પુનમની, શુભ રજનીમાં, રસિયોજી રાસ રચાવે,
એક એક ગોપીને, એક એક કાન્હો, થન થન નાચ નચાવે;
મધુરીશી મુરલી બજાવે. મોહન માન મુકાવે—સ૦

ગોપીની ફરિયાદ.

(સૈયાં પડું મેં તોરે પૈયાં એ રાગ.)

ગઈતી ઘાટે, મોહન મળ્યો વાટે, બોલાવીને અટકાવી. ગઇતી૦
મને કહેછે તારૂં શું નામ શાણી? નામ આપી સુખેથી જાઓ પાણી;
સુખેથી જાઓ પાણી, મુરલીધર વધો વાણી;
મનમાંહી, બીક આણી, ગભરાણી, શરમાણી. ગઇતી૦
નામ દીધું પછી નામ દીધું મેં, રસિયો હસીયો શબ્દ સુણીને;
કાનુડો કામણગાળો, મોહનજી મુરલીવાળો;
'શંકર'નો છોગાળો, ગોવાળો હઠવાળો. ગઇતી૦

રાધા વિયોગી કૃષ્ણ!

—હોરી—

શોચત હે ગૉરધારી, રાધે બિન શોચત હે ગૉરધારી.
રાધેકું શોધત કૃષ્ણ મુરારી, ગલી ગલી રાધે પુકારી;
ઢુંઢ ફીરા પત્તા નહિં પાયા, કહાં ગઇ રાધે પ્યારી ?
અયે બ્રખુખાન દૂલારી ! શોચત હે ગીરધારી. રાધે૦
બિનતી સુણો સબ યે પુરબાસી, જહાં મીલે રાધે પ્યારી,
જાકે કહો કે કૃષ્ણ ઢુંઢત હે, ગલી ગલી રાધે પુકારી;
કહાં ગઇ એ વ્રજનારી ? શોચત હે ગીરધારી. રાધે૦
યહી બીધ શોચત, પલપલ કૃષ્ણ–ગોવિંદવર ગૉરધારી,
કહત હે 'શંકર' સુનો સબ પ્યારે, લીલા હરિકી ઉચારી;
ગતી ગોવિંદકી ન્યારી ! શોચત હે ગીરધારી. રાધે૦

હોળી વિષે!

—હોળી—

અહા ! આઈ રસીલી હોળી !
દૉઓ અંગ રંગે ઝબોળી ! આઈ૦
ઠામ ઠામ સબ ભવ પીચકારી,
છાંટત રંગમેં બોળી;

રંગ ગુલાલસે ધુમ મચત હે,
નાચત ગાવત હોરી;
જમે શેવ સાકર પોળી ! આઇ૦
હોળીમેં ગાન કરો હરિ હરકો,
ગાઓ ન ફાગ નઠોરી;
કયું ધૂળપાનીમેં અંગકું રોળો;
શરમ હૃદયમેં ધરોરી;
કહા 'શંકર'કા કરોરી ! આઇ૦

પ્યારાને આવકાર !

(દેખુંગી પ્યારે અબ્બાકા મુખડા—એ રાગ.

આવોને પ્રીય સુંદિર સુભાગી. (૨)
ભાવો, ભાવો, ભાવો, ભાવો, ભાવોરે;
મુજ મનને સુભાગી. આવો૦
લ્હેરી લાલા ! છો લટકાળા. (૨)
લગની ત્હારી, લાગી, લાગી, લાગીરે;
ઓ શાણા સુહાગી. આવો૦
ઓ વ્હાલા છું તુજ ગુણ રાગી (૨)
પ્રેમની જોત છે, જાગી, જાગી, જાગીરે;
હવે જાઓ ન ત્યાગી. આવો૦

"અહાહા ! ! આજ છે હોળી !"

—ગઝલ—

કસુંબે ચુંદડી ઓળી અહાહા ! ! આજ છે હોળી !
જમાડું શેવ ને પોળી, અહાહા ! ! આજ છે હોળી ! કસુંબે.
ધરી ધોળાં તને વસ્ત્રો, બનું હું પ્રેમની જોગણ;
ગુલાલે હા ! ભરૂં ઝોળી, અહાહા ! ! આજ છે હોળી ! કસુંબે.
વસાવો કંથ કેસૂડાં, ભરીશું રંગનાં કુંડાં;
રમાડું રંગમાં હોળી, અહાહા ! ! આજ છે હોળી ! કસુંબે.
સિતારે ચિત્ત સાંધીને, વગાડું પ્રેમથી વ્હાલા;
સુણાવું રાગ હા ! હોરી, અહાહા ! ! આજ છે હોળી ! કસુંબે.
મગાવો રેશમી મલમલ, વળી મજલિન જે મોંઘી;
કરાવો ચુંદડી ચોળી, અહાહા ! ! આજ છે હોળી ! કસુંબે.
હશે નરનાર નિર્લજ જે, ઉઘાડા ફાગ તે ગાશે;
શરીરે રાખને ચોળી અહાહા ! ! આજ છે હોળી ! કસુંબે.
બને છે કૈંક જન ઘેલાં, બજારે ભાખતાં ભૂંડું;
મળી દશ વીશની ટોળી, અહાહા ! ! આજ છે હોળી ! કસુંબે.
ભરે છે ધૂળ માથે કૈં, રમે છે છાણ માટીથી;
ભલા એ ભીલ્લ કે કોળી ? અહાહા ! ! આજ છે હોળી ! કસુંબે.
હશે સજ્જન અને ડાહ્યા, હરિને હેતથી ગાશે;
હૃદયને ભક્તિમાં રોળી, અહાહા ! ! આજ છે હોળી ! કસુંબે.

"અહાહા !! આજ છે હોળી!

" કેસુ બે ચૂંદડી બોળી અહાહા !! આજ છે હોળી !
જમાડું શેવ ને પોળી, અહાહા!! આજ છે હોળી !"

" સચ્ચિદાનન્દ."

લક્ષ્મી આર્ટ, ભાયખલા, મુંબઈ.

પ્રેમ ચેષ્ટા!

"ભલે મમ નેત્ર તું ઢાંકે! છતાં હૃદયે રમી-રહી છું!
મધુરી પ્રેમની મૂર્તિ! જગતને તું ગમી-રહી છું!"

"મણિકાન્ત."

પ્રેમ ચેષ્ટા!

—ગઝલ—

ભલે મમ નેત્ર તું ઢાંકે !
છતાં હૃદયે રમી–રહ્યો છું !
મધૂરી પ્રેમની મૂર્તિ !
જીગરને તું ગમી–રહ્યો છું !
હૃદયને ના શકે રોકી !
દબાવે આંખ કાં ખાલી ?
સુકોમળ હસ્તના સ્પર્શ !
અહા ! મ્હેં ઓળખી વ્હાલી !
હૃદય ધડકે મધુર ત્હેના !
પડે પડઘા જીગર મ્હારે !
છતાં શું ના પિછાનું હું ?
મ્હને બસ મૂર્ખ તું ધારે ?
ચતુરા ચોર પકડાયો
હવે તુજ હસ્ત દે છોડી !
સલૂણી ભેટ ! બસ સ્નેહે !
જીગર સાથે જીગર જોડી !

'બંસી બજાનેવાલા!' (શ્રી કૃષ્ણને)

(ક્યા ફુલ જાની વે—એ રાગ.)

'બંસી બજાને વાલા' (૨)
બંસી બજાઓ લાલારે ! બંસી૦
બંસી મધૂરી લાગે, મિઠી શ્રવણુને લાગે;
સુણુતાં ત્રિભુવન જાગેરે ! બંસી૦
કામણુ ભર્યું મુરલીમાં, મોહ્યો મધૂર મુરલીમાં;
ગાંડો બન્યો મુરલીમાંરે ! બંસી૦
બંસી હૃદય લલચાવે, મુરલીધર નામ જપાવે;
ગુણુગાન "શંકર" ગાવેરે ! બંસી૦

પ્રિયાના રૂપની પ્રશંસા !

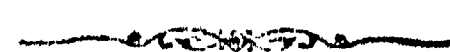
—ગઝલ—

ગમે છે ગુલ બદન ત્હારૂં, ચતુરા ચિત્ત ચટકે છે;
અરે ! વિયોગથી વ્હાલી, ખરેખર દિલ ખટકે છે ! ગ૦
અતિશે કેશ લાંબા છે, સુંવાળા શિરપરે શોભે;
અદેખો અંતરે થૈને, ફણીધર શિશ પટકે છે ! ગ૦
લલાટે ચાંદલો શોભે, નિહાળી નેત્ર લોભે છે;
શશી છે એમ ધારીને, કુમુદની મુખ મટકે છે ! ગ૦
હરણુ સમ નેત્ર છે ત્હારાં, વળી વિશાળ ને કાળાં
નયન નથથી નથાયો તે, નહિં કો કાળ છટકે છે ! ગ૦
ગુલાબી ગાલ છે ગોરા, સુશોભિત નાકમાં નથની;
અહા ! નથની તણું મોતી, અધર પર છેક લટકે છે ! ગ૦
મનોહર મુખ ત્હારૂં છે, તરૂણી તેજ વાળું છે;
શશી શરમાઇને ગગને, ગુમાવી ગર્વ ભટકે છે ! ગ૦
સુવાસીત મુખમાં દાડમ, કળી સમ દાંત શોભે છે;
હશે તે મોતી માનીને, ઝવેરી સ્હેજ અટકે છે ! ગ૦
પ્રવાળાં પાળ છે કે ઓષ્ટ ? તેની ગમ નથી પડતી;
અધરનું પાન કરવાને, હૃદય તુજ પાસ સટકે છે ! ગ૦
અહા ! શું ડોક ઉંચી છે, રહ્યા બે છાતી એ કંદૂક,
ઉદર સુંદિર નિહાળીને, વિલાસી જીવ ફટકે છે ! ગ૦

કટીથી સિંહ શરમાઈ, વને વૈરાગ્ય લઇ વસતા;
 જઘન છે કેળના જેવી, હવે બસ વાત અટકે છે! ગ૦

ચરણુને હસ્ત તો જાણે; રૂપેરી રંગના લાઠા;
 હીરાની વીંટી આંગળીએ, અનુપમ તેજ ઝળકે છે! ગ૦

ઠમકતી ચાલ ચાલે છે, અહાહા ! હંસના જેવી;
 લલિત લટકો નિહાળીને, ભ્રમિત થૈ ચિત્ત ભટકે છે! ગ૦

વીરહી વામાનું ખટરૂતુનું અવલોકન !

ગઝલ-સોરઠી (હરિગીતમાં પણ ગવાશે)

પરદેશમાં પ્રિયતમ ગયા, નારી તજી ન્યારા થયા;
 રે ! વાયદા જાયે વહ્યા, ભરથાર—કાં આવ્યા નહિ ?

આવી વસંત રૂતુ રૂડી, ફુલ પાન વૃક્ષે લાવતી;
 ના ભાવતી દિલ દાહ છે, દિલદાર—કાં આવ્યા નહિ ?

કલ્લોલ સૌ પક્ષી કરે, કોયલ કરે ટૌકારરે;
 સંતાપતા એ શબ્દ હા ! સુખકાર—કાં આવ્યા નહિ ?

ગ્રીષ્મે ઘણી ગરમી પડે, બળતું હૃદય આજું બળે;
 પણ પ્રેમ પાણી પ્રીતથી, પાનાર—કાં આવ્યા નહિ ?

પંખા પવન ગમતાં નથી, અત્તર સુગંધી શું કરૂં ?
 વાલમ વિના વસમું બધું, વરનાર—કાં આવ્યા નહિ ?

વર્ષા વિષે વારી પડે; હરિયાળી સૌ પૃથ્વી કરે;
નવ શાન્ત હું મમ શરીરના, શણુગાર—કાં આવ્યા નહિ ?
આકાશ ચમકે વીજળી, ગગડાટ વાદળ ગાજતાં;
બોલે પપૈયા મોર પણ, દુઃખહાર—કાં આવ્યા નહિ ?
આશો પુનમની ચાંદની, રૂતુ શરદમાં શોભે ઘણી;
પણ અધર-રસ પાનારને, પીનાર—કાં આવ્યા નહિ ?
પંથી ઘરે પાછા ફર્યા, દિપોત્સવી દિન આવીયા;
વિરહી હૃદયમાં વ્હાલથી, વસનાર—કાં આવ્યા નહિ ?
હેમંતમાં સૌ હોંશથી, નરનારીઓ ક્રીડા કરે;
ચતુરા કહીને ચિત્તથી, ન્હાનાર—કાં આવ્યા નહિ ?
ઠંડી પડે થરથર ધ્રુજું, બાળા બની છું બ્હાવરી;
પકવાન સાથે પ્રેમથી, જમનાર—કાં આવ્યા નહિ ?
વાયુ શિશીરે વાય છે, વામા ઘણી ગભરાય છે;
મમ કષ્ટને હરનાર એ, સરદાર—કાં આવ્યા નહિ ?
ફુલપાન વણ વૃક્ષો થયાં; ભયકાર આ ભવ ભાસતો;
અકળાઉં છું અબળા તણા, આધાર—કાં આવ્યા નહિ ?
આવ્યા દિવસ હોળી તણા મોહન પધાર્યા મંદિરે;
વામા ગળે વળગી પડી, વ્હાલા ભલે આવ્યા અહીં !

અલૌકિક-પ્યારમાં મસ્તાન !

—ગઝલ—

બનીને પ્યારના જોગી, જગે અહલક-જગાવીશું;
અમે બસ પ્યારના નામે, સુખે ગરદન-કપાવીશું !
હજારો માલ મિલકત કૈં વળી જાહોજલાલી કૈં;
અમે દિલદારના બોલે, બધું પળમાં-ખપાવીશું !
અમોને ઝેરનું પ્યાલું, ભરી કો' પ્યારથી આપે;
અમે શંકા વિના શરબત, ગણીને-ગટગટાવીશું !
કિતાબો જ્ઞાનની જોવા, જરા અમને નથી ગમતી;
અમે કોરી કિતાબે પ્યારની બેતો છપાવીશું !
અમે શાળા સ્થપાવીને, ભરીશું પ્યારના ચેલા;
તહાં બસ પ્યારના જાપો, અમે હરદમ-જપાવીશું !
તપાવી લાલ કીધેલા, ઉન્હા લોખંડના સ્થંભે;
કહો કો પ્યારને ભેટો, મળી કાયા-તપાવીશું !
અમે મસ્તાન મ્હોબતમાં, દિવાના ખાસ દિલબરમાં;
દિલાસો જો નહિ દેશો, કદમ ગરદન-ઝુકાવીશું !
દિવાનો છો કહે દુનિયાં, નથી દરકાર દુનિયાંની;
અમે બસ પ્યારના બંદા, બની સેવા-બજાવીશું !
અમારા દર્દના માટે, દવાં ના કામ કૈં આવે;
અમોને પ્યારની પરવા ! મળે મૉજો-ઊડાવીશું !

ભયાનક પ્હાડ તોડીશું, લડીશું શેરની સાથે;
અમે તો પ્યારના મંત્રે, મહા મહેનત-ઊઠાવીશું !
અમારો પ્રેમ છે કાતિલ, નથી કાચો જરાએ કૈં;
કહો તો પ્યારની ફૂંકે, ફના દૂનિયાં-બનાવીશું !
રહીશું પ્યારની સાથે, મરીશું પ્યારના માટે;
અમે આ જીંદગી, દિલદારની પાછળ-લૂંટાવીશું !

" વફા પર જફા "

—ગઝલ—

સનમ ત્હારી જુદાઈમાં, જળુ છું હું મરૂં છું હું;
તને તેની નથી પરવા, કદમ બોસી કરૂં છું હું !
બિરહના તાપમાં ત્રફડું, છતાં કાં જાય તરસાવી?
કદમ બોસી અમારી કૈં, અરેરે! કામ ના આવી !
પૂજારી હું પડું પાયે, દયા દેવી ન તું લાવે;
અમારી બંદગી બિલકુલ, નજરમાં હાય! ના આવે !
ખુદાની બંદગી કરતાં, ખુદા બેહસ્ત બક્ષે છે;
નગુણી નાર છે તું તો, અગર શયતાન પક્ષે છે !
અરે ! ના થા અભિમાની, ખુદાને એ નહિં ગમશે;
પ્રભુ પ્રેમી પરે રાજી, તુમાખી આખરે નમશે !

અયે દિલબર ! દિવાનો હું બન્યો છું પ્રેમમાં ત્હારા;
રહમ કર તું રહમ કર તું, સુખન આ સાંભળી મ્હારા !

નથી દૌલત તણી પરવા ! નથી ગુલઝાર વણુ ગમતું;
હૃદય દિલદારના દિદારના, દર્શન વિષે ભમતું !

હવે તરસાવ ના પ્યારી, હવાલે જીવ હું આપું;
કહે તો તીવ્ર તલવારે, સનમ મુજ શીશ હું કાપું !

પિવાડયો જામ મ્હોબતનો, હવે પ્યારી પચાવા દે;
સનમ મસ્તાન મનડાને, મઝા મૉજો મચાવા દે !

સનમ ત્હારી જુદાઇમાં, અમારી જીંદગી ખારી;
સનમ ત્હારી જુદાઇમાં, અમારી મ્હોતની વારી !

સનમ જે ચ્હાય આપણને, છતાં તેને નહિં ચહિયે;
અરે ! ઇન્સાફની રાહે, સદા ત્હેના થઇ રહિયે !

સફા થઈ ઇશ્ક વ્યાપારે, નફાનું નામ ના જોયું,
"વફા પર ના જફા" કર તું, ખફા થાતાં બધું ખ્હોયું !

પ્રથમ જો પ્રેમ આપો તો, દઇને લૂટશો ના ! ના !
મગર મરજી તમારી તો, અવલથી આપશો ના ! ના !

અરે ! એ પ્રેમ તૂટયાથી, જીગર બસ તૂટશે ત્હેનું !
જહાંથી તે થશે બાતલ, ઝવાહિર ખૂટશે ત્હેનું !

રમત ના પાલવે એવી, અરે ! એ હાસ્ય ના કરવું;
સનમ ભયભિત એ સૉદો, સદા એ રાહથી ડરવું !

અમી તુજ આંખમાં રાખી, ભ્રમરને ભેટવા દેને;
અધર પર મધ રહેલું તે લબોથી ચુસવા દેને!
દુઃખી આ જીંદગી મ્હારી, સુખી ત્હેને થવા દેને;
સનમ બેહાલ દર્દીને દવા દેને! દવા દેને!
સનમ તું બોલ બોલે તે, સુખન છે શાસ્ત્રના મ્હારે;
ચતુરા હું બનું ચેલો, ગુરૂપદ તું ભલે ધારે!
"દિવાનો" છો કહે લોકો, નથી પરવા મ્હને ત્હેની,
ઉદાસી આશરે આવ્યો, ઉડાવી દેજ બેચેની!
હવે તો હદ થઈ હાયે! હઠીલી હઠ ધરી ખ્હોશે;
કજા મ્હારી થશે એથી, ભરીને પેટ તું રોશે!
પછી અફસોસ તું કરશે, નહિં આશક મળે આ'વો;
સનમ તું ભોગવી લેને, ભલો સંસારનો લ્હાવો!

સ્ત્રીમાં વશીકરણ છે!

(એક નારી જગતમાં પ્યારી—રાહ.)

છે વશીકરણ વનિતામાં (૨)
મ્હોટા નર પણ માન મુકીને પડયા પ્રેમ સરિતામાં. છે૦
પરાશર પ્રભુતાને ત્યાગી, મોહ્યા મચ્છગંધામાં;
ઇંદ્ર ચંદ્ર સરખા લલચાયા, ગૌતમની ભામામાં. છે૦

શિવજી પણ જપ તપ ભૂલીને, ભમ્યા ભીલ રાણીમાં;
બ્રહ્મા જેવા નર પણ ભૂલ્યા, ગયું જ્ઞાન પાણીમાં. છે૦

ભલા ભલાનાં પણ મુકાવ્યાં, નેત્ર તણા મટકામાં;
મ્હોટા મ્હોટા મુનીવર મોહ્યા, લલનાના લટકામાં. છે૦

લટકે મટકે મધુર વચનથી, નરને લે પાસામાં;
પતંગ સમ પુરૂષો લલચાઇ, પડે પ્રેમ ફાંસામાં. છે૦

લોહચુમ્બકનો ગુણ રહ્યો છે, સત્ય કહું શ્યામામાં,
કહે 'શંકર' ધન્ય છે તે નરને, ભમે નહિં ભામામાં. છે૦

" પાનની બીડી ! "

—ગઝલ—

કપૂરી પાન પુનાનું સમારી સાફ મ્હેં કીધું;
કળીના કેશરી ચુના થકી તે ચોપડી દીધું.

સુગંધીનો મુકી કાથો લવીંગે તે દીધું ભીડી;
પતિ પ્યારા સ્વિકારોને પ્રિયાની પાનની બીડી !

મુકી છે કાતરી સ્વામી સુડીથી કેળ સોપારી;
વળી વીણી ભરી ભાવે ધરીને વ્હાલ વરિયાળી.

અહાહા ! એલચી મેલી ધરે છે પ્રેમ પંખીડી;
પતિ પ્યારા સ્વિકારોને પ્રિયાની પાનની બીડી !

પિયૂ આ પાનની બીડી ભલું ભોજન પચાવે છે;
વળી વાયૂ અને વ્યાધી અજીરણથી બચાવે છે.
મહા સંગ્રામ શરદીને હઠાવાને મચાવે છે;
પતિ તે કારણે લોકો જમીને પાન ચાવે છે!
વદન પ્રીછ્વાસ હરનારી-જમોને પાનની બીડી!
અધરમાં રક્ત ભરનારી-જમોને પાનની બીડી!
કટૂતા દૂર કરનારી-જમોને પાનની બીડી!
મધુરો સ્વાદ ઝરનારી-જમોને પાનની બીડી!
અનૂપમ પાનની બીડી બનાવી લાલ હું લાવી;
મુકીને કામ સૌ અળગાં ઉમંગે આપવા આવી.
સ્વિકારો સ્નેહથી સ્વામી પ્રશંસા શું હવે ગાવી?
અહોનિશ પ્રેમ માગું છું પતિ દ્યો વ્હાલ વરસાવી!

શૃંગારિક-કાવ્ય સમાપ્ત.

કનૈયાની બંસી !

—ગઝલ—

કનૈયા કા'ન એ મ્હારા, બજાવો બંસળી પ્યારા ! ટેક.
મધુરી બંસળી વાગે, સુકોમળ કાનને લાગે,
રસીક હું બંસળી રાગે, અજબ જ્યોતી હ્રદય જાગે;
ઢળે અંતર અમીધારા–બજાવો બંસળી પ્યારા !–કનૈયા.
ભૂલીને ભાન હું ભટકું, સુણાયો શબ્દ આ ક્યાંથી ?
દિવાની થૈ દિશે દોડું, ઝમકતો નાદ એ જ્યાંથી;
દિયો દર્શન દયાવાળા–બજાવો બંસળી પ્યારા !–કનૈયા.
કહે છે લોક કાનુડો, અજબ જાદૂ જરૂર જાણે,
અહાહા ! ! બંસીના નાદે, નગર નરનારીને તાણે;
ત્રિકમ તાબે–બનું તારા–બજાવો બંસળી પ્યારા !–કનૈયા.
ગમે તે લોક છો બોલે, તમો પર પ્રેમ છે મ્હારો,
ઉગારો આપની દાસી, ભરૂસો છે મને તારો;
નરોત્તમ ના થશો ન્યારા–બજાવો બંસળી પ્યારા !–કનૈયા.
કહે 'શંકર' કનૈયાની, સુણીને 'બંસી' હા ! સુંદિર !
બની ઘેલી સકળ ગોપી મધુરો નાદ એ મનહર !
વિભૂ વસજો હ્રદય મ્હારા–બજાવો બંસળી પ્યારા !–કનૈયા

કનૈયાની બંસી!

" કનૈયા કા'ન હે મ્હારા! બજાવો બાંસૂરી પ્યારા!
બજાવો બાંસૂરી પ્યારા! બજાવો બાંસૂરી પ્યારા! કનૈયા!"
" મણિકાન્ત."

માયાનો ત્યાગ!

" મ્હને બસ છોડ આ માયા! હવે વનવાસ જાવા દે!
ગુફા ગિરનારની ગોતી! અહા! અલખ જગાવા દે!"

" મણિકાન્ત. "

વૈરાગ્ય-કાવ્ય.

—ગઝલ—

મ્હને બસ છોડ ઓ માયા ! હવે વનવાસ જાવા દે !
ગુફા ગિરનારની ગોતી અહા ! અલહક જગાવા દે !
તજી સંસાર ફળ ખાટું મધુર ફળ માઈ ખાવા દે !
હરિના નામથી હરદમ લલિત ધુન તો લગાવા દે !
સગાંના સ્નેહને છોડી પ્રભુથી પ્રીત થાવા દે !
શરીરે રાખ ચોળીને હવે ધૂણી ધખાવા દે !
અરે ! સંસાર છે ખોટો છતાં ફોગટ ફસાવા દે ?
જુઠી જંજાળને છોડી હરિનું ગાન ગાવા દે !
અહોનિશ પ્હાડથી ઝરતાં ઝરણ જળમાંજ ન્હાવા દે !
મીઠાં ફળફૂલ વૃક્ષેથી સ્વહસ્તે લેઈ ખાવા દે !
તજી પરતંત્રની બેડી સ્વતંત્ર સદાય થાવા દે !
વદે "શંકર" વિભૂના નામની બંસી બજાવા દે !

"મણિકાન્ત"

"પીવા દે! જ્ઞાનની પ્યાલી!"

—ગઝલ—

અલૌકિક મીષ્ટ રસવાળી, પીવા દે જ્ઞાનની પ્યાલી;
અહા અજ્ઞાનને ટાળી, પીવા દે! જ્ઞાનની પ્યાલી!
જગતમાં બેઉ બાજુ છે, અરે! કાળી અને ધોળી;
ગ્રહી ધોળી તજી કાળી, પીવા દે! જ્ઞાનની પ્યાલી!
કુટાયો હાય! અંધારે, જરાએ જોત ના ઝાંખી;
હવે જો જોત છે ભાળી, પીવા દે! જ્ઞાનની પ્યાલી!
અબોધે ખૂબ અથડાઈ, ભુલી ભવસાગરે ભટકયો;
નકામી જીંદગી ગાળી, પીવા દે! જ્ઞાનની પ્યાલી!
અનીતિ ખર સદા છોડી, નીતિના અશ્વ પર બેસી;
દઇ દુર્બુદ્ધિને બાળી, પીવા દે! જ્ઞાનની પ્યાલી!
મળ્યો છે સદ્દગુરૂ સાચો, બતાવ્યો નેક આ રસ્તો;
ઝલાવી જ્ઞાનની ડાળી, પીવા દે! જ્ઞાનની પ્યાલી!
પ્રભુનો પ્રેમ દેનારી, બતાવે મોક્ષની બા'રી;
અહાહા! હસ્તમાં ઝાલી, પીવા દે! જ્ઞાનની પ્યાલી!

મસ્તાન ફકીર !

—ગઝલ—

અરે ! કો' ઝેરની ફાકી ખુદાનો લાલ લાવો ને;
ફકાવી ફેંસલો લાવો મ્હને મુરદું બનાવો ને !

નથી નેકી મગર બદી તણો અન્જામ આવ્યો છે;
જહાંથી કુચ કરવાનો જુઓ પયગામ આવ્યો છે !

અયે ! કમબખ્ત નાદાની ! બુરાઈ યાદ આવે છે;
જીગરને ચાક કરવાને જુઓ જલ્લાદ આવે છે !

નથી ખયરાત કીધી તે ખુદાથી માગવાનો છું;
તજીને રાહ જીન્નતનો અરે ! જહન્નમ જવાનો છું !

અરે ! ઇસ્લામ મહજબમાં મના છે હા ! શરાબીની;
મગર તેનો બન્યો બંદો ! કસુર ખાના ખરાબીની !

જુગારે જર ગુમાવીને ગનીનો છું ગદા આજે;
ફકીરી હાલ આ મ્હારો અરેરે ! ! પેટને કાજે !

ભરીને જામ પીતાં હું ખુદાઇ રાહને ભૂલ્યો;
નતીજો આ મલ્યો ત્હેનો જહાંના શાહને ભૂલ્યો !

તજી મસજીદ હું હરદમ જતો'તો હાય ! મયખાને;
ખુદાની બંદગી કરવા ભૂલાવ્યો હાય ! શયતાને !

ભૂલી ઇન્સાનનો દાવો, બન્યો હયવાન હું હાયે !
નશા ને નાચ મુજરામાં રહ્યો ગુલતાન હું હાયે !
ગુલોના બાગને છોડી ગટરની છે હવા લીધી;
ખુદાના નુરને છોડી શરાબી જામ મ્હેં પીધી !
બિરાદર કોઈ આવોને, ડુબૂ છું હું બચાવોને;
કદમ પર સર ઝુકાવું છું અદલ રસ્તો બતાવોને !

* * * *

ભલાઇ કર અયે આદમ ! રહે આ–દમ જહાં સુધી;
ખુદાનું નામ લે હરદમ ! રહે હર–દમ જહાં સુધી !

વૈરાગી થતા મિત્રનો સંસારી મિત્ર સાથે સંવાદ.

(શા માટે શ્રમ કરે સતી તુજ પતિ ભક્ત સાચી–એ રાહ.)

સંસારી–શા સારૂં સુખ તજો, અરે ! કાં ભેખ તમે ધારો (૨)
અહા ! સંસાર અતિ પ્યારો (૨)

વૈરાગી–અનુભવ લીધો મ્હેં અતિ, આ સંસાર અસાર;
સગાં સહોદર સર્વ છે, સ્વાર્થ તણાં સરદાર.
ગરજ પડે સૌ કો' બોલાવે, અંત સમે કો' કામ ન આવે,
તે સારૂં સૌ તજી, અમોએ યોગ ગણ્યો પ્યારો. (૨)
અરે ! સંસાર અતિ ખારો. (૨)

સંસારી–સુત ભગિની પિતુ માત તજીને, વામાની માયા વરજીને;
શું સન્યાસી બનો ? હૃદયમાં રે'મ જરા ધારો. (૨)
અહા ! સંસાર અતિ પ્યારો. (૨)

વૈરાગી–સુત ભગિની પિતુ માત સૌ, આ જગની જંજાળ;
ત્રીયા તજે પળવારમાં, કષ્ટ પડે તત્કાળ.
સુખમાં સૌ કો' સ્નેહ બતાવે, વિપદ સમે દઈ કષ્ટ સતાવે;
શું સમજી મમ મિત્ર, તમે સંસાર ગણો સારો ? (૨)
અરે ! સંસાર અતિ ખારો. (૨)

સંસારી–મ્હેલ અને ધનમાલ તમારાં, અરે ! કરો કાં મિત્ર અકારાં ?
સુખ સંપત્તિ પરહરી, હવે કાં હિમ્મત સૌ હારો ? (૨)
અહા ! સંસાર અતિ પ્યારો (૨)

વૈરાગી–મ્હેલ અને ધનમાલ સૌ, અચળ નથી નિરધાર;
લક્ષ્મી ના'વે સંગમાં, મર્ણ સમે આ વાર.
સકળ મુકી એકલડું જાવું, સૂણો સ્નેહથી સૌ સમજાવું;
પાપ પુણ્ય લૈ સાથ, જવાનું છે નિશ્ચય ધારો. (૨)
અરે ! સંસાર અતિ ખારો. (૨)

સંસારી–ધરી ભેખ જંગલમાં જાશો, મિત્ર કહોને ત્યાં શું ખાશો ?
ગમશે ના પળવાર, તમારો મુમત હવે મારો. (૨)
અહા ! સંસાર અતિ પ્યારો. (૨)

વૈરાગી–ફળફૂલ જંગલમાં ઘણાં, તે જમશું સુખકાર;
પશુ પક્ષી મિત્રો ગણી, જૈ વસવું તે ઠામ.

ભજન કરીશું ભવતારકનું, ધ્યાન ધરીશું દુઃખહારકનું;
મોહ લોભ સૌ તજી, ભક્તિનો બાંધીશું ભારો. (૨)
અરે ! સંસાર અતિ ખારો. (૨)

સંસારી–રહી સંસારે રામ ભજોને, ભગવાં કાઢી ભેખ તજોને;
આ છેવટની અરજ, અમારી ધ્યાન વિષે ધારો (૨)
અહા ! સંસાર અતિ પ્યારો. (૨)

વૈરાગી–સંસારે રહીને નહિં, માયા મોહ તજાય;
જંજાળી જીવડા થકી, ના ભગવાન ભજાય.
માફ કરો મુજને મમ બંધુ, નથી સાર છે ખોટું સંધુ;
જગનાયક જપવાજ, અમોએ જોગ ગણ્યો પ્યારો. (૨)
અરે ! સંસાર અતિ ખારો. (૨)

સંસારી–ધન્ય ! તમારો અચળ ટેક છે, ભમે નહિં એવોજ ભેખ છે;
સુખે સિધાવો મિત્ર, કરોને સફળજ જન્મારો. (૨)
અહા ! સંસાર અતિ પ્યારો. (૨)

મનને ઉપદેશ !

તોટક—છંદ.

રટવા રણછોડ તને ન ગમે,
ઘરકાજ મહીં મન તારૂં ભમે;
નવ એક ઘડી ઇશને સમરે,
જગમાં જનમી હરિને વિસરે.

સુત નાર અને ઘરબાર મહીં,
મન ત્હારૂ ફરે મશગૂલ થઈ;
યમનો ભય શીર પરે લટકે,
પણ મૂરખને ન જરા ખટકે.

ધન ધાન થકી મસતાન ફરે,
નવ નાથ તણી દરકાર કરે;
દુઃખ આવી પડે વિભૂને સમરે,
મુખમાં કહીએ નવ યાદ કરે.

રઘુનાથ ભજે ભવ દુઃખ જશે,
સહુ પાપ ટળી મન શાન્ત થશે;
મનવા ભજને ભવતારકને,
જગનાથ વિના નવ કાજ બને.

હરિને સમરે સહુ દુઃખ ટળે,
ઈશને સમરે મન ચ્હાય મળે,
રણછોડ વિના રણ કોણ હરે ?
કિરતાર વિના કુણ હાથ ધરે.

સુણ 'શંકર' ની શીખ આ મનવા,
સુખ થાય હમેશ બતાવું દવા;
રટજે રસથી જગનાયકને,
કર યાદ સદા સુખદાયકને.

જીવ હંસ પ્રત્યે !

માલિની છંદ.

સમજ સમજ હંસા ! કાળ જાયે નકામો,
વગર સમજ લીધો, વિશ્વમાં તે વિસામો;
નવ પળ પણ એકે, વિશ્વના નાથ ગાયા,
ફૂલ સમ કરમાશે, હંસ તારી સુ કાયા. ૧
બહુ વરસ કરેલો, સાગરે વાસ ભાઇ !
તદપિ નવ જણાયું, જ્ઞાન ત્હારૂંજ કાંઇ;
પય જળ નવ જુદાં, તુજથી હાય ! થાય,
જળ સમ ઝટ ચાલ્યું, આયુ ત્હારૂજ જાય. ૨
સ્મરણ કર સદાયે, તાપને પાપ જાયે,
વિપદ સહુ હણાયે, નાથને જો જપાયે;
ધર, ધર, ધર, કાને, 'શંકરે' શીખ દીધી,
સરસ વખત ખોયો, જ્ઞાન પ્યાલી ન પીધી ! ૩

પદભ્રષ્ટ થયેલો લૌકિક પ્યાર !

—ગઝલ—

તપાવેલા તવા જેવું, અરે ! અંતર અમારૂં છે;
તમારાં પ્યારનાં બીંદુ, પડયા પ્હેલાં બળી જાશે !

અમારી દિલ વાડીમાં, બીયાં ના પ્યારનાં રોપો;
સુકાશે ને સડી જાશે, વળી ફળ ફૂલ ના થાશે !
અમારા મન રૂપી મચ્છી, ન આવે પ્યારની જાળે;
કદિ સપડાય તો છેદી, સપાટામાં છુટી નાસે !
અમારૂં મન રૂપી મૃગલું, ફસે ના પ્યારના ફાંસે;
જશે નાસીજ જંગલમાં, નહિં કો' કાળ સપડાશે !
અમારા દિલના દરિયે, નહિં મળશે મીઠું પાણી;
ખરેખર ! છે બધું ખારૂં, પિશે તે તૂર્ત પસ્તાશે !
અમારા દિલનો શીશો, નથી શરબત શરાબોનો;
ઝરેલું ઝેર છે તેમાં, પીતામાં પ્રાણ તો જાશે !
અમારૂં મન નથી એવો, ભરૂસે ના ભૂલી લેવો;
જમી ને દોષ ના દેવો, નહિં જો દુઃખ જોવાશે !
અમોને નાથ ના કે'શો, ન અમને બાથમાં લેશો;
ઊજડ અંતર અમારૂં છે, ભયાનક દેખતાં ભાસે !
નથી દિલદાર પર દિલ આ, નથી મહબૂબમાં મોહ્યા;
તમારાં નાઝ નખરાંથી, નહિં મન પ્યારમાં ન્હાશે !
તમારી પ્યારની વાતો, અકારી કાનને લાગે;
અમારા કાન છે બ્હેરા, ભલે બુલ બુલ પરી ગાશે !
કિતાબો પ્યારની જોવા, જરા અમને નથી ગમતી;
અમે તો પ્યારના દુશ્મન, ન કો'પ્યાલી ભરી પાશે !
અમે ના પ્યારના ચેલા, નથી માલીક મ્હોબતના;
કરોડો કોસનું અંતર, પડયું પાછું ન સંધાશે !
"કૃતઘ્ની" લોક છો કે'તા, તમા-શી-લોકની અમને ?
અમારામાં અમે રાજી, અમોને કોઇ ના ચ્હાશે !

સુનાં પીંજર અમારાં છે, મળે ના પ્યારની મેનાં;
હતી તે હાથથી ગઇ છે, કદી પાછી ન દેખાશે !
અમે તો પ્યારને બાળી, બનાવી ખાખ ખાધી છે;
કદિ લાખો ઈલાજોથી, સજીવન તે નહિં થાશે !
અમોને છે નહિ પરવા, સજીવન પ્યાર કરવાની;
અમારી જીંદગી આખી, ખરેલા ઝાડ સમ જાશે !

ત્યાગીના વિચાર !

(એક નારી જગતમાં પ્યારી (૨)—એ રાહ.)

જંગલમાં પ્યારા જઇશું (૨)
હિમગીરીના સુંદિર વનમાં, હવે હમે તો રહીશું. જંગલમાં.
ગંગા નીરથી નિત્ય નહીશું, હરિગુણ હરનિશ ગઇશું;
હિમાલયનાં સુંદીર વનફળ, હેત ધરીને ખઇશું. જંગલમાં.
આ દુનિયાની તજી ઉપાધી, ઇશ્વરને આરાધી;
સહુ દુઃખ ત્યાગી લઇ સમાધી, સુખી નિરંતર રહીશું. જંગલમાં.
સદ્‌ગુણના શણગાર સજીશું, માયા મોહ તજીશું;
ભાવ ધરી ભગવાન ભજીશું, સદા સ્વતંત્રજ થઇશું. જંગલમાં.
'શંકર' વાણી સદા સુખાણી, અંતરમાં પ્રભુ આણી;
એ સુખ આપો સારંગપાણી, ચરણ કમળ સુખ ચહીશું. જંગલમાં.

માયાનો તિરસ્કાર !

શાર્દૂલ વિક્રિડીત છંદ.

લાગી છે હરિ નામની લગન તે, છોડી નહિં છૂટશે,
ભક્તિનો અતિ તેજ તાર પકડયો, તોડયો નહિં તૂટશે;
જા ! માયા ! ઝખમારતી દૂર હવે, ત્હારૂં નથી કામરે,
આરાધું ઇશિ નામ હેત ધરીને, હારૂં નહિ હામરે. ૧

પૂરીને દૂધપાક શાક તજીને, કો ખીચડીને જમે ?
ભક્તિનું ભલું ગાન તાન તજીને, ત્હારા થકી કો રમે ?
આલીને કરમાં દીવો મૂરખ કો, જૈને કુવામાં પડે ?
મ્હોટા સાગરને મુકી નદી કૂવે, મોતી કદી ના જડે. ૨

"બસ એક દીને મરવુંજ ખરે !"

ચઢ ઉતર તોટક છંદની ચાલ. (સખી સ્વપ્નમહીં મનમોહનમેં)

મન હીત તણી શીખ આ સૂણજે, દિલ ચ્હાય ભલે પ્રિય તો ગણજે;
કિરતાર નહિં કયમ યાદ કરે ? 'બસ એક દિને મરવુંજ ખરે !'

ધન માલ અને ઘરબાર તજી,
પડશે જવું હાય ! વિના મરજી;
સુત નાર કુટુંબ સદા વરજી,
પડશે તુજને જવું આખરજી.

જયમ દોર તૂટેજ પતંગ પડે, જયમ શુષ્ક થયેલું પુષ્પ ખરે;
ત્યમ માન અરે ! મન મૂરખરે ! 'બસ એક દિને મરવુંજ ખરે !'

જન જે નિજ હુંપદમાં ફરતા,
મન ચ્હાય સુ મોજ સદા કરતા;
નવ કોઇની શીખ રૂદે ધરતા,
પરમેશ્વરથી પણ ના ડરતા.

જન તે પણ કાળ ઝપાટ ચ્હડે, જ્યમ તેતર ઉપર બાજ ફરે;
નવ યત્ન કરે પણ તે ઊગરે, 'બસ એક દિને મરવુંજ ખરે !'

ધર ધ્યાન સદા ધરણીધરનું,
નવ કાજ તું જાણુ અરે પરનું;
પર કાજ વિષે જર વાવર તું,
પરનું હીત પ્રાણ જતાં કર તું.

શીખ 'શંકરની મન ધ્યાન ધરે, કિરતાર નહિં ક્યમ સ્હાય કરે ?
જગનાયકનો ભરુસો કરરે ! 'બસ એક દિને મરવુંજ ખરે !'

" પલકમાં પ્રાણ જાવાનો ! "

—ગઝલ—

હરિ હરદમ ભજો ભાઈ, 'પલકમાં પ્રાણ જાવાનો;'
કરો સત્કર્મ તો કાંઇ, 'પલકમાં પ્રાણ જાવાનો !' હરિ.

સગાં સંસારનાં છોડી, જીવનના તારને તોડી;
શરીર રૂપ કુંભને ફોડી, 'પલકમાં પ્રાણ જાવાનો !' હરિ.

મુકી ધન માલ ને માળા, બગીચા બાગ ફૂલવાળા;
તજી સંસારની શાળા, પલકમાં પ્રાણ જાવાનો !' હરિ.

ત્રીયા તન માતને મેલી, પિતાના પ્રેમને ઠેલી;
લઈ પુણ્ય પાપની થેલી, 'પલકમાં પ્રાણ જાવાનો !' હરિ.

મૂરખને મીષ્ટ પથ દીધું, હઠીલે હાથ ના લીધું;
હળાહળ વીષ હા ! પીધું, 'પલકમાં પ્રાણ જાવાનો !' હરિ.

ઘણી વ્હાલી ગણી માયા, હરિના ગુણ ના ગાયા;
તજીને કારમી કાયા, 'પલકમાં પ્રાણ જાવાનો !' હરિ.

નથી ત્હેં ક્રોધને ટાળ્યો, ન પાપી કામને બાળ્યો;
બધો ભવ લોભમાં ગાળ્યો, 'પલકમાં પ્રાણ જાવાનો !' હરિ.

મનુષ્યા દેહ છે મોંઘો, ગુમાવો કાં ગણી સોંઘો ?
અરે ! શું ઊંઘમાં ઉંઘો ? 'પલકમાં પ્રાણ જાવાનો !' હરિ.

ગુણો ગોવિંદના ગા તું ! ભરી લે ભક્તિનું ભાથું;
ખરૂં ફળ ખંતથી ખા તું ! 'પલકમાં પ્રાણ જાવાનો !' હરિ.

ઊરે લ્યો અર્જ અંતરની, સ્વિકારો શીખ 'શંકર'ની;
કરોને ભક્તિ ભૂધરની, 'પલકમાં પ્રાણ જાવાનો !' હરિ.

મન સમજ !

—ગઝલ—

સમજ મન શીખ દઊં સારી,
વિભૂ ના મેલ્ય વિસારી;
ભજન કર ભાવથી ભાઈ !
ન સંગે આવશે કાંઈ.

ભજનથી પાપ સૌ કાપે,
વિદ્વારી દુઃખ સુખ આપે;
પ્રભુની ભક્તિ કર પ્યારી,
અનીતિને સદા ટાળી.

કરે ભક્તિ કપટ વામે,
પ્રભુની પ્રીત તે પામે;
ન કર તું ચોરી ને ચાડી,
ભજન કર ભાઈ તું દા'ડી.

તજી પરનારની પ્રીતિ,
સકળથી રાખ તું નીતિ;
થશે ઇશ સ્હાય ઓ ભાઇ !
વળી પરમાર્થ કર કાંઈ.

કહે 'શંકર, સૂણી પ્યારા,
મનન કર ચિત્ત તું મ્હારા;
હતું તે મ્હેં કહ્યું જે તે,
ચતુર જે હોય તે ચેતે.

મરણ પથારી પર પશ્ચાતાપ !

—ગઝલ—

અરે ! આવ્યો હતો જ્યાંથી, હવે હું ત્યાં જવાનો છું;
તજી આ દેહ પીંજરને, નિરાકારી થવાનો છું ! અરે.
રહ્યો માયા વિષે રાજી, જીત્યો હું જૂઠની બાજી,
જરા જગનાથ ના જાણ્યા, હવે ત્યાં હારવાનો છું ! અરે.
કરી કાળાં અને ધોળાં, ઊડાવી મૉજ દુનિયાંની;
કર્યાં જે કર્મ તેનું હું, કટુ ફળ ચાખવાનો છું ! અરે.
સગાંના સ્નેહને છોડી, પ્રિયાના પ્રેમને તોડી;
હવે કિરતારના દરબારમાં, હાજર થવાનો છું ! અરે.
પ્રભુને કૉલ દીધો 'તો કરીશ સત્કર્મ સંસારે;
હરિ દરબારમાં તેનો, હિસાબજ આપવાનો છું ! અરે.
કમાયો ખુબ દોલત ને, વસાવ્યા મહેલ ને માળા;
અરે ! હું એકલો સઘળું, મુકી અહીંથી જવાનો છું ! અરે.
કર્યું પરમાર્થ ના કૈં એ, ભર્યું ના ભક્તિનું ભાથું;
પ્રભુની પાસ જૈને હું; હવે શું માગવાનો છું ! અરે.
જગતમાં જન્મ લેતાં હા ! હતી બાંધી મુઠી મ્હારી;
ઊઘાડી લેઇને હાચે ! હવે હું તો જવાનો છું ! અરે.

પસ્તાવો !

(ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને-એ રાગ.)

ત્રીકમજી તારો છે મારે આશરો,
નેહ નજરથી નિરખો નટવરલાલ જો;
ભવસાગરમાં ભુલો ભટકું ભૂધરા,
શરણે લેજો જાણીને નિજ બાળ જો. ત્રીકમજી.

નામ કદી નારાયણનું લીધું નથી,
નથી કર્યું મ્હેં પરોપકારી કામ જો;
જપ તપ તિરથ દાન ધર્મ કીધાં નથી,
માફ કરો રાધા વર શ્રી ઘનશ્યામ જો. ત્રીકમજી.

માયામાં હું મસ્ત બનીને મ્હાલતો,
હુંપદમાં શ્રી હરિ વિસાર્યા છેક જો;
ધામ, ધરા, ધન, કાજ કપટ કૈં કૈં કર્યા,
જપ્યા નહિ જગદીશ્વરને પળ એક જો. ત્રીકમજી.

ધનવંતાને માન દઈ બોલાવતો,
નિર્ધન જનનું કરતો હું અપમાન જો;
મેળવવાને મૉજ બહુ ધન વાપર્યું,
નાચ રંગમાં રોજ રહ્યા ગુલતાન જો. ત્રીકમજી.

સંત જનોની સેવાથી અળગો રહ્યો,
નથી કર્યું મ્હેં જ્ઞાન સુધારસ પાન જો;

કામી થઇને કર્મ કર્યાં મ્હેં કૈં કુડાં,
થરથર કંપુ જ્યારે આવ્યું ભાન જો. ત્રીકમજી.

અપંગ જનને આશ્રય મ્હેં આપ્યો નથી.
દેશ હીતનું કાર્ય કર્યું નવ એક જો.
ખર મિત્રોની મૌજ મહીં ધન વાપર્યું,
યૌવન મદમાં છકયો હતો હું છેક જો. ત્રીકમજી.

દેવ તણે દર્શન જાતાં પગ દુઃખતા,
ભજન મંડળીમાં નવ લીધો ભાગ જો;
નૃત્ય અને નાટકમાં સહુ પહેલો જતો,
ખોયો મ્હેં શ્રી નાથ સ્મરણનો લાગ જો. ત્રીકમજી.

અવિનાશી અરજી આ અંતરમાં ધરો,
ભક્તિ માગુ ભવતારક ભગવાન જો;
'શંકર'ના સ્વામિ સદ્‌બુદ્ધિ આપજો,
તુજ ઇચ્છાથી ટળે સકળ તોફાન જો. ત્રીકમજી.

ભ્રમરના દ્રષ્ટાંતથી મનને શીખામણ !

(એક નારી જગતમાં પ્યારી–એ રાગ.)

શું ભ્રમર કમળમાં પેઠો ? (૨)
કમળ મીંચાશે ભ્રમર મુંઝાશે, દોષ પ્રથમ ના દીઠો. શું.
મન મૂરખા તું મનન કરી લે, એ પેઠો છો પેઠો;
તું ત્હારૂં સંભાળી લેજે, નહિં તો પડશે હેઠો. શું.

સ્વરૂપની સુંદરતા દેખી, શું લલચાઈ બેઠો;
મૂર્ખ ભ્રમર સમ તું ભટકાશે, એ દુઃખ શીદને વેઠો. શું.
મોહ લુબ્ધ ના, થા! ઓ મનવા ! ભગવતથી કર ભેટો;
કહે દીન 'શંકર' કૈંક છુંદાયા, રાય રંક ને શેઠો. શું.

સાથે શું લઈ જઈશ ?

—ગઝલ—

ચૉવટ રાખી હરી ભજને, જગત છે ઝાંઝવા જેવું;
દમન આ દેહનો થાશે, નથી સાથે કશું લેવું.
મગન મનમાં નહિં થાતું, અરે ! દિન એક તો મરવું;
છતાં કાં લાગ જાવા દે ? પ્રભુનું નામ દઈ તરવું.
સગાં વ્હાલાં લઈ સાથે, નથી તું ભાઈ જાવાનો;
સકળ ધન તો ધયુ રહેશે, પછી ત્યાં શું બતાવાનો ?
ભરી લે ભક્તિના લાડુ, અવલ એ કામમાં આવે;
પછી ના રાખ તું શંકા, ખજાને ખોટ ના જાવે.
લખી લેજે હૃદય 'શંકર', તણી આ શીખ છે સારી;
સફળ થાશેજ જન્મારો, રટણ કર કૃષ્ણ ગિરધારી.

સંસારને સુખી જાણી-ભૂલેલા ભમરાને!

—ગઝલ—

સુખી સંસારને ધારી, ભૂલો તું કાં ભમે ભમરા?
દુઃખોથી છે ભરેલો આ, સકળ સંસાર મન ભમરા.
સુખોની છાંયડી જાયે, દુઃખોના વાયરા વાયે;
સુખો લાગે અતિ મીઠાં, દુઃખો હાયે ! ન સ્હેવાયે.
ભલે સુખ હોય સૌ વાતે, ન હોયે ન્યુનતા કાંઇ;
મરે જો સુત વ્હાલો તો, સુખો સૌ જાય પલટાઈ.
અગર પુત્રી બને વિધવા, કહો દુઃખ એજ કયાં કમ છે?
કુસુમ સુખ કેરૂ કરમાયે, નહિં ઓછો સિતમ એ છે.
કંઇ જન દર્દથી ઘેલા, કંઇને અન્ન નહિ ખાવા;
કુટુંબ પરીવારથી ત્રાસી, બને છે કૈંક જન બાવા.
કંઇ જન જઈ કૂવે પડતા, કંઈ ખંજર ખઇ મરતા;
કંઇ જન ઝેર ફાકીને, દુઃખી નિજ દેહ પરહરતા.
કંઈ સ્થળ વાગતાં વાજાં, લગન કોઇ સ્થળે થાતાં;
રૂદન કોઈ સ્થળે થાયે, સગો વ્હાલો મરી જાતાં.
અરે ! સંસાર આ એવો, દુઃખોથી છે ભરેલોરે !
કહે 'શંકર' જપો જગનાથ ને જંજાળ મેલોરે.

સાધારણ જ્ઞાન મળતાં-ઊન્મત્ત થયેલા જીવ-હંસને ઠપકો !

(ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને—એ રાહ.)

સૂણ ઓ હંસા ! ઠપકો આપું હિતનો,
ના ઊન્મત્ત થા અંતરમાં આણુ ભાર જો,
ઊપમાને હજુ યોગ્ય નથી તું હંસની,
એ ઊપમા છે સદ્‌ગુણનો શણુગાર જો. સૂણ.

પય પુરૂં વિદ્યાનું ત્હેં પીધું નથી,
નથી થયો તું જ્ઞાન વિષે ગુલતાન જો;
જ્ઞાન ચીજનો અંત નથી અવની વિષે,
અધૂરા જ્ઞાને મૂર્ખ બન્યો મસ્તાન જો. સૂણ.

હંસ થયો પણ પય-જળ જૂદાં નહિં કરે,
મૌક્તિક ચારો તુજથી નહિં ચરાય જો;
કમળ વને વસવાનું તુજને ના ગમે;
તેમ છતાં કાં ફોકટ તું ફૂલાય જો ? સૂણ.

પય-જળ જૂદાં કરવાની વિદ્યા ભણી,
મૌક્તિક ચારો ચરતાં હંસા શીખ જો;
તો' તો તુજને હંસ ખરો કહું હેતથી,
નહિં તો બગ-ખગ કરતાં નહિં અધીક જો. સૂણ.

ત્હારાથી અધીકા જ્ઞાની છે સૃષ્ટિમાં,
હું પદ છોડી કર સદ્‌ગુરૂનો સંગ જો;
મુક્તિની યુક્તિ જાણ્યામાં આવશે,
ભવસાગરને તરશે તો છે રંગ જો. સૂણ.

મ્હારી દુર્બુદ્ધિ કાપો !

(દેખુંગી પ્યારે અમ્બાકા મુખડા—એ રાગ.)

કાપોરે ! દુર્બુદ્ધિ દયાળુ (૨)
આપો, આપો, આપો, આપો, આપોરે સદ્‌બુદ્ધિ કૃપાળુ—કાપોરે.
મોહનવર છો, શ્યામ સુંદર છો,
ટાળો દુખ આ...................
મ્હારૂં, મ્હારૂં, મ્હારૂંરે મોહનજી માયાળુ—કાપોરે.
ભર દરિયામાં ભૅલો પડયો છું,
ડુબી મરૂં છું...................
તારો, તારો, તારોરે ત્રીકમજી કૃપાળુ—કાપોરે.
દીન 'શંકર'ની અરજ સ્વીકારો,
જ્યાં ત્યાં તમને...............
ભાળું ભાળું ભાળુંરે સર્વત્ર નિહાળું—કાપોરે.

હે નાથ મ્હને તારો !

મહીદીપ–છંદ.

જય જય જગનાથ હાથ, ઝાલીને ઉગારો,
દુઃખ છે અનેક એક, આશરો તમારો;
ભવનિધી વિષે તણાય, નાથ નાવ મ્હારૂં,
કૈં નથી ઉપાય તાત, શર્ણું છે તમારૂં ! ૧

કામ ક્રોધ મોહ લોભ, નાવમાં ભરાયા,
પાપ કેરા પોટલા, અપાર ઉભરાયા;
જ્ઞાન શઢ તૂટી ગયો, ગર્વ વાયૂ વા'યો !
અજ્ઞાન અંધકાર ઝટ, અંતરે છવાયો ! ૨

નાવ જો તણાઈ નરક ખડકમાં કુટાશે,
દુષ્ટ જીવ તણી હાય ! દુર્દશાજ થાશે;
પાપ તો અમાપ બાપ, જન્મ ધરી કીધું,
મુક્તિની ન યુક્તિ જાણી, વિષય વારિ પીધું ! ૩

આપનું લગાર વાર, નામ ના જપાયું,
મૉજ શૉખમાંજ હાય ! આયુ સૌ ખપાયું;
પણ હવે દયાળુ દેવ, દિલ દયા લાવો,
જ્ઞાન હાથ આપી નાથ, નાવને બચાવો ! ૪

"મ્હારી નજર પ્હોંચે નહિ !"

ગઝલ સોરઠી—(હરિગીતમાં પણ ગવાશે.)

કિરતારની કુદરત તણી, કીર્તિ ભણાયે ના ભણી;
અકળીત કળા અવલોકવા—'મ્હારી નજર પ્હોંચે નહિ !'
દરિયા વિષે મોજાં ઊડે, મીઠી લહર ત્યાં આવતી;
પણ મસ્ત પાણી માપવા—'મ્હારી નજર પ્હોંચે નહિ !'
નયને નિરખતાં નભ વિષે, અતિ તેજ તારા આપતા;
લાખોની સંખ્યા લેખવા—'મ્હારી નજર પ્હોંચે નહિ !'
શશિ સૂર્ય ને પૃથ્વી ગ્રહો, આધાર વણ અદ્ધર રહ્યા,
એ ભેદ અદ્દભુત ભેદવા—'મ્હારી નજર પ્હોંચે નહિ !'
વાયુ મધૂરો વાય છે, પૃથ્વી બધી પોષાય છે;
પણ પાર તેનો પામવા—'મ્હારી નજર પ્હોંચે નહિ !'
ઘન વરસતો વારિ વહે, નિપજે અનાજ વનસ્પતિ;
ખૂબી એ વિભૂની ખોળવા—'મ્હારી નજર પ્હોંચે નહિ !'
અગણિત જીવો ઉત્પન્ન થતા, કૈં મ્હોતને તાબે થતા;
ઘટમાળ એ ઊકેલવા—'મ્હારી નજર પ્હોંચે નહિ !'
વન ઝાડ પ્હાડ અને નદી, પક્ષી પશુ સૌ પેખતાં;
કૃતી એ કિતાબે છાપવા—'મ્હારી નજર પ્હોંચે નહિ !'
પાત્રો બન્યાં સૌ પૃથ્વીસાં, નાટક નરોત્તમજી તણું;
નિરખું સકળ પણ સમજવા-'મ્હારી નજર પ્હોંચે નહિ !'

"શંકર" કહે એ સમજવા, મુનિ દેવ સૌ હારી ગયા;
જગનાથ લીલા જાણવા—'મ્હારી નજર પ્હોંચે નહિં !'

જાગ્યો કોણ ?

શાર્દૂલ વિક્રિડિત–છંદ.

જાગ્યો જે જગનાથ નામ જપતો,
માયા મૂૅકી વેગળી;
ભાગ્યો તે નરનો સદાય ભય સૌ,
વ્યાધિ ઊપાધિ ટળી;
ઝાલીને જપમાળ શાન્ત મનથી,
રાધાપતિ ના ભજે;
ચાલી જીંદગી જાય વારિ સમ આ,
ચેતાય તો ચેતજે ! ૧

શું ગ્રહણ કરશો ?

—માઢ—

જેણે જીવતર જૂઠું જાણ્યુંરે, તે તરશે આ સંસાર;
પણ મીષ્ટ ગણીને માણ્યું, તે સરજ્યો ના કૈં સાર.
દુનિયાં દહીંની ગોરસી છે, ભીતર માખણ ખાસ;
સમજુ જન તે માખણ ખાશે, મૂર્ખા ખાશે છાશરે. તે.

દુનિયાં દરિયો છે ઊંડોરે, મુક્તાફળ દેનાર,
શાણા મુક્તાફળ મેળવશે, ગોતે શંખ ગમારરે. તે.
જગ બાજી પાસા તણીરે, ખેલે સૌ નરનાર;
હારી જાશે હીર વિનાનો, પાડે ચતુર પોબારરે. તે.
બાગ ખીલ્યો છે ખલ્કનોરે, પુષ્પ અનુપમ સાર;
મોગરો ગુલ ગુણિયલ જન સુંઘે, કેતકી લે કુંભાર રે. તે.
મોદક છે બે હસ્તમાંરે, મીષ્ટ અને વિષદાર;
મીષ્ટ જમો 'મણિકાન્ત' કહે છે, વિષ જીવને હરનારરે,

દુઃખોદ્‌ગાર !

—ગઝલ—

દુઃખી દુનિયાં અમારી છે, ન છાયા સુખની દેખું;
કસમ કાયા અકારી છે, પળેપળ દુખની દેખું ! દુઃખી.
દરદથી દેહ છે અડધી, દવા પી પી હવે થાક્યો;
ન ભોજન નામ પણ ભાવે, ન ઇચ્છા ભૂખની દેખું ! દુઃખી.
કદી હું તાવથી તફડું, કદી દમ ખાંસીથી લથડું;
ગયો આનંદ અંતરથી, ઉદાસી મૂખની દેખું ! દુઃખી.
અરે ! આ દેહને છોડી, ન દર્દોને જવા ગમતું;
સદા મન વ્હેમથી ભમતું, ન આશા સુખની દેખું ! દુઃખી.
નિરોગી દેહ છે જેની, સુખી છે જીંદગી તેની;
નસીબે જે લખ્યું થાયે, ન ભૂલ હું દેવની દેખું ! દુઃખી.

સંસારમાં સંપૂર્ણ સુખી કોઇ નથી!

હરિગીત છંદ.

ધન સંપતિમાં કમ નથી, ભંડાર તો ભરપૂર છે,
કીર્તિ તણો કિલ્લો ચણ્યો, વ્યાધિ થકી તન દૂર છે;
પણ સંતતીનું સુખ નથી, ચિતડું સદા તેથી બળે,
આ સારવિણ સંસારમાં, દુઃખ મુક્ત જનકો' નવ મળે! ૧

સુખપાલ ઘોડા ગાર્ડીને, ચાકર તણો ટોટો નથી,
વ્હાલાં સગાંનો સ્નેહ છે, પ્રિય નારનો જોટો નથી;
પણ વ્યાધી તનથી ના ખસે, ના વૈદ ઘરમાંથી ટળે,
આ સારવિણ સંસારમાં, દુઃખ મુક્ત જનકો' નવ મળે! ૨

વિદ્વાન ને ગુણવાન છે, યુવાન ને કુળવાન છે,
છે સંતતીનું સુખને, શરીરે સદા બળવાન છે;
પણ પાસ કોડી નવ મળે, ચગદાય પરના રણ તળે,
આ સારવિણ સંસારમાં, દુઃખ મુક્ત જનકો' નવ મળે! ૩

રાજા મહારાજા થયા, મુલકો હજારો મેળવ્યા,
પૈસા ગ્રહી પર રાજ્યના, ભંડાર ભેગા ભેળવ્યા;
પણ નાર કુલટા નિવડયાથી, ગર્વ રાજાનો ગળે,
આ સારવિણ સંસારમાં, દુઃખ મુક્ત જનકો' નવ મળે! ૪

કૈંને કુટુંબનું દુઃખ છે, કૈંના શરીરે રોગ છે,
ધન સંતતી વિણ કૈં દુઃખી, વ્હાલાં મુઆનો શોક છે;

એ રીત કો'ના શીરપરે, સંપૂર્ણ સુખ જળ નવ ઢળે,
આ સારવિણુ સંસારમાં, દુઃખ મુક્ત જનકો' નવ મળે ! ૫

રામ નામ રટવા વિષે.

(નિત્ય નિત્ય ભજીએ ત્હારૂં નામ (૩) એ રાહ.)

રટ રટ મનવા રામ નામ, રામ નામ, રામ નામરે;
મનુષ્ય મણિ હવે ફરી ના મળે હોજી.
કાયા ને માયા ત્હારી, કાચનો કુંપોરે;
ફૂટી તૂટી જાશે તે તમામ, તે તમામ, તે તમામરે. મનુ.
કો'ના ધન, ધામ, ધરા, સગાં સુતનાર સર્વે,
આખર ના આવે ત્હારે કામ, ત્હારે કામ, ત્હારે કામરે. મનુ.
બાળપણું રમતાં ખોયું, યુવા મોહ લોભેરે,
આવ્યો કાળ પાસે હાર્યો હામ, હાર્યો હામ, હાર્યો હામરે. મનુ.
સમજે સઘળું તું 'શંકર' છતાં કેમ ભૂલેરે ?
જ્યારે ત્યારે ત્હારો એ અન્જામ, એ અન્જામ, એ અન્જામરે. મનુ.

"છતાં જગનાથ ના જોયા!"

—ગઝલ—

સદા સંસારથી છટકયા 'છતાં જગનાથ ના જોયા !'
બની બાવા બધે ભટકયા, 'છતાં જગનાથ ના જોયા !' સ.

બનારસ દ્વારકાં બદ્રી, ગયા ગોકુળ મથુરાંમાં;
અયોધ્યા આવીને અટકયા, 'છતાં જગનાથ ના જોયા !' સ.
ગુફા ગિરનારની ગોતી, હિમાલય ને હરિદ્વારે;
ફરીને ટાંટીયા ફટકયા, 'છતાં જગનાથ ના જોયા !' સ.
અતિ તપ તાપમાં કીધું, ઘણું દુઃખ દેહને દીધું;
અહા ! ઉંધે શીરે લટકયા, 'છતાં જગનાથ ના જોયા !' સ.
નદીના નીરથી ન્હાયા, કસી ઉપવાસથી કાયા;
પૂજામાં પ્રાણ છે પટકયા, 'છતાં જગનાથ ના જોયા !' સ.
થયા જોગી જટાધારી, ભભૂતિ ભાવથી ચોળી;
મરણ ભયથી નહિં ભડકયા 'છતાં જગનાથ ના જોયા !' સ.
પઢયા પૂરાણ, રામાયણ, મહાભારત ભણ્યા ભાવે;
અનીતિને નહિં અડકયા, 'છતાં જગનાથ ના જોયા !' સ.
કહે 'શંકર' તપાસી જો ! હૃદયમાં શ્રી હરિ રાચે;
નકામા ભવ વિષે ભટકયા, 'છતાં જગનાથ ના જોયા !' સ.

" નકામી જીંદગી એવી ! "

—ગઝલ—

હરિને ના ભજ્યા હેતે, 'નકામી જીંદગી એવી !'
ચતુર થઇને નહિં ચેતે, 'નકામી જીંદગી એવી !'
પ્રભુ નામ ના લીધું,
ભજન ના ભાવથી કીધું;

હરિ પય હાય ! ના પીધું,
'નકામી જીંદગી એવી !' હરિ.

થયો માયા તણો રાગી,
કુબુદ્ધિ લેશ ના ત્યાગી,
લગન તો લોભની લાગી,
'નકામી જીંદગી એવી !' હરિ.

અતિ અંધો અભિમાને,
શીખામણુ ના ધરે કાને.
કહ્યું ના કોઇનું માને,
'નકામી જીંદગી એવી !' હરિ.

કદાપિ ક્રોધ ના કાપ્યો,
રગેરગ કામ છે વ્યાપ્યો;
સદા છળ છાતિએ છાપ્યો,
'નકામી જીંદગી એવી !' હરિ.

કુકર્મે કાળ છે ગાળ્યો,
નહિં ભય મોહમાં ભાળ્યો;
પૂરો વ્યભિચારને પાળ્યો,
'નકામી જીંદગી એવી !' હરિ.

કદી સત્સંગ ના કીધો,
ભજનમાં ભાગ ના લીધો;
દગો વિશ્વાસ દઈ દીધો,
'નકામી જીંદગી એવી !' હરિ.

પ્રમાણિક તંત્રને તોડી,
સુસોબત સત્યની છોડી;
જૂઠામાં જીંદગી જોડી,
    'નકામી જીંદગી એવી !' હરિ.
રહે છે સ્વાર્થમાં રાચી,
કળા પરમાર્થમાં કાચી;
ત્રીયા નયને રહે નાચી,
    'નકામી જીંદગી એવી !' હરિ.
અપંગોને નહિ આપ્યું,
ન કો'નું કષ્ટ તો કાપ્યું;
દયામાં દિલ ના સ્થાપ્યું,
    'નકામી જીંદગી એવી !' હરિ.
સુખો સંસારનાં લેવા,
જમ્યો મિષ્ટાન્ન ને મેવા;
કરી ના દેશની સેવા,
    'નકામી જીંદગી એવી !' હરિ.
પૂરીને પેટના ખાડા,
કહે 'શંકર' થયા જાડા;
હરાયા હોય જ્યમ પાડા,
    'નકામી જીંદગી એવી !' હરિ.

"અમારૂં ના સગું કોઇ !"

—ગઝલ—

અહા ! દુનિયાં બધી જોઇ, અમારૂં ના સગું કોઇ !
  રહે સૌ સ્વાર્થને રોઈ, અમારૂં ના સગું કોઈ ! અહા !
કૃપાળુ તાત યા માતા, ભજન સૌ સ્વાર્થનાં ગાતાં,
  ભલે હો મા જણ્યો ભાઈ, અમારૂં ના સગું કોઇ ! અહા !
સગા કાકા અને કાકી, નથી કો સ્વાર્થ વણ બાકી;
  ભલે ભગિની અને ફોઈ, અમારૂં ના સગું કોઈ ! અહા !
સુતા -સુત કે હશે નારી, સગાઈ સ્વાર્થની પ્યારી;
  વિના તે નાંખશે ધોઇ, અમારૂં ના સગું કોઇ ! અહા !
અહા ! મામા અને મામી, વળી માસા અને માસી;
  પડયાં સૌ સ્વાર્થને મોહી, અમારૂં ના સગું કોઇ ! અહા !
સધાયે સ્વાર્થ તો પ્યારા, નહિં તો લાગશો ખારા;
  કરે છે સર્વ બદબોઇ અમારૂં ના સગું કોઈ ! અહા !
વિના સ્વાર્થે અરે ! ભ્રાતા ! નથી કો' મિત્ર પણ થાતા;
  સંબંધી હોય હર કોઇ, અમારૂં ના સગું કોઈ ! અહા !
સગો છે શ્રીહરિ સાચો, અહા ! સૌ તેહને યાચો;
  જપીશું નામ સુખદાઇ, અમારૂં ના સગું કોઈ ! અહા !

ફરિયાદ !

—ગઝલ—

ફસાયો મોહના ફાંસે બચાવો ! કો' કનૈયાને !
  સકળ ગોપી મળી ઘેર્યો છુડાવો ! કો' કનૈયાને ! ફસાયો.
અરે ! અવળી વહે ગંગા ! ચ્હડે નીર નેવનાં મોભે !
  ડુબે છે નાવમાં નદીઓ ! બતાવો ! કો' કનૈયાને ! ફસાયો.
પ્રથમ જે કૃષ્ણને દેખી અહા ! ઘેલી થતી ગોપી;
  બન્યો તે ગોપીમાં ઘેલો ! જગાવો ! કો' કનૈયાને ! ફસાયો.
મધૂરી બંસીના નાદે ! સકળ કુરબાન તન કરતી' !
  પડી શું બંધ એ બંસી ? જગાવો ! કો' કનૈયાને ! ફસાયો.
હતો નિર્લેપ જે યોગી ! બન્યો તે લુબ્ધ લલનામાં;
  પરાધિન પિંજરે પેઠો ! ઉડાવો ! કો' કનૈયાને ! ફસાયો.
કનૈયો નીજને ભૂલી ! બન્યો સૌન્દર્યનો બંદો !
  અલૌકિક પ્રેમની બંસી ! સુણાવો કો' કનૈયાને ! ફસાયો.
કરે છે હાસ્ય સૌ ગોપી ! કનૈયાનું હૃદય રોતું !
  કરાવી જ્યોતની ઝાંખી ! હસાવો કો' કનૈયાને ! ફસાયો.
કથે "શંકર" સિતમ વરસે ! સળગતી આગ અંતરમાં !
  અખંડાનંદનું દર્શન ! કરાવો કો' કનૈયાને ! ફસાયો.

મનને શીખામણ !

તોટક—છંદ—કક્કા વારી.

કરજે સદ્કામ સદા મન તું,
ખસજે નિચ કર્મ થકી દૂર તું;
ગણજે જગમાં સહુને સરખા,
ઘટમાં હરિ ધ્યાન ધરી હરખા ! ૧

ચળજે નવ નીતિ થકી કદીએ,
છળ ભેદ કરી જૂઠ ના વદીએ;
જશવંત થશે તુજ આવરદા,
ઝરણાં ઝરશે સુખનાં જ સદા ! ૨

ટળશે તુજ આધિ ઉપાધિ અરે !
ઠરશે નવ રોગ કદી શરીરે;
ડરશે તુજથી નિચ નિર્ધનતા,
ઢગલા વળશે જ સદા ધનના ! ૩

તન ને ધન ધામ ધરા પળમાં,
થઈ જાય અલોપ ભૂમંડળમાં;
દશ શીશ ગયાંજ દશાનનનાં,
ધરી ગર્વ કદી મૂરખો બન ના ! ૪

નભમાં શશી સૂર્ય અતિ ચળકે,
પરમેશ્વરની પ્રભુતા ઝળકે;

ફલ ફૂલ અને તરૂ ઝ્હાડ નહી !
બળવાન પિતા ન ભૂલાય કદી ! ૫

ભગવાન ભજે ભવ દુઃખ ટળે,
મન વાંચ્છિત સુખ હમેશ મળે;
યશ વૈભવને નિજ તેજ વધે,
રઘુનાથ તણું ધર ધ્યાન રૂદે ! ૬

લખી રાખ શીખામણ અંતરમાં,
વણસી વય જાય ભૂલો કરમાં;
શક રાખ નહિંજ શીખામણમાં,
સહુ સત્ય કહું જુઠું તું ગણમાં. ૭

હરીને ભજજે દુઃખ મુક્ત થવા,
ક્ષય પાપ થશે સઘળાં મનવા;
સમજે પણ "શંકર" કેમ ભૂલે ?
વય જાય વહ્યું તુજ વારિ તૂલે. ૮

મન પ્રત્યે.

(સુંદર શામળીયા નામ જપીશ નિત્ય તારૂં–એ રાહ.)

ઓ મનડા મૂરખા ! માન કહ્યું રજ મ્હારૂં;
નાહક ના ધૂળ ખા ! અરે ! થશે શું ત્હારૂં ? ઓ.
પતાળે ચંચળ થઈ પેસે, ઝ્હાડ પર પળમાં જઇ બેસે;

આભની ખબરો પણ લેશે, પાણીમાં પણ સ્હેજ પ્રવેશે;
હરિ ભજવું નહિ ક્યારૂં ! ઓ મનડા મૂરખા.
ચેત ચેત અવસર આ જાયે, હરિ ભજવાથી દુઃખ દૂર થાયે,
માયામાં તું કાં લપટાયે ? 'શંકર'ની જો શીખ મનાયે;
તો ભજ પરમ કૃપાળુ ! ઓ મનડા મૂરખા.

જીવડા જાગીને જો !

(પધારે પોપટ રાજા રામના—એ રાહ.)

જાગીને જો તું તો જીવડા, ઊંઘને કર અળગી;
આંખ ઉઘાડી થા ઊભો, આગ ચોમેર સળગી. જાગી.
કામ ક્રોધ મોહ શત્રુએ, બંધ કીધી છે બા'રી;
બચીશ હવે કેમ આગમાં ? ભજ શ્રી ગિરધારી. જાગી.
બાળપણે ભલે ના ભજ્યા, અજ્ઞાની ગણાયો;
મોટો થયો ત્યારે મૂરખા, માયા નદીએ તણાયો. જાગી.
મ્હારાં સગાં મ્હારાં છોકરાં, મ્હારૂં ધન મ્હારી નારી;
ભૂલો ભમે તું એમ કાં ! ત્હારો કુંજ બિહારી. જાગી.
પાપના કીધા પોટલા, ત્હારી સાથે બંધાશે;
પુણ્યનું કર્મ કર્યું નથી, ત્હારી શી ગતિ થાશે ? જાગી.
બચવાની બા'રી એક છે, ભાવે ભજી લે મોરારી;
દીન 'શંકર'નો નાથ એ, લેશે તુજને ઉગારી. જાગી.

"રે ! રે ! તથાપિ તુજને નવ ભાન આવ્યું !"

વસંત તિલકાવૃત.

જા ! જા ! ગમાર નર શું જગમાં કમાયો ?
પામ્યો અપાર ધન તું ઇશ ના ભજાયો;
લોભાન્ધ ને નફ્ટ થૈ વય તેં ગુમાવ્યું,
રે ! રે ! તથાપિ તુજને નવ ભાન આવ્યું ! ૧

હાકે હલાવી જગને બિરલા ગણાતા,
ધાકે ધ્રુજાવી જનને જમડા જણાતા;
ચાલ્યા ગયા ખબર કો' ના તેની લાવ્યું,
રે ! રે ! તથાપિ તુજને નવ ભાન આવ્યું ! ૨

ખાતા હતા મગન થૈ મિષ્ટાન ભાવે,
જાતા દીઠા જમપુરે નવ કો' બચાવે;
માટીતણું શરીર જૈ ધૂળમાં સમાયું,
રે ! રે ! તથાપિ તુજને નવ ભાન આવ્યું ! ૩

બાળાપણે રમતમાં હરિને વિસાર્યો,
મ્હોટો થયો પણ નહિં જગનાથ ગાયો;
ચાલ્યું જશે જળ સમુ સરવે સુ આયુ,
રે ! રે ! તથાપિ તુજને નવ ભાન આવ્યું ! ૪

જેનો ઉચ્ચાર જન સૌ પડતો ઉપાડે,
જેનું અપાર ધન તે ન સમાય ગાડે;
વૉરંટ તે જન પરે જમડે બજાવ્યું,
રે ! રે ! તથાપિ તુજને નવ ભાન આવ્યું ! ૫
વાણી વદે વિમળ 'શંકર' આ સદાયે,
ટાળે ત્રીવીધ દુઃખ જો ઈશને ભજાયે;
સાથે મળે નવ કદી ધન જે જમાવ્યું,
રે ! રે ! તથાપિ તુજને નવ ભાન આવ્યું ! ૬

"ગાડું અધવચ અટક્યું !"

(સુજ ના પડે પીયુ પ્યારા—એ રાહ.)

અધવચ ગાડું અટક્યું !—એ ટેક,
ભૂલી રાહ ભવે ભવ ભટક્યું, તૂટી ખીલી ને જોતર સટક્યું;
લખ્યા લેખ પ્રમાણે લટક્યું. અધવચ.
અહંકારે આંતરીયું ગાડું, મોહ લોભ થયા વાટ પાડું;
ત્રણે સંપીને પાડ્યું ધાડું. અધવચ.
નહિ આઘું કે પાછું જવાય, ગાડું ગળામાં ઘુંચાય;
વ્હાલા વિઠ્ઠલ કરજો સહાય. અધવચ.
હવે એકે જડે નહિ આરો, ઝાલી હાથ ઓ નાથ ઉગારો;
છે 'શંકર' ને ભરૂસો ત્હારો. અધવચ.

" ક્યમ ચાલશે ? "

ગઝલ સોરઠી—(હરિગીતમાં પણ ગવાશે.)

તેડું થયું કિરતારનું, માન્યા વિના 'ક્યમ— ચાલશે ?'
ઝાંખી થઈ જમદૂતની, જાવા વિના 'ક્યમ— ચાલશે ?'

જાવું મજલ મ્હોટી તહીં,
તૈયારી કૈં કીધી નહિં;
ભાથું ભર્યું ના સાથ કૈં,
ભાથા વિના ' ક્યમ—ચાલશે !'

શણગાર ધારી અંગમાં
રમતો ત્રીયાસુ રંગમાં;
રામા ન આવે સંગમાં,
રામા વિના ' ક્યમ—ચાલશે ?'

મિત્રો મહીં તું મ્હાલતો,
ફક્કડ બની ફરતો હતો;
ના એકલો કૈં એ જતો,
સોબત વિના ' ક્યમ—ચાલશે ?'

સેવક તણા સહવાસમાં,
હુકમો કર્યા હુલ્લાસમાં;
નોકર મળે ના સાથમાં,
ચાકર વિના ' ક્યમ—ચાલશે ?'

સુખ ભોગનાં સાધન ઘણાં,
હાજર હતાં કૈં ના મણા;
અંતે ન કીધાં આપણાં,
તેના વિના 'ક્યમ—ચાલશે ?'
માયા અને મિલકત ખરે !
મુકી જવું પડશે-અરે !
નાણાં નકામાં આખરે,
નાણાં વિના 'ક્યમ—ચાલશે ?'
પરમાર્થ તો પ્રીતે કરો,
ભક્તિ તણું ભાથું ભરો;
કલ્યાણ—કાયાનું કરો,
તેના વિના 'ક્યમ—ચાલશે ?'

હે રાજન ! ત્હમારો
અને
અમારો પંથ ન્યારો છે !

—ગઝલ—

ત્હમે છો દેશના રાજા, અમે જંગલ વસાવ્યું છે;
ત્હમે અજ્ઞાનના તાબે, અમે તેને ફસાવ્યું છે !
ત્હમારે મ્હેલ ને માળા, બગીચા બાગ વસવાના;
અમે સુંદર ગૂફા શોધી, તહાં જગનાથ જપવાના !

ત્હમે ગાદી અને તકિયા, તથા શય્યા વસાવી છે;
અમે તો પ્રેમથી પૃથ્વી, પરે કંથા બિછાવી છે !
ત્હમે મિષ્ટાન ને મેવા, અતીશે સ્વાદથી જમતા;
અમે ફૂલ ફૂલ ખાનારા, નથી મિષ્ટાન પર મમતા !
ધરી વસ્ત્રાભુષણ અંગે, ત્હમે મોજો ઉડાવી છે;
શરીરે ભસ્મ ચોળીને, અમે કફની ન્હડાવી છે !
વિષય તમને અતિ વ્હાલો, વળી માયા તણા રાગી;
અમે તો મુક્તિને મોહ્યા પ્રભુની ધૂન છે લાગી !
ત્હમે હર કામમાં નોકર, પરે હુકમ બજાવાના;
અમારા હસ્ત ને ચરણો, અમોને સ્હાય થાવાના !
સગાં ને મિત્રની સાથે, ત્હમોએ સ્નેહ રાખ્યો છે;
અમે જંગલ તણાં પક્ષી, પશુનો પ્રેમ ચાખ્યો છે !
સદા ચિંતા અને ભયમાં, તમોને શાન્તિ ના જરીએ;
અમે નિશ્ચિંત ને નિર્ભય, હરિનું ધ્યાન હા ! ધરીએ !
ત્હમે રાજા મહારાજા, અરે ! તેમાં અમારે શું ?
નથી કૈં લેવું કે દેવું, પછી પરવા લગારે શું ?
ત્હમારો રાહ જૂદો છે, અમારો પંથ ન્યારો છે;
ત્હમે છો ભોગના ભોગી, અમોને યોગ પ્યારો છે !
ત્હમારો ભોગ છે રોગી, અમારો યોગ બળવાળો;
અમે જીવન સફળ કરીએ, ત્હમે આયૂ વૃથા ગાળો !

વૈરાગ્ય-કાવ્ય સમાપ્ત.

રાજા અને યોગી!

"ત્હમે રાજા મહારાજા, અરે! તેમાં અમારે શું ?
નથી કૈં લેવું કે, દેવું, પછી પરવા લગારે શું?"

"મણિકાન્ત."

લક્ષ્મી આર્ટ, ભાયખળા, મુંબઈ.

નળદમયંતી વનવાસ (અનુસંધાન).

" કરમ ત્હારી કળા ન્યારી, હલકોને નચાવે છે!
મ્હોટે જે ચક્કરે ત્હારા, ઘણું તેને ભમાવે છે!"

"મણિકાન્ત."

પ્રસ્તાવિક-કાવ્ય.

—ગઝલ—

કરમ ત્હારી કળા ન્યારી હજારોને નચાવે છે!
 ચ્હડે જે ચક્કરે ત્હારા ઘણું ત્હેને ભમાવે છે! ક૦
હતો જે કાલ ભીખારી બને ધનવાન તે આજે!
 અહા! ધનવાનને પળમાં ભમી ભીક્ષા મગાવે છે! ક૦
હજારો મોજ જે કરતા મહારાજા કહેવાતા!
 તજાવી મોજ ત્હેને તું અહા! બાવા બનાવે છે! ક૦
લગનનાં વાગતાં વાજાં ગવાતાં ગીત વ્હીવાનાં!
 અરે! એ ઘેર તું પળમાં મરણ પોકો પડાવે છે! ક૦
નહિં કૈં વાત જે સમજે અભણ જ્યાં ત્યાંજ અથડાતો!
 બનાવી જ્ઞાનિ તું ત્હેને અતી ઊંચે ચ્હડાવે છે! ક૦
સુવાસણ હોય જે નારી પતિની પ્રાણની પ્યારી!
 અરે! વિધવા બનાવીને બિચારીને રડાવે છે! ક૦
બનાવે યોગીને ભોગી કરે બળવાનને રોગી!
 નીચાની ઊંચના પાસે ગુલામી તું કરાવે છે! ક૦
ઘડીમાં તું રડાવે છે! પલકમાં હા! હસાવે છે!
 કયે "શંકર" તું ફંદામાં સકળ જગને ફસાવે છે! ક૦

"મણિકાન્ત".

કુદરતને!

—ગઝલ—

અરે ! ઓ કારમી કુદરત ! તને અવળુ સુઝયું ક્યાંથી ?
સુધાર્યું હોત તો સુધરત ! તને અવળુ સુઝયું ક્યાંથી ?
સુશોભિત ને સુગંધી છે છતાં કાંટા ગુલાબે કાં ?
મહા ખેંચાણ મુકયું છે અયે ! કુદરત ! શરાબે કાં ?
ભર્યું ત્રણ ભાગમાં પાણી જમિન તો એક ભાગે છે;
છતાં જળ છે બધું ખારૂં કહે એ ઠીક લાગે છે ?
રૂડો રજની તણો રાજા કલંકિત ચંદ્ર કાં કીધો ?
બનાવ્યો કેમ ક્ષય રોગી ? અરે ! અપવાદ કાં દીધો ?
મનોહર કંઠની કોયલ કરી કાં તેહને કાળી ?
બનાવ્યો બગ રૂપાળો કાં ? તને કો' ના શકયું ખાળી ?
સુગંધી યુકત કસ્તુરી અહા ! કાળી કરી કુદરત !
સફેદી છે છતાં કાંદે અરે ! બદબો ભરી કુદરત !
પુરા પ્રેમી પપૈયાને તૃષાતુર કેમ રાખે છે !
કરે દરકાર ના ત્હેના પરે તું રે'મ રાખે છે !
નથી પીનાર કો' પાણી ભર્યાં મીઠાં સરોવર જ્યાં !
અરે ! કૈં દેશ છે એવા પુરૂં પાણી મળે ના ત્યાં !
ગુન્હો શું છે ? ઘુવડનો તે; દિવસમાં ના શકે દેખી !
હળાહળ ઝેર છે જેમાં સફેદી સોમલે મુકી !
ઘણા છે દાખલા એવા ગણાવું શું ? તને કુદરત !
અજબ ફાંટા અરે ! ત્હારા ! જણાવું શું ? તને કુદરત !

દાનો કે દિવાનો ?

—ગઝલ—

દિવાનાનો તમે છેડી નકામા શીર ફોડો છો;
  અમારા ઝખ્મના ટાંકા તમે શા માટ તોડો છો ? દિ.
દિવાની છે બધી દુનિયાં દિવાનો અન્યને ધારે;
  સમજ વણુ પારકી પોથી સબબ વણુ કેમ છોડો છો ? દિ.
દિવાના હાલ આ સાથી ? અમારૂં દિલ જાણે છે;
  પરાઈ પીડ સાંભળવા તમે કાં જીવ જોડો છો ? દિ.
ઝખમ ઝેરી કટારીનો પિછાને છે પડયો જેને;
  દિશા દેખ્યા વિના જે તે દિશાએ કેમ દોડો છો ? દિ.
અમારા કષ્ટની કા'ણી સૂણીને શું તમે કરશો ?
  અરે ! એ યાદને આપી પડેલાને પછાડો છો ! દિ.
છતાં ઇચ્છા તમારી છે અમારો હાલ સાંભળવા;
  કહું ટુંકાણમાં કા'ણી મગર બાજી બગાડો છો ! દિ.
અરેરે ! ! એ કથા કે'તાં જીગર મ્હારૂં જળી જાશે;
  અધૂરી વાત એ રે'શે ભલા કાં દિલ લગાડો છો ! દિ.
સૂણી શાણા દિવાનાની કથા દિલમાં દયા ધરજે;
  અરે ! વાજીંત્ર તુટેલું તમે વીરા વગાડો છો ! દિ.

*   *   *   *

અમારો પ્રેમનો તંતુ અરે ! ઓ ભાઈ ! તૂટયો છે !
ભરેલો કુંભ અમૃતનો અરેરે ! ! હાય ! ફૂટયો છે !

ખરે ! તે રોજથી અક્કલ ખજાનો છેક ખૂટયો છે !
અમારા દિલનો ઘોડો કરી તોફાન છૂટયો છે !

* * * *

પ્રભુએ પ્રેમની દેવી ભલી ભાર્યા મ્હને દીધી,
પતિ ભક્તિ તણો હૈયે હતો હા ! મીષ્ટ વારિધિ;
ભરીને પ્રેમની પ્યાલી હતી મ્હેં પૂર્ણ ના પીધી
અરે ! ઝાલીમ જમડાએ ઉપાડી તેમને દીધી.

* * * *

નિરખજો આ દિવાનાને નયનમાં નીર–આવે છે !
હવે ફાટે હૃદય મ્હારૂં અરે રે ! ! ફેર–આવે છે !
કહી હું ના શકું કા'ણી 'દિવાની' લ્હેર–આવે છે !
કલેજું કત્લ કરવાને જુઓ સમશેર–આવે છે !

* * * *

પધારો પ્રેમની દેવી ! અહા ! પુષ્પે વધાવું છું !
અમારો પ્રેમ છે કેવો ? હૃદય ખોલી બતાવું છું !
અરે ! પણ તું નથી પાસે પછી કો'ને જણાવું છું !
કબરમાં તું સબૂર કરજે ખબર લેવાજ આવું છું !

* * * *

દિવાનો એટલું બોલી હસ્યો હી ! હી ! અને નાઠો,
દિવાનાને રડાવી મ્હેં અનુભવ મેળવ્યો માઠો;
અવલની યાદ આપીને હૃદય ત્હેનું દુઃખાવ્યું મ્હેં ?
હવે પસ્તાઉં છું પૂરો અરે ! આ શું બનાવ્યું મ્હેં ?

* * * *

—દોહરો—

અંતરના આઘાતથી મસ્તિક ભ્રમ જો થાય;
દિવાનો દુનિયાં કહે વૃથા જીંદગી જાય.

મ્હારી મીઠી કોયલનું મ્હોત!

—ગઝલ—

સુકોમળ કંઠની કોયલ, સૂણાવી રાગ રમતી'તી;
બિચારી બાગ ભમતી'તી, અરે! ઘાયલ કરી કોણે?
ન કો'ને દુઃખ તે દેતી, ન કે'નું નામ તે લેતી;
છતાં નિર્દોષ પર ગોળી, અરે રે!! વાપરી કોણે?
કરી ઉત્પન્ન કિરતારે, હતી ના કોઈને ભારે;
તથાપિ તેહને હણવા, અરે! હિમ્મત કરી કોણે?
દુઃખી આ દિલ મ્હારાને, અહા! આરામ દેતી'તી;
મધુરૂં ગાન ગાતી'તી, ગુણી ગાયક હરી કોણે?
હતો હું તેહનો આશક, મીઠી મોહક હતી મ્હારી;
મ્હને નારાજ કરવાની, કુબુદ્ધિ એ કરી કોણે?
અહા! આંબા તણી ડાળે, મનોહર ટૌકતી માળે;
ધડાકે ભોંય પાડી પાપની પ્યાલી ભરી કોણે?
નહિં કોયલ વિના ચાલે, હવે આનંદ કો' આલે;
અમારા પ્રેમની દોરી, અરેરે! કાતરી કોણે?
અરે કો' આંહીં આવોને, સિતમગરને બતાવોને;
કરૂં શિક્ષા સિતમની હું, હવે ઘેલો બન્યો છું હું!

" બળી એ નોકરી કરવી ! "

ગઝલ—(કવ્વાલી).

કદર જ્યાં થાય ના કૈં એ, બળી એ નોકરી કરવી;
પુરા પરતંત્ર જ્યાં થઇએ, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
સગું વ્હાલું તજી દીધું, ગમન પરદેશમાં કીધું;
છતાં ના સુખ પય પીધું, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
કરી નિજ શેઠની સેવા, જપ્યા ના લેશ જગદેવા;
રહ્યા જેવા હતા તેવા, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
મળે દશ બાર કે પંદર, વીશીનું ખર્ચ પણ અંદર;
રખડવું કોટ ને બંદર, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
હશે જે શેઠના સાળા, નહિં કૈં કામ કરનારા;
મફતનો માલ ખાનારા, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
ખુશામત શેઠની કરતા સલામો દર કદમ ભરતા;
બનીને બેફીકર ફરતા, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
ઝપાટામાં જમી લઇએ, નિયમસર નોકરી જઇએ;
છતાં ઠપકો અતી ખઇએં, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
મળે ના પેટને પુરતું; હૃદય તેથી રહે ઝુરતું;
અરે ! એ ચાકરી તજ તું, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.

રજા ના કો' સ્થળે જાવા, હુંકારા શેઠના ખાવા;
ભલે એથી બનો બાવા, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
મળે ફુરસદ નહિં જરીએ, કઠણુ થૈ કામ સૌ કરીએ;
છતાં ના આપદા હરીએ, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
ધરમ કે, ધ્યાન ના થાયે, દિવસ સૌ કામમાં જાયે;
છતાં જો શેઠ ના ચાહે, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
ચિવટથી ચાકરી ચ્હડીએ, પરાધીન પિંજરે પડીએ;
છતાં જો રોદણાં રડીએ, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
થયા પરતંત્ર તન તોડી, જુવાની ઝેરમાં જોડી;
છતાં ના પાસ રહી કોડી, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
મળે સર્વિસ સરકારી, અગર કો' રાજ્ય દરબારી;
ખુશામતની બધે સ્વારી, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
અધીકારી કંઈ એવા, વસીલાની કરે સેવા;
ખુશામતના જમે મેવા, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.
ખુશામતખોર જન જ્યાં છે, સુણો 'શંકર' બધાં ત્યાં છે;
કદર તો કામની ક્યાં છે, બળી એ નોકરી કરવી ! કદર.

કિસ્મતનો આંક !

—ગઝલ—

નજૂમી જોષી પાસે જૈ,
બતાવ્યો જોષ કિસ્મતનો;
"તમોને દ્રવ્ય મળશે કૈં,
જગાડો જોસ"–કિસ્મતનો !

અહા ! કિસ્મત જગાવાને,
ભરી ટીકીટ ડરબીની;
અરે ! ઘોડો નહિં લાગ્યો,
થયો જ્યાં રોષ–કિસ્મતનો

રમ્યા કૈં જાતની સરતો,
જુગારી જીંદગી ગાળી;
કરી સટ્ટો અતિશે હા !
તપાસ્યો કોષ–કિસ્મતનો !

ઘણા ધંધા કર્યા એવા,
છતાં ના પાસ થઇ કોડી;
પછી અપવાદ દે કો'ને ?
બધો છે દોષ–કિસ્મતનો !

નજૂમી જોષી સૌ જૂઠા,
ચ્હડાવે આશ ચગડોળે;
બિભૂ વિણુ "આંક" જોનારો,
ન કો' બાહોશ-કિસ્મતનો !

ચાલુ જમાનાનો "સુધારો!"

—ગઝલ—

જમાનો વહિ ગયો જૂનો, અરે ! ફેશન વિના સૂનો;
અમોને શૉખ પ્યારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે !
ગમે ના પાઘડી જરીયે, શિરે ટોપી ધરી ફરીયે;
જુનો ધારો અકારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે !
વિના દર્દે ધર્યો ચસમો, ભલે આંખે પડે વસમો;
સુનેરી ફ્રેમ વાળો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે !
ભલે ઘરમાં નથી ખાવા, ભલે બાપા બને બાવા;
નવિન પોશાક પ્યારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે !
ગમે ના જ્ઞાનનાં પોથાં, નકામાં એ બધાં થોથાં;
સરસ શૃંગાર પ્યારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે !
નથી કિરતાર જેવું કૈં, ભૂલી ભટકી મરે છે કૈં;
વકુફ વણુ એ બિચારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે !

પુરાણો શાસ્ત્ર છે ખોટાં, નકામાં ખાય સૌ ગોથાં;
ધરમ ખાલી ધખારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે!

પૂજા ને સ્નાન સંધ્યાનું, વળી પરમાર્થ કરવાનું;
નકામો એ કૂટારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે!

ગમે ના ઘર મહીં ખાવું, સદા હૉટલ વિષે જાવું;
તહાંનો સ્વાદ સારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે!

ગમે તે જ્ઞાતિનું ખાવું, અરે! એંઠું જુઠું કેવું?
ખરે ખોટા વિચારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે!

ફરીશું ફાંકડા ફક્કડ, અભિમાને અતી અક્કડ;
વિનયનો તો ઊંધારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે!

ચ્હડાવી બૂટ ને મોજાં, ફરીશું બાગ બાડીમાં;
ભજન ખાલી લવારો છે અમારો એ 'સુધારો' છે!

મરાવી રૉફ ઐરીને, જશું નાટક તમાસામાં;
સુધારાનો વધારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે!

અહાહા! બ્રાન્ડી ને બીડી, અમારી સ્વર્ગની સીડી;
પીંયે ના તે ગમારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે!

અનીતિમાં મઝા જેવી, નીતિમાં ના મળે એવી;
કહે કો' એ કુધારો છે? અમારો એ 'સુધારો' છે!

પિતા માતા તણે તાબે, રહેવું એ કહ્યું કોણે?
પ્રિયાનો પ્રેમ પ્યારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે?

અમે તો પ્યારમાં ઘેલા, ચતુરાના બન્યા ચેલા;
  ગુરૂજી એ અમારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે!
ગરીબો છેક છે હલકા, નથી મિત્રો થવા જેવા;
  અમારો રાહ ન્યારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે!
તમોને જે કહી વાતો, સુધારા જુજ છે એ તો;
  હજુ બીજા હજારો છે, અમારો એ 'સુધારો' છે!
કહે 'શંકર' તમો જેવા, અરે! દુનિયાં ડુબાવાના;
  અમારો જે કુધારો છે! તમારો તે 'સુધારો' છે!

સુધરેલાનો સંતાપ!

—ગઝલ—

સુણો સાથી સુધારાના, અરે! સૌ આંહિ આવોને;
  તમારા ભાષણે ભૂલ્યો, હવે રસ્તો બતાવોને! સુણો.
તમારા રાહ પર ચાલી, સુધારો ઘર વિષે ઘાલી;
  પીધી મ્હેં ઝેરની પ્યાલી, તમે તેથી બચાવોને! સુણો.
પ્રિયાનાં પોલકાં લાવી, નવીન પોશાક પહેરાવી;
  ગરીબી ઘર વિષે આવી, હવે તેને હઠાવોને! સુણો.
પ્રિયા ઘરકાજને છોડી, ચઢાવી બૂટની જોડી;
  હવા ખાવા જતી દોડી, કહે "નોકર વસાવોને!" સુણો.

" નથી હું કાંઇ ભઠીયારી, નથી કૈં કામ કરનારી;
હવે હકદાર હું નારી, નિયમસરનું બજાવોને ! સુણો.
સુધારો આપણે માથે, નહિ ખાવા કરૂં હાથે;
પિયૂજી રાંધવા માટે, રસોયો એક લાવોને ! સુણો.
સુશોભિત ડ્રેસ લાવોને, સરસ ચશ્માં અપાવોને;
હુકમ મ્હારો બજાવોને, મડમ મુજને બનાવોને ! સુણો.
જવું ફરવા પગે ચાલી, સુધારાની નહિં વ્હાલી;
દિયો એ આપદા ટાળી, સરસ સાઇકલ અપાવોને ! સુણો.
બનું હું રાયની રાણી, જવું નાટક વિષે જાની;
ટિકિટ લાવો તમાસાની, સુધારાને વધાવોને ! સુણો.
ઘણું છે કામ તમ માથે, તમે ના આવશો સાથે;
કુલાજી ફ્રેન્ડને માટે, ટિકિટ બીજી મગાવોને ! સુણો.
અદેખા શું બનો એમાં ? કુલાજી સાથ છે તેમાં;
સુધારો છે રહ્યો જેમાં, જરા વિશ્વાસ લાવોને ! સુણો.
સુધારાના થયા સાથી, પછી ખટપટ કરો આ શી ?
કરે અજ્ઞાનિયો હાંસી, કુધારાને હરાવોને ! " સુણો.
સુધારો આ જુઓ યારો ! તમોને જે અતિ પ્યારો;
હવે લાગે મને ખારો ! ભલે ભપકો બતાવોને ! સુણો.
ખરચ પોષાય કયમ આવું ? મુસારો સાઠનો લાવું;
પ્રિયાને કેમ સમજાવું ? જરા યુક્તિ જણાવોને ! સુણો.
રસોયો ક્યાં થકી રાખું ? હૃદયનું દુઃખ ક્યાં દાખું ?
નિસાસા હાય ! હું નાખું, દયા દિલમાં ધરાવોને ! સુણો.

છકેલી કૈં થઈ નારી, જરાએ લાજ ના ધારી;
 પતિ તો શાક તરકારી, પતિવૃત તો પળાવોને ! સુણો.

લજાવ્યા તાતને કૈંએ, બનાવ્યા ભ્રાતને કૈંએ;
 ડુબાવ્યું કુળ હા ! કૈંએ, ભલે દિલને મનાવોને ! સુણો.

નિયમસર છુટ છે સારી, નિયમસર કેળવો નારી;
 નિયમસરની બલીહારી, નિયમસર સૌ ચલાવોને ! સુણો.

સુધારો ! એ તમારો તો, ભલે તમને મુબારક હો !
 અરે પસ્તાઉં છું પૂરો, પ્રભુ તેથી બચાવોને ! સુણો.

* * *

સુણી 'શંકર' કહે શાણા ! ભવાડા આ 'સુધારાના !'
 સુણી ના કોપશો પ્યારા ! અરજ દિલમાં ઠસાવોને ! સુણો.

પરપોટા પેઢી યા બેંકના મેનેજરની મનોભાવના !

—ગઝલ—

અમે પેઢી ઊઘાડી છે મઝા મોજો ઉડાવાને;
 અમોએ બેંક કાઢી છે ગરીબોને રડાવાને ! અમે.

તમારા રૂપિયા લાવો જમે અમ બેંક મંડાવો;
 અમે હાજર છિયે આવો હુકમ માથે ચ્હડાવાને ! અમે.

સુભાષિત શબ્દ ભાખીશું તમારૂં દ્રવ્ય રાખીશું;
મઝાનું વ્યાજ આપીશું પછી પોકો પડાવાને ! અમે.
અમો મોટર વસાવીશું નવી બિલ્ડીંગ બનાવીશું;
પુરો ભપકો બતાવીશું પ્રથમ પૈસા કઢાવાને ! અમે.
બનીશું ફાંકડા એવા નવલશા હીરજી જેવા;
કરીશું કૈંકના દેવા ઘરેણાં તો ઘડાવાને ! અમે.
પુનાની રેસમાં જઈશું, જુગારે દોકડા દઈશું;
અજબ સટ્ટો ઊઠાવીશું અહા ! કિસ્મત લ્હડાવાને ! અમે.
બનીશું મીલના માલિક, હજારોના થશું પાળક;
મુકીશું મીલને ગીરો, નગદ નાણાં કઢાવાને ! અમે.
કરીશું કુંપની ઉભી, ખરેખર ! વાપરી ખૂબી;
અમે શૅરો ભરાવીશું, સંબંધીને ફસાવાને ! અમે.
ડબલ શૅરો બનાવીશું, પ્રજામાં તે ખપાવીશું;
ખુશીથી વ્યાજ આપીશું, સુખે મૂડી પચાવાને ! અમે.
કરીશું હાથને કાણા, ભરીશું ફંડમાં નાણાં;
સખી શ્રીમંત છે એવું, જગતને તો જણાવાને ! અમે.
અમારી ધારણા એવી, સખાવતમાં રકમ દેવી;
થવું સર, નાઇટ, કે, જે. પી. અહા ! મ્હોટા મનાવાને ! અમે.
અહાહા ! પાર્ટિઓ આપી, વિગત છાપા વિષે છાપી;
જશે–જશ જગ વિષે–વ્યાપી, પુરા પ્રખ્યાત થાવાને ! અમે.
ટિલાં તાણી ભગત થૈશું, હવેલી મંદિરે જૈશું;
વસૂ પરમાર્થમાં દૈશું, મહા ધર્મી ગણાવાને ! અમે.

અનીશું કૈંકના ત્રસ્ટી, બગાડીશું પછી દ્રષ્ટિ;
હજમ મીલકત કરીશું તે, અહા ! રાંડો નચાવાને ! અમે.
અવલથી વાપરી અક્કલ, પ્રિયાના નામ પર મિલકત;
ચ્હાડાવીશું નહિ હરકત, હજારોને હરાવાને ! અમે.
અમારો ધીકતો ધંધો, ધિરજ ધારી ધીકાવીશું;
તગાદા બહુ થશે ત્યારે દેવાળાને દિપાવીશું ! અમે.

પરપોટા બેંકના મેનેજરનો ભવીષ્યમાં ભુસ્કો !

—મનહર છંદ—

(૧)

આવો મ્હારા મ્હેરબાન, છાની વાત ધરો કાન;
ખીસ્સાં ખાલી છે તે માટે, બેંક તો ઉઘાડીશું !
ડિરેકટરો મ્હોટાં મ્હોટાં, પુછડાંવાળા શોધીને;
મ્હોટી મ્હોટી આશા આપી, નામ તો ઘુસાડીશું !
જાહેર ખબરો મીઠી મીઠી પેપરોમાં આપી;
શેરો લેવા માટે બસ જગતને જગાડીશું !
લાગ વગ વાપરીને શેરોને ખપાવા માટે;
દલાલો રોકીને તેને એ કામ લગાડીશું !

(૨)

વ્યાજે નાણાં ધીરવાની કૈંકને આશાઓ આપી;
  થોડા ઘણા શૅર લેવા તેને લલચાવીશું !
બાકીના વધેલા શૅરો જેને તેને ગળે ઘાલી;
  હુંડીઓ લખાવી લઇ ગાડું ગબડાવીશું !
ખોટે નામે નાણાં લખી પછી તે નાણાં વિષેથી;
  ડિરેકટરો તણા નામે શૅર તો ચડાવીશું !
ગોટાળા પીંડાળા વાળી શૅરનો નીકાલ લાવી;
  ભરાએલી થાપણ હા ! મ્હોટી બતલાવીશું ! !

(૩)

જમે નાણાં ખેંચાવાને ડિપોઝીટ ખાતાં ખોલી;
  બાંધી મુદતોનું વ્યાજ મ્હોટું હા ! ઠરાવીશું !
ગરીબ નોકર વર્ગ, યાને રાંડીરાંડો માટે;
  સેવીંગ ખાતું ખોલીને નાણું ત્યાં ભરાવીશું !
ચાલુ ખાતાં લાગવગ વાપરી વધારવાના;
  હરીફ બેંકોને ધરી હીમ્મત હરાવીશું !
બ્હારગામ તણું નાણું બારોબાર ખેંચવાને;
  અનેક શાખાઓ ખોલી વસુલ કરાવીશું ! !

(૪)

જામીનગીરી યા ઠામ ઠેકાણું તપાસ્યા વીના;
  અમારૂં ખીસ્સું ભરીને હુંડીઓ સ્વીકારીશું ! !

અમારા પોતાને માટે બીજે નામે નાણું લખી;
ઘાલખાદ ખાતે પછી છેવટે ઉધારીશું !
સગાં સ્નેહી મીત્ર વર્ગ સર્વેને હુંડી ધીરીશું;
નાદાર બનાવી તેને જોખમ ઉતારીશું !
ડિરેક્ટરો અગર કો' વાંધો ના ઉઠાવે માટે;
ખોટે નામે નાણું ધીરી તેમને સુધારીશું !!

(૫)

ચાંદી, રૂ, મોતી, શૅરોનો, સટ્ટો ખૂબ ખેલવાના;
અન્યને નામે ઉધાર, જમે બતલાવીશું !
નફો જો થશે તો અમે તે ખીસ્સામાં મુકવાના;
ખોટ જશે ત્યારે બસ, બેંકને રડાવીશું !
ગાડી ઘોડા, મોટરમાં, મઝા કરવાના અમે;
બાયડીના નામે મ્હોટી, મિલકત ચઢાવીશું !
મ્હોટાઇનાં કામ કરી, મ્હોટામાં ખપીશું અમે;
પારકી મુડીએ મૉજ અહાહા ! ઉડાવીશું !!

(૬)

ખોટાં ખોટાં સરવૈયાં, બહાદુરીથી બહાર પાડી;
ખોટ હશે પણ મ્હોટો, નફો હા ! જણાવીશું !
શૅર હોલ્ડરોને સારૂં વ્યાજ આપી પતાવીશું;
બોનસ વ્હેંચી તેઓને, મુરખા બનાવીશું !

અનામત ફંડ મ્હોટી રકમનું બતલાવી;
બેંક છે સદ્ધર એવું દીલમાં ઠસાવીશું !
સીન્ડીકેટ કરી ભાવ શૅરના વધારી દેશું;
હીમ્મત રાખીને બધી આફતો હઠાવીશું ! !

(૭)

આપણા કહ્યામાં રહે, એવા ઑડીટરો રાખી;
તેનું મન મનાવીને, કામ તો કરાવીશું !
પ્રજાના વિશ્વાસ માટે, ખોટું ખરૂં સમજાવી;
ચોપડા તપાસ્યા કેરૂં બીલાડું ખેંચાવીશું !
ભાગીદારો ભીખ માગે, લેણદારો પોક મુકે;
તેની દરકાર અમે, લેશ ના ધરાવીશું !
ભોપાળું જણાતાં લેવા લેણદારો આવશે તો;
બંધ કરી બેંક પછી, નાદારી નોંધાવીશું ! !

" ફુકાયો વા હૅવાળાનો ! "

(સને ૧૯૧૩.)

—ગઝલ—

જુઓ ! જ્યાં ત્યાં પ્રસરનારો, ફુકાયો–વા–હૅવાળાનો;
હૃદય ભયભીત કરનારો, ફુકાયો–વા–હૅવાળાનો ! જુઓ.
હજારોને હવા લાગી, ભડાભડ પેઢિયો ભાગી;
ઇજતપર ડાઘ દેનારો, ફુકાયો–વા–હૅવાળાનો ! જુઓ.

પડી છે બંધ કંઇ બેન્કો, વસાયાં બારણે તાળાં;
  સકળની હામ હરનારો, ફુકાયો—વા—દેવાળાનો ! જુઓ.
હતી બાંધી અરે ! મૂઠી, ઝવેરી કંઇ ગયા તૂટી;
  ધનીકોને ધ્રુજવનારો, ફુકાયો—વા—દેવાળાનો ! જુઓ.
ગયા ભાગીજ ધીવાળા, વળી તે સાથ રૂવાળા;
  અરે ! ચોપાસ ફરનારો, ફુકાયો—વા—દેવાળાનો ! જુઓ.
દલાલો શૅરના ડુલ્યા, ભરમ બાંધ્યા બધા ખુલ્યા;
  ભરૂસાને ભરડનારો, ફુકાયો—વા—દેવાળાનો ! જુઓ.
ગયા છે ભાવ હા ! ગગડી, અરેરે ! શૅર, મોતીના;
  નથી દેનાર લેનારો, ફુકાયો—વા—દેવાળાનો ! જુઓ.
અધીરા કૈં થયા લોકો, ઉપાડી કૈં ગયા નાણાં;
  નથી વ્હેપાર વધનારો, ફુકાયો—વા—દેવાળાનો ! જુઓ.
“ ફલાણી બેંક તુટે છે, ફલાણો શેઠ ખૂટે છે;
  ઉપાડો રૂપિયા યારો ” ફુકાયો—વા—દેવાળાનો ! જુઓ.
ફલાણો ભાગવાનો છે, ગુમો દરરોજ ઊડે છે;
  અતી ઉત્પાત કરનારો, ફુકાયો—વા—દેવાળાનો ! જુઓ.
ધલાયાં કૈંકનાં નાણાં, ગરીબો પોક મૂકે છે;
  રહ્યો ના એક જ્યાં આરો, ફુકાયો—વા—દેવાળાનો ! જુઓ.
બન્યા બેહાલ કૈં લોકો, ગુમાવી ગાંઠની મૂડી,
  રિબાવીને રગડનારો, ફુકાયો—વા—દેવાળાનો ! જુઓ.
બિચારી કૈંક વિધવાઓ, રડે છે પોક મૂકીને;
  નિસાસા લાખ લેનારો, ફુકાયો—વા—દેવાળાનો ! જુઓ.

બન્યા બેચેન ધનવાનો, નિરાંતે નિંદ ના આવે;
  ફકીરી હાલ કરનારો, કુકાચો–વા–દેવાળાનો ! જુઓ.
દિવાળીના ગયા દા'ડા છતાં હોળી હતી હૈયે !
  ફજેતીમાં ફસવનારો, કુકાચો–વા–દેવાળાનો ! જુઓ.
અરે ! શયતાન સટ્ટાએ, લગાડચો દવ દેવાળાનો;
  ગરીબો પર પડે મારો, કુકાચો–વા–દેવાળાનો ! જુઓ.

"વાંઢાની વિનંતી !"

—ગઝલ—

દયાળુ દીકરીવાળા દયા વાંઢા પરે લાવો;
  દુઃખી છે જીંદગી મ્હારી, કૃપાળુ કોઇ પરણાવો ! દયાળુ.
સુનું ઘરબાર મ્હારૂં છે, વિના નારી અકારૂં છે;
  પરણવું પ્રાણુ પ્યારૂં છે, હવે ના લેશ તરસાવો ! દયાળુ.
સકળ લોકો કહે "વાંઢો" ભરૂસો તેહનો છાંડો;
  કહે છે લોક કૈં ગાંડો, તપેલાને નહિ તાવો ! દયાળુ.
સગું ના કોઈ સંગાથે, અરેરે ! ! રાંધવું હાથે;
  વળી ઘરકામ તે સાથે, કરૂં હું કેમ ? બતલાવો ! દયાળુ.
કડાકુટ ઘર તણી કરવી, નિયમસર નોકરી ભરવી,
  નથી નવરાશ બે પળની, કરૂં કો'ના પરે દાવો ! દયાળુ.

હૃદયની વાત ક્યાં કરવી ? પ્રિતી પ્યાલી કહાં ભરવી ?
  ધૌરજ તો ક્યાં સુધી ધરવી ? નિવેડો તેહનો લાવો ! દયાળુ.
પ્રિયાનાં સ્વપ્ન આવે છે, મ્હને મૉજી બનાવે છે;
  પ્રભાતે તે સતાવે છે, દયા તો કોઇ દરશાવો ! દયાળુ.
પિતા સૌ દ્રવ્યને ચ્હાયે, સુતા ધનકાજ વેચાયે;
  અછત કન્યા તણી થાયે, કુધારો કોઈ અટકાવો ! દયાળુ.
પુરો પૈસો નથી પાસે, અરેરે ! ! કેમ પરણાશે ?
  કુંવારી જીંદગી જાશે, કરૂં દરરોજ પસ્તાવો ! દયાળુ.
સુતાનું દ્રવ્ય લેનારા ! સુણો તમથી કસઇ સારા;
  તમો પર શ્રાપ છે મ્હારા, હૃદયમાં લાજ કૈં લાવો ! દયાળુ.
અહો કન્યા તણા વાલી ! પિવાડો પ્રેમની પ્યાલી;
  અરેરે ! ! દુઃખ દ્યો ટાળી, લઊં સંસારનો લ્હાવો ! દયાળુ.
વિનંતી આ સુણો મ્હારી, ગયો છું હામ સૌ હારી;
  કરોને કોઇ ઘરબારી, નહિ તો હું બનું બાવો ! દયાળુ.

* * *

કહે "શંકર" બિચારા રંકને ના દાદ કો' દેતું;
પિતા જ્યાં દ્રવ્યના લોભી, પછી ફરિયાદ કો' લેતું ? દયાળુ.

"રે ! રે દયાળુ દૈવ ત્હેં મમ કર્મ કાં આવું ઘડયું ? ! !"

હરિગીત છંદ.

સુખ મેળવ્યું મેં કંઈજ ના, બળતું હૃદય મ્હારૂં સદા,
ધન ધામ ને ઘરબાર મેળવવા ખમી બહુ આપદા;
હા ! હા ! તથાપિ નવ મળ્યું, મુખ મ્હારૂં તો બ્હીલું પડયું;
રે ! રે ! દયાળું દૈવ ત્હેં મમ કર્મ કાં આવું ઘડયું ?
નિજ ગામ ને ઘરબાર ત્યાગી, લેશ કૈં ન્હોતો ખસ્યો;
ધન કાજ તે સર્વે તજી, પરદેશમાં આવી વસ્યો;
વ્હાલાં સકળ પરિવાર સૌ, પળ એકમાં તજવું પડયું,
રે ! રે ! દયાળુ દૈવ ત્હેં મમ કર્મ કાં આવું ઘડયું ?
વળી ચાકરી અતિ આકરી, ખરી ખંતથી મ્હેં તો કરી,
કીધી ખુશામત શેઠની કે આપદાને લે હરી;
પણ પેટ પુરતું નવ મળ્યું, જ્યાં નસિબ આવીને નડયું,
રે ! રે ! દયાળુ દૈવ ત્હેં મમ કર્મ કાં આવું ઘડયું ?
વળી દેહથી પણ સુખ નહિ વ્યાધિ હજારો આવતી,
ના એક–દી–સાજો રહું ચિંતા અતિ ચીત્તમાં થતી;
કાલે હતો જો તાવ તો આજે વળી માથું ચ્હડયું !
રે ! રે ! દયાળુ દૈવ ત્હેં મમ કર્મ કાં આવું ઘડયું ?

કૈં કૈં ઈલાજો આદરૂં પણ એક ચાકે ના ચ્હડે,
જીવથી ઘણો હું જાળવું પણ ઝટ તે ભાગી પડે;
લોકો કહે છે " મુર્ખ છે "! એને કંઈ ના આવડયું,
રે! રે! દયાળુ દૈવ ત્હેં મમ કર્મ કાં આવું ઘડયું?
મૉજો હજારો મારતા જાતા દીઠા કૈં વાડીએ,
ખાતા હતા પકવાનને ફરતા દીઠા કૈં ગાડીએ,
ના પુરતું ખાવા મળે, જોડા વિનાનો આથડું,
રે! રે! દયાળુ દૈવ ત્હેં મમ કર્મ કાં આવું ઘડયું?
કૈંનું દુઃખે રજ પેટ તો, વૈદોની દોડાદોડ છે,
રિબાઉઁ હું દરદે ઘણો, સંભાળનારૂં કોણ છે?
નાખું નિશાસા હું ઘણા, કે પાપ કો ભવનું નડયું?
રે! રે! દયાળુ દૈવ ત્હેં મમ કર્મ કાં આવું ઘડયું?
કૈંના પરાણે મિત્ર થાવા, જન હજારો જાય છે,
હું મિત્ર શોધું એક પણ, તે દાદ કયાં લેવાય છે?
શું જગ્તનો એ નિયમ કે? પડતા ઊપર સૌ કો' પડયું,
રે! રે! દયાળુ દૈવ ત્હેં મમ કર્મ કાં આવું ઘડયું?
શાને કરે મન શોક તું? ત્હારા સમા જગમાં ઘણા,
તું તો હજુએ ઠીક છે, કૈંના દુઃખોની નહિ મણા,
વાણી વદે 'શંકર' વિમળ–સંતોષમાં સુખ છે પડયું,
રે! રે! દયાળુ દૈવ ત્હેં મમ કર્મ કાં આવું ઘડયું?

બેવફા ભરથારને !

—ગઝલ—

નથી જો પ્યારની પરવા !
સગાઈ કાં બતાવો છો ?
સગાઇ જો ગણો છો તો,
ઠગાઈ–કાં બતાવો છો ? નથી૦
સગાઈ લગ્નની સાંધી,
સગાંએ ગાંઠ આ બાંધી;
અરે ! એ ગાંઠને તોડી,
જુદાઇ–કાં બતાવો છો ? નથી૦
પ્રભુ છો પ્રાણથી પ્યારા !
સદા શિરછત્ર છો મ્હારા;
બનીને બેવફા વ્હાલા,
બુરાઈ–કાં બતાવો છો ? નથી૦
હ્રદયમાં જો હતી ચોરી,
ફસાવી નાર કાં ભોળી ?
સગાઇ સાંધતાં પ્હેલાં,
સફાઇ–કાં બતાવો છો ? નથી૦
અમારૂં ચિત્ત હરવાને,
અમોને હાથ કરવાને;

અમારી સાથ વરવાને,
ભલાઇ—કાં બતાવો છો ? નથી૦
અમોને છે અતી આશા !
તમારો પ્રેમ મેળવવા;
જુની આંખે નવી પ્યારા !
નવાઈ—કાં બતાવો છો ? નથી૦

તમારા પ્રેમને સારૂ,
કરૂં કુરબાન તન મ્હારૂં;
છતાં હે નાથ ! મ્હારા !
બેવફાઇ—કાં બતાવો છો ? નથી૦
પડું તમ ચર્ણમાં પ્યારા !
દયા હા! કયાં—બતાવો છો ?
તમારે આશ્રયે આવી,
અરેરે ! કાં સતાવો છો ? નથી૦

પરીક્ષા વિના નકામું !

—સોરઠો—

મોતીનું શું મુલ્ય ? વાનર જ્યાં ટોળે વળ્યાં;
ત્હેને તો ફળ તુલ્ય, ફોડીને ફેંકી દીએ !

ગમાર જનને જાણુ, ગુણવંતી ગોરી મળે;
કરી ન શકે પિછાણુ, ભવ બગડે ભામા તણો !
હોય પુરૂષ વિદ્વાન, નાર મળે જો શંખણી;
આપીને અપમાન, લાજ ઘટાડે લોકમાં !
બ્હેરા આગળ ગાન, મધુર સ્વરે જન કો' કરે;
સ્હુડે ન ત્હેને તાન, વૃથા દુઃખાવે કંઠને !
દુનિયાનો દેખાવ, અંધાને શું કામનો ?
પડે નકામી સાવ, 'અંધા આગળ આરસી !'
ઊત્તમ હીરો એક, જડે કદી કુંભારને;
કાચ ગણીને છેક, બાંધે ગર્ધવના ગળે !
ગાંડાને જો જ્ઞાન, ગુણવંતો દેવા જશે;
શું પામે સન્માન ? માન ભંગ તે થાય છે !
મધુર કાવ્ય રસદાર, રસિક વિના શું કામનું !
ગુણ સમજે ન ગમાર, ભવાઈમાં મનડું ભમે !
પતિવ્રત કેરો પંથ, પાતર શું જાણી શકે ?
અતિ અબળાનો કંથ, પ્રેમ કદી ન પીછાણશે !
એમ પરીક્ષા વીણુ, મોઘું પણ શું કામનું ?
કેં અક્કલના હીણુ, લાભ ગુમાવે લક્ષનો !

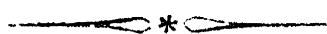
પેટ વિષે !

રાગ—સારંગ (હરિભજન વિના દુઃખ દરિયા
સંસારનો પાર ન આવે.) એ રાહ.

ઓ પાપી પેટ ! તારી ખાતર કષ્ટ કેટલાં વેઠીએ ?
ભટકી મરીએ, ભાવ થકી ભવતારકને નવ. ભેટીએ. ઓ.
નિજ દેશ તજી પરદેશ રહ્યા,
સુત નાર કુટુંબ વિયોગ થયા;
અતિ ટાઢ અને તડકાજ સહ્યા !........... ઓ પાપી.
પરની તાબેદારી કરીએ.
કહી "શેઠ" સલામ સદા ભરીએ;
વળી ધાક અથાગ ઉરે ધરીએ !........... ઓ પાપી.
ઉદ્યોગ નવિન કૈં આદરીએ,
જૂઠ વચન ઉચરતાં ના ડરીએ;
ના કરવાનાં કર્મો કરીએ !........... ઓ પાપી.
ખૂશામત કૈં ખોટી કરીએ,
અન્નદાતા કહીને કર ધરીએ;
દીન વચન અરેરે ! ! ઉચરીએ !........... ઓ પાપી.
કો' પંડિત ને યોગી બનતા,
કો' વૈદ વકીલ બની ફરતા,
કૈં રખડી કાસીદાં કરતા !........... ઓ પાપી.

કૈં મુછ મુડાવી નૃત્ય કરે,
નર થૈ નારીનો વેષ ધરે;
ગાયન વાદનથી ઊદર ભરે !........... ઓ પાપી.

કૈંના ત્હેં હાલ કર્યા ભુંડા,
જન સર્વ બન્યા ત્હારા લુંડા;
ત્હારા ખાડા છે અતિ ઊંડા !........... ઓ પાપી.

"નિદ્રાને વિનંતી !"

—ગઝલ—

અયે નિદ્રા ! અરે નિદ્રા ! હઠીલી કેમ ના આવે ?
કરૂં છું બંદગી દેવી દયા ના કેમ દરશાવે ?

પ્રહર બે રાત્રીના વિત્યા ટકોરા બારના વાગ્યા;
સકળ સૃષ્ટિ વિસામો લે ! અમારા ભોગ છે લાગ્યા !

સ્મરણ ત્હારૂં કરૂં સ્નેહે રસીલી તું રિસાઈ છે;
વિનવણી હું કરૂં વ્હાલી છતાં તું ક્યાં મનાઈ છે ?

નથી દરકાર જે કરતું, કરે તેના પરે દાવો;
અરેરે ! ઉંઘ તું ઉંધી, કરે ઇન્સાફ શું આવો ?

બિચારા જેલના સંત્રી અગર દરવાન દરવાજે;
ફરજ ત્હેની ભુલાવે તું વગર તેડી તહાં ગાજે !

અગર કૈં કામ કરતાને અરેરે ! આવતાં ડોલાં;
બિચારા હોય બેઠેલા છતાં તે જોખતા તોલાં !

નથી મચ્છર અગર માકણ પવન હા ! મંદ આવે છે;
પલંગે હું પડયો ત્રફડું છતાં કયાં નીંદ આવે છે?

કર્યો અપરાધ શું ત્હારો ? અરે ! તું કેમ કોપી છે?
દયા દિલમાં નથી ત્હારા, ખરે ! ત્હેં લાજ લોપી છે!

હવે તો ટેક છોડી દે ! વિનંતી આ સુણી મ્હારી;
અમીની એક દ્રષ્ટિથી, મ્હને લે પાંખમાં ત્હારી !

સકળ કષ્ટો ભુલવનારી ! ફિકરને દૂર કરનારી !
મધુરાં સ્વપ્ન દેનારી ! દયા કર ઓ મનોહારી !

ગરજ વિષે !

—ગઝલ—

ગરજ તો ચીજ છે એવી,
નરમ સૌને બનાવે છે !

ભલે હો શાહ કે, સેવક,
ગરજ સૌને નચાવે છે !

કદી કો' હોય ગાંડો તો,
ગરજ ડાહ્યો ઠરાવે છે !

ગરજથી ગાયને ચારો,
સકળ લોકો ચરાવે છે !
ગરજ ન્હી મદારીને,
રમત દોરે ચ્હડાવે છે !
ગરજથી નાટકી લોકો,
અરે ! મૂછો મુડાવે છે !
ગરજથી બૅલ, ખર, ઘોડા,
અતિ બોજો ઊપાડે છે !
ગવૈયા ગાય છે ગરજે,
વળી વાજાં વગાડે છે !
ગરજ તો ઊંચની ગરદન,
નીંચા પાસે નમાવે છે !
વદે "શંકર" ગરજ કૈંને,
અહા ! પાણી ભરાવે છે !

સુખી ગૃહસ્થાશ્રમ !

શિખરણી છંદ.

સદા આનંદે જો, સદન સઘળું પ્રેમમય છે,
પિતુ ભક્તિવાળા, સકળ ગુણશાળી તનય છે;
હશે સ્નેહી શ્યામા, મનહર મુખે મિષ્ટ વદતી,
અતિ રિદ્ધિ સિદ્ધિ, દિન પ્રતિદિને હોય ચ્હડતી. ૧

મળે પ્રેમી મિત્રો, નવ હૃદયમાં સ્વાર્થ ધરતા,
પડે કષ્ટો ત્યારે, તન મન ધને સ્હાય કરતા,
નથી અંગે વ્યાધી, અગર ન ઉપાધિ દિલ વિષે,
ભલા આજ્ઞાધારી, અચળ મનના ચાકર હશે. ૨

અપંગો ને સાધુ, સતત બસ પોષાય ઘરમાં,
રહે ભક્તિ ભાવે, હૃદય રમતું રોજ હરમાં;
વળી પ્રેમી પોતે, વિમળ મન વિદ્વાન જન છે,
અહા ! જે તે પામે, પરમ પુણ્યશાળી સુજન છે. ૩

* * * *

અહાહા ! એથી કૈં, અધિક સુખવાળા સુર નથી,
મળે જો એવું તો, સ્વર્ગ સુખ એથી દૂર નથી;
હશે જેણે પૂર્વે, જપ તપ કરી દેવ રિઝવ્યા,
અહા! તે પુણ્યાત્મા, સકળ સુખધારી જન થયા. ૪

અંતરનો દાહ !

(નાથ કેસો ગજકો બંધ છોડાયો—એ રાહ.)

ગુરૂજી ! દિલ દુઃખ ક્યાં જઈ કહીએ ?
બળી રોજ હૃદયમાં રહીએ. ગુરૂજી.

માથું કે તાવ ચઢયો હોય ત્યારે, વૈદની પાસે વિચરીએ;
ચિંતાની આગ બળે અંતરમાં, ઔષધ ત્યાં શું લઇએ ? ગુ.

ભૂખ કદી લાગે અતિ ભારી, ચીજ લઈ કંઇ ખઇએ;
અંતરનું દુઃખ છે ગુરૂ એવું, અંતરમાં બળી રહીએ. ગુ.
તેમ તૃષા લાગે જો ગુરૂજી ! પાણી થકી તે છીપવીએ;
દુઃખ-કર ચિંતા વળગી પુંઠે, તેને કહો શું પઇએ ? ગુ.
એમ મળે ઔષધ સૌ દુઃખનું, પણ ચિંતા પરહરીએ;
એવો ઊપાય કહો 'શંકર'ને, તો સેવક થઈ રહીએ. ગુ.

દ્વિજ દુર્દશા !

શિખરિણી-છંદ.

ગયા ક્યાં એ વિપ્રો ? જપ તપ અને હોમ કરતા,
ગયા ક્યાં એ વિપ્રો ? હરનિશ હરિ ધ્યાન ધરતા;
હશે ક્યાં એ વિપ્રો ? સતત મૂખથી વેદ વદતા,
અરે ! એ વિપ્રોના, તનય ધન લોભે ભટકતા ! ૧
દ્વિજોની આશીષે, તન ધન ધરા સૂખ મળતું,
દ્વિજોની આશીષે, સકળ ભય ને પાપ ટળતું;
દ્વિજોના શ્રાપોથી, રવિ શશિ અને દેવ ડરતા,
અરે ! તેના પુત્રો, વિનય તજી જે તે ઊચરતા ! ૨
મહારાજા આવી, મુનિવર કહી પાય પડતા,
મુનિ જો માગે તો, તન ધન ધરા રાજ્ય ધરતા;
સુતો તેના હાયે ! નૃપતિ દરબારે રઝળતા,
કરીને કાસીદાં, અધમ થઇને પેટ ભરતા ! ૩

ગુમાવી ગાયત્રી, જપ તપ ભૂલીને ઝઘડતા,
પ્રભુતાને ત્યાગી, ઘરઘર અરેરે ! ! રખડતા;
કરે છે સેવા કૈં, ઊદર ભરવા ક્ષુદ્ર જનની,
કરી કાળાં ધોળાં, અચળ ધરતા આશ ધનની ! ૪

ઘણા પંથો કાઢી, અસલ રીતભાતો વિસરતા,
પ્રજાના પૈસાથી, ઠગ ગુરૂ બની મૉજ કરતા;
મુકી નીતિ નેવે, અવર મતનું ખંડન કરે,
અવિશ્વાસી થાયે, જગત પણ પોતે નવ ડરે ! ૫

ઘણા માઝા મુકી, અણુખપતુ ખાયે નફ્ટ થૈ,
કરી કુડાં કર્મો, અપયશ ઊપાડે મૂરખ કૈં;
મલીદા મિષ્ટાને, દ્વિજ ચિત્ત સદા ચંચળ રહે,
પિતાજી ઓ બ્રહ્મા ! તનય તમ મુક્તિ નવ ચહે ! ૬

ગયા વિશ્વામિત્ર, મુનિવર ગયા ગૌતમ અરે !
ગયા ભારદ્વાજ, ભરત, શુક ને વ્યાસ મુનિ રે;
વશિષ્ટ, વાલ્મિક, જમદ મુનિ ને કશ્યપ ઋષિ,
તપસ્વી અત્રી કયાં ? ચ્યવન, ભૃગુ ને નારદ ઋષિ ! ૭

ગયા પુણ્યાત્માઓ, સકળ જગને પાવન કરી,
રહ્યા તેના પુત્રો, નિજ ફરજનું જ્ઞાન ન જરી;
તરે એ કે, તારે ! અધવચ ડૂબાડે જગતને,
કળીની લીલાથી, ભયભિત સદા 'શંકર' બને ! ૮

—દોહરો—

બ્રહ્મ તત્વ ભાગી ગયું, પુણ્ય ગયું પાતાળ;
વિદ્યા સૌ વણુસી ગઈ, દ્વિજ તણી નિરધાર. ૧

બ્રાહ્મણના બાંમણ થયા ! દ્વિજવરના બીજવર !
સ્થાન ભ્રષ્ટ વિપ્રો થયા, કર કરૂણા નટવર. ૨

" બિચારા બચ્ચાની મનહરણ માતા નવ મરો ! "

શિખરણી છંદ.

ઘણાં કષ્ટો વેઠી, ઉદર મહિ રાખે ગરભને,
વળી જાયા કેડે, મધુર પય દૈ પોષક બને;
તજી ખાટું તીખું, નિરસ જમવા ટેક અધરો,
"બિચારા બચ્ચાની, મનહરણ માતા નવ મરો !" ૧

સુવાડે સુકામાં, શયન પલળેલે સ્થળ કરે,
દુઃખી દેખી બાળ, ભૂખ તરસ નિદ્રા પરહરે;
અરે ! એ માતાનું, જગજીવનજી રક્ષણ કરો!
"બિચારા બચ્ચાની, મનહરણ માતા નવ મરો!" ૨

નથી માતા તુલ્યે, સકળ જગમાં કો' સુખકર,
ભલે આપે પિતા, અધીક સુખ હેતે વયભર;

તથાપિ માતાની, સુખ કરણુ છાયા નવ ફરો,
"બિચારા બચ્ચાની, મનહરણુ માતા નવ મરો !" ૩
ઘણું રાખે હેત, સુત ભગિની દારા જગ બધું,
વળી ભ્રાતા મિત્રો, પણુ જનુનિની પાછળ બધું;
પ્રભુ માતા રૂપી, અચળ ધન કો'નું નવ હરો !
"બીચારા બચ્ચાની, મનહરણુ માતા નવ મરો" ૪
મરે માતા જેની, પરમ સુખ તેનું ઝટ ટળે,
મરે માતા તેનું ત્રિભુવન વિ કોઇ ન મળે;
મળે ના મા તુલ્યે, દશ દિશ ભલે 'શંકર' ફરો !
"બિચારા બચ્ચાની, મનહરણુ માતા નવ મરો !" ૫

સહુથી સરસ કોણ ?

—મનહર—

સખી–૧–સુણજે સખી મ્હેં આજ, લાભનું કર્યું છે કાજ,
ઠીકરાં વસાવા માટે, માટલાં ભગાવ્યાં છે;
રંગે જરા કાળી છું તે, ધોળું વસ્ત્ર શોભે નહિ,
સફેદ સુવસ્ત્ર સર્વે, ગળીમાં રંગાવ્યાં છે;
મોતીનાં તોરણુ બારસાખે સારાં લાગ્યાં નહિં,
તેને તોડી તુરીઆંનાં તોરણુ ટંગાવ્યાં છે;
બપોરના બાર વાગે, ભૂખ ભારે લાગી તેથી,
આટા સાટે ગામમાંથી, ગાજર મંગાવ્યાં છે. ૧

સખી–૨–આવાં જુજ કામ કરી, રખે ! તું ફૂલાતી અલી !
ત્હારાથી અધીક મ્હેં તો, અક્કલ દોડાવી છે;
ફૂલનો સુવાસ ફૂલ, ખીલે ઊડી જાય માટે,
કુસુમની કાચી કાચી, કળીઓ તોડાવી છે;
ઊન્હાળામાં શાક ભાજી, મોંઘી મળે માટે કરી,
સામટી છ માસની મ્હેં, ભાજી તો ભરાવી છે;
દેવું છે ધણીના માથે, છતાં પણ હઠ કરી,
ખેતર વેચાવી કડાં કાંબીઓ કરાવી છે ! ૨

સખી–૩–જાણી ત્હારી ચતુરાઇ, બોલતી થા બંધ બાઇ !
ત્હારાથી અધીક કૈંક પદવી વધારી છે;
ખીરમાં નાંખે છે ખાંડ, ગાંડા ને ગમાર લોક,
મીઠું નાંખી મ્હેં તો, જુની પદ્ધતી સુધારી છે;
ધણી પરે ધાક રાખું, રાંધતાં રસોઇ ચાખું,
એવી એવી રીત મ્હારા પુણ્યથી પધારી છે !
વિસારી પ્રભુ ને પતિ, સેવું છું ભુવા ને જતી,
વર વશ કરવાની, ધારણા મ્હેં ધારી છે ! ૩

સખી–૪–પોઢણુ કરૂં છું પ્હેલી, સવારે ઊઠું છું છેલ્લી,
દોઢ પ્હોર દા'ડો ચઢે, દાતણ સંભાળું છું;
ન્હાવાનો નિયમ નથી, ખાઊં છું ખરી ખંતથી,
પર નિંદા કરવામાં, વખત હું ગાળું છું;
સાસુને સંતાપુ ઘણું, જેની તેની સાથે વઢું,
સાચાનું જૂઠું ઠરાવી, સ્વામી જીવ બાળું છું;

શંકર કહે છે એક, એક ને ઉથાપે એવી,
ભુંડી કૈંક ભામિનીઓ, ભૂતળમાં ભાળું છું ! ૪

સોરઠો.

જે ઘર ભુંડી નાર, દુઃખ દાવાનળ તેહને;
ભલે તજો સંસાર, બાવા થઈ વનમાં વસો ! ૧

" હું આળસું કે તું ? "

—મનહર છંદ—

ઓરડીના આડ નીચે, આળસુનો સરદાર,
લાંબો થઇ સુતો હતો, કરને પ્રસારીને;
એટલામાં છાતી પરે, ઓરડીથી બોર પડયું,
મુખમાં મૂકાય નહિ, જુએ ધારી ધારીને;
ઊંટે ચઢી એક જણ, જતો હતો તેને કહ્યું,
"બોર મૂખે મૂક મ્હારા, નીચે તું પધારીને;"
પેલો બોલ્યો: ઝટ જવું, ત્યારે સુતા જને કહ્યું,
"ઊંટવાળા આળસુ તું ! " બોલ્યો બૂમ મારીને ! ૧

ઊંટવાળો બોલ્યો પછી, "આળસુ હું કે તું અલ્યા ?
હાથે બોર ઝાલી મૂખે મૂકતાં શું થાય છે ?
ઊંટેથી ઊતરી નીચે, બોર ખવરાવું તને,
કામ મ્હારૂં ચૂકું ત્હારા, હાથે શું દુઃખાય છે ?

અંગે કંઇ રોગ નથી, માતેલો તું મ્હારા થકી,
આળસું કહેતાં મને, બોલતાં લજાય છે ?"
'શંકર' કહે છે બોરવાળા જેવા બેવકૂફ,
છુપાવી પોતાનો દોષ, શીખ દેવા જાય છે ! ૨

સોરઠો.

દે બીજાને શીખ, દોષ જુવે ના આપનો;
તે જીવતરને ધીક, શીખ દીએ ઝખ મારવા ! ૧

બેમાં જૂઠો કોણ ?

—મનહર છંદ—

બે માણસો બેઠા હતા, વાતને તડાકે ચઢયા,
એક કહે કૌતુક મ્હેં, નજરે નિહાળ્યું છે;
"બાવાજીની બકરીએ, બાર બચ્ચાં સાથે જણ્યાં,
બાવાજીનું બધું દુઃખ, બકરીએ ટાળ્યું છે;
સાત અશ્વ, ત્રણ ખર, ઊંટ એક, હાથી એક,
એટલું અવતરતાં, આપોઆપ ભાળ્યું છે;
ખરને સુથારે લીધા, રૂપિયા હજાર દીધા,
ઊંટ ઘોડા, હાથી, સહું, કુંભારે સંભાળ્યું છે!"

*   *   *   *

"વાંકાબોલા વાત એવી, કેમ માનવામાં આવે ?
સામટાં શું બાર બચ્ચાં, બકરીને થાય છે ?
હાથી, ઘોડા, ઊંટ, ખર, બકરીને કેમ આવે ?
ખરને ખરીદીને શું, સુથાર કમાય છે
હાથી, ઘોડા, ખરીદીને, કુંભાર ક્યાં છે જવાનો ?
જૂઠું ત્હારૂં સુણુ હવે, મ્હારી વાત થાય છે;
સોયના નાકામાં થઇ, સાત હાથી સાથે ગયા,
નજરે જોયેલું આનું નામ કહેવાય છે!" ૨

દલાલી વિષે !

મનહર છંદ.

દલાલીનો રોગ આખી દુનિયાને લાગ્યો ભાઇ !
જેની તેની બસ હવે, દલાલીજ થાય છે;
ધાતુની દલાલી થાય, અન્નની દલાલી થાય,
ગોળ, ખાંડ, તેલ, ઘીની, દલાલી ગણાય છે;
ઝવેરાતની દલાલી, કાપડ, રૂની દલાલી,
હાડકાં, ને ચામડાંમાં, દલાલી પોષાય છે;
'શંકર' કહે છે જેમાં તેમાં દલાલોનો લાગો,
કળી કાળ આવ્યો એવું, આ થકી જણાય છે! ૧
લોન, શૅર, હુંડીઓ ને, વીમાની દલાલી થાય,
ઝાડ, પાન, લાકડાંની, દલાલી લેખાય છે;

ફળ, ફૂલ, પશુ, પક્ષી, કોલસા, પથ્થર, ઇંટો,
દરેક જણસ પર, દલાલી લેવાય છે;
ભલે તેનું કંઈ નહિ, પણ આ તો હદ થઈ,
આજ કાલ કન્યાઓની, દલાલી ખવાય છે!
'શંકર' કહે છે ભુંડી, દલાલીએ દાટ વાળ્યો,
યોગ્ય કે અયોગ્ય ભાઇ! ક્યાં હવે જોવાય છે! ૨

મુંબઈનીં ચોપાટીની લ્હેર!

—છપ્પો—

ચોપાટીની લ્હેર, શહેર મુંબઇની પ્યારી!
ચોપાટીની લ્હેર, મ્હેર સાગરની સારી!
ચોપાટીની લ્હેર, રોગને શોક સમાવે!
ચોપાટીની લ્હેર, હૃદયને શાન્ત બનાવે!
પચરંગી મુંબઈની પ્રજા, તે સ્થળ ભેગી થાય છે;
સાંઝ પડે કે લોક સૌ ઝટ, ચોપાટી પર જાય છે. ૧
શીતળ વાયુ વાય, લ્હેર સાગરની આવે!
બેસી સૌ જન ત્યાંય, ગાન કુદરતનું ગાવે
કો' ગાડીની મ્હાંય, પગે કો' આવે ચાલી!
કો' મોટરની મ્હાંય, બાઈસીકલે પગ ઘાલી!
અઢારે વરણ ત્યાં આવતી, નવિન નવિન વસ્ત્રો ધરી;
ચોપાટી ચિત્ત રમી રહે, જવું ગમે ત્યાં ફરી ફરી. ૨

ગાયોનો પોકાર !

—ગઝલ—

અરે ! ઓ હિંદના બેટા ! અમારૂં હિત ચ્હાનારા;
બનીને સુસ્ત કાં બેઠા ? અમારૂં દૂધ પીનારા.
અમારા માંસને માટે કસાઇઓ કાપતા અમને;
અમારી દીનની ફરિયાદની દરકાર ના તમને.
અમારાં બાળ તરછોડી તમોને દૂધ તો દઇએ;
અમારા દુઃખની વાતો કહોને ક્યાં જઈ કહીંએ ?
હજારો ગાય દરરોજે કપાયે હિંદમાં હાયે !
તમોને છે નહિં પરવા ! અમોને કષ્ટ જે થાયે.
અમારા પુત્ર ખેતીમાં તમોને કામ આવે છે;
અતિશે ભાર ખેંચીને સરસ સેવા બજાવે છે.
તમારા બાપ, દાદાઓ અમોને માન દેતા'તા;
કહીને ગાય માતા સૌ અમારી સેવ કરતા'તા.
અમારો વધ થતો અટકાવવાને પ્રાણ પણ દેતા;
અરે ! પુત્રો તમે તેના અમારી દાદ ના લેતા.
તમારા શાસ્ત્રના લેખો તપાસો હીંદુઓ પ્યારા !
ઘણું છે પાપ ગૌવધથી સૂણોને સ્નેહીઓ મારા.
બચાવોને—બચાવોરે ! કતલ થતાં બચાવોને !
અમારો ગુણ લ્યો હૈયે ! જરા સેવા બજાવોને !
અમારી અર્જ લ્યો ધ્યાને ! અમારાં આંસુ લ્હોનારા !
અમારૂં દુઃખ દેખીને અમારા માટ રોનારા ! !

ગૌ રક્ષા કરો !

ધીરાના પદનો—રાહ.

સુખ સૌને કરનારી રે, મરતી માતા "ગાવડી;"
દુઃખ દરિયે તરનારીરે, નવ ડુબવા દો નાવડી. સુખ.
માંસને માટે ક્રુર કસાઇઓ, આણે તેનો કાળ;
ખળતણ સાટે કલ્પતરૂનો, છેદ કરે તત્કાળ.
ઘૃત માંખણુ દેનારી રે, દહીં દૂધ દાતા—"ગાવડી." સુખ.
તેના તનુજો બળધ કહાવે, ઊપાડે અતિ ભાર,
ખેતર ખેડે જગ્ત જીવાડે, કાં વિસારો ઊપકાર ?
જૈ જંગલ ચરનારી રે, પણુ નવ ચ્હાતા—"ગાવડી." સુખ.
પોતાનાં છોરૂ તરછોડી, પય દુનિયાંને પાય;
ગાય સમાન ગરીબ ન કોઈ, જ્યાં દોરે ત્યાં જાય.
અમૃત રસ ઝરનારી રે, ગુણુ સૌ ગાતા—"ગાવડી." સુખ.
કેમ કૃતઘ્ની થયા હિંદુઓ ? ગાયો માગે દાદ;
ન્યાયી પ્રજા પાળક રાજાને, પ્હોંચાડો ફરિયાદ.
વણુ મ્હોતે મરનારી રે, બળધ જનેતા—"ગાવડી." સુખ.
ગૌ હત્યાથી પાપ ઘણું છે, અટકાવો ધરી ટેક;
શાસ્ત્ર તમારાં શાખ પુરે છે, વાંચો કરી વિવેક.
"વૈતરણી" તરનારી રે, છે તે ત્રાતા—"ગાવડી." સુખ.
ધનવાનો ! ધનને ખરચો, ગૌ રક્ષાને માટ;
ધર્મ કરો "મણિકાન્ત' કહે છે, દુષ્ટો વાળે દાટ.
વણુ અપરાધે મારીરે, પાપી ખાતા—"ગાવડી." સુખ.

" ધનરાજ સવારી આવે છે ! "

(માત્રામેળ-તોટક છંદ.)

જો ! વાદળમાં ડંકો વાગ્યો,
રે ! સૂર્ય છુપાવાને ભાગ્યો;
વિજ શ્વેત ધ્વજા ફરકાવે છે,
ધનરાજ સવારી આવે છે ! ૧

જો ! મોર મીઠા ટૌકાર કરે,
દ્રઢ ભક્ત પપૈયા ખૂશ ખરે !
તે પીયુ પીયુ શબ્દ સૂણાવે છે,
ધનરાજ સવારી આવે છે ! ૨

પક્ષી સૌ માળામાં પેસે;
વનચર જૈ વૃક્ષ નિચે બેસે;
પંથીનો પીંડ ધ્રુજાવે છે,
ધનરાજ સવારી આવે છે ! ૩

રે ! પવન વાય દે શતકારી,
જો ! મેઘ ગર્જના છે ભારી;
તે ઝાડ પાન ડોલાવે છે,
ધનરાજ સવારી આવે છે ! ૪

કૃષીકાર હ્રદયમાં ખુશ થાયે,
નરનાર મલ્હાર મીઠા ગાયે;

સૃષ્ટિને શાન્ત બનાવે છે,
ઘનરાજ સવારી આવે છે! ૫
ઝરમર ઝરમર વરસે વારિ,
ખળખળ વ્હેતું જળ જો ભારી;
ગરમીનું નામ ભૂલાવે છે,
ઘનરાજ સવારી આવે છે! ૬
વિરહી વામા વર વાટ જુવે,
"રે! ઘેર પધારો નાથ હવે;"
પીયુના પર પત્ર પઠાવે છે,
ઘનરાજ સવારી આવે છે! ૭
ઘનરાજ સવારી આવે છે!
આનંદ બધે ફેલાવે છે!
જયકાર! જગે રેલાવે છે!
ઘનરાજ સવારી આવે છે!! ૮

વર્ષાઋતુનું વર્ણન!

(એક નારી જગતમાં પ્યારી—એ રાહ.)

ટળે તાપ પડે અતિ વારિ! (૨)
હરિયાળી હરિયાળી પૃથ્વિ, લાગે સૌ ખુશકારી. ટળે.
આકાશે વિજળીઓ ચમકે, ગગન ગર્જના ભારી;
ઝરમર ઝરમર મેહુલો વરશે, પવન વાય શિતકારી. ટળે.

મોર બપૈયા હર્ષિત થઇને, વદે શબ્દ પ્રિયકારી;
જંગલ પણ મંગલ સમ લાગે, વન રચના અતિ સારી. ટળે.
ખેડુતો મન હોંસ ધરીને જાય ક્ષેત્ર હળ ધારી;
હેત ધરીને ખેતર ખેડે, કરે જમીન કસવાળી. ટળે.
તળાવ ને નદીઓ ઊભરાઇ, ખળખળ વ્હેતું વારિ;
ઘાસ પાનને ફૂલ ખીલે છે, કરે ગાન નરનારી. ટળે.
ધન વરસે ને અનાજ ઊગે, ટળે સકળ ભય ભારી;
કહે 'શંકર' છે સર્વ ઋતુ પણ, વર્ષાની બલિહારી ! ટળે.

" ચમત્કારે નમસ્કાર ! "

—ગઝલ—

અરે ! કળિયુગની દુનિયાં, સમજતી લેશ ના સાર;
અબોધે ખાય અરબડીયાં, ચમત્કારે નમસ્કાર !
હજારો દેવનાં ડેરાં, સકળ પ્રેમે ન પુજાયે;
પુજારી હોય પાખંડી, ચમત્કારે નમસ્કાર !
પુજારી મંત્ર જ્યાં બોલે, પ્રતિમા દેવની ડોલે;
દીધેલાં દ્વાર ખોલે તો, ચમત્કારે નમસ્કાર !
ધ્વજાઓ આવતી અદ્ધર, ગણાતા દેવ તે સદ્ધર;
તપાસી કોણ જોનાર ! ચમત્કારે નમસ્કાર !
ભરાશે મંડળી મેળા, હજારો માનતા થાશે;
પુજારી પુત્ર પણ આપે, ચમત્કારે નમસ્કાર !

સદાચરણી ભલો સાધુ, નહિં સન્માન કૈં પામે;
“ છુમંતર ” ભૂત કાઢે તો, ચમત્કારે નમસ્કાર !
સુપાત્રે દાન ના કરશે, અપંગો અન્ન વિણુ મરશે;
કુછંદીના થશે શીષ્યો, ચમત્કારે નમસ્કાર !
બનીને નમ્ર પૂછે તો, નહિં કો' રાહ બતલાવે;
દબાવી દમ બતાવે તો, ચમત્કારે નમસ્કાર !
ધરો પોષાક સાદો તો, મીટીંગે માન ના પામો;
વિદેશી વસ્ત્ર વળગાડે, ચમત્કારે નમસ્કાર !
વિનયથી વંતરી વામા, કહ્યું ના કંથનું કરશે;
પડે સોટી સપાટો તો, ચમત્કારે નમસ્કાર !
ચમત્કારે સકળ ચૂકી, અહા ! વશ થાય નરનારી;
વિવેકે ના વિચારે કૈં, ચમત્કારે નમસ્કાર !

“ ભૂંગળ વિનાની ભવાઇ ! ”

—હરિગીત છંદ.—

હે ! આર્યબંધુઓ તમે, જોયા તમાસા છે ઘણા,
નાટક સિનેમા સર્કસો, રાખી હશે ના કૈં મણા;
ભાળી ભવાઇ પણ હશે, નવું કૈં નિરખવા–આવજો,
ભૂંગળ વિનાની આ ભવાઇ ! ભાઈ જોવા–આવજો.

× × × ×

ગૌરી પુજનનું પર્વ છે, બાળા જુઓ ટોળે મળી,
ભુંડુ પરસ્પર ભાખતી, નખરાં કરે નિર્લજ વળી;

કૈં કૂટતી રોતી અરે ! તે સાથ રોવા–આવજો,
ભૂંગળ વિનાની આ ભવાઈ! ભાઈ જોવા–આવજો !

× × × ×

આવો નવી વહુજી તણી, અત્રે અઘરણી આજ છે,
વાજાં વગાડી લોકને, ભેગા કરે ક્યાં લાજ છે ?
વહુને બનાવે "વાઘ" ભુંડાં, ગીત ગાવા–આવજો,
ભૂંગળ વિનાની આ ભવાઇ ! ભાઇ જોવા–આવજો !

× × × ×

આ લગ્ન મંડપમાં જુઓ ! વિધી યુક્ત મંત્ર ભણાય છે,
વર વહુ વચ્ચે ખટ વર્ષનાં શું લગ્ન યોગ્ય ગણાય છે ?
વર તો ઊંઘે કન્યા રડે, એ અશ્રુ લ્હોવા–આવજો !
ભૂંગળ વિનાની આ ભવાઇ ! ભાઈ જોવા–આવજો !

× × × ×

આ જાય વરઘોડો જુઓ, બુઢ્ઢા, બબુચકજી તણો,
વર વર્ષ પંચોતેરના, પણ મોહ અંતરમાં ઘણો;
કન્યા વર્યા દશ વર્ષની, ફુલ પાન લેવા–આવજો !
ભૂંગળ વિનાની આ ભવાઈ! ભાઈ જોવા–આવજો,

× × × ×

આ બારમાની ન્યાત છે, પુત્રે પિતાનું ઋણ ભર્યું,
ઘરબાર સૌ ગીરો મુકી, પકવાન્નનું ભોજન કર્યું;
પલ્લુ ગયું પત્નિ રડે, પકવાન્ન જમવા–આવજો,
ભૂંગળ વિનાની આ ભવાઈ ! ભાઇ જોવા–આવજો !
× × ×

આ દીકરીના દોકડા, લેનાર જીવીદાસ છે,
કન્યા કુવામાં નાંખવાનો, નીચ ધંધો ખાસ છે;
કન્યા દલાલી પણ કરે, તેને ખટાવા-આવજો !
ભૂગંળ વિનાની આ ભવાઈ ! ભાઇ જોવા-આવજો !

× × × ×

આવો હવે આ પોળમાં, કુળવાન સૌ કહેવાય છે,
પ્હેરામણીથી પરણતા, વસુ કાજ વર વેચાય છે;
એ, ચાર વૈરી લાવતા, ઇન્સાફ કરવા-આવજો;
ભૂંગળ વિનાની આ ભવાઈ ! ભાઈ જોવા-આવજો !

× × × ×

ભાઈ ભવાઇ ભાળતાં, આજે અસૂરૂ થઈ ગયું,
મળજો ફરી કો'દી હજુ, જોવું ઘણું બાકી રહ્યું;
જો ઝાંખ આંખે હોય તો, ચસ્માં ખરીદી-લાવજો,
ભૂંગળ વિનાની આ ભવાઇ ! ભાઇ જોવા-આવજો !

કર્કશાનો કંથ !

—ગઝલ—

પુરાણું પાપ જો જાગે, મળે છે કર્કશા નારી;
અકારી જીંદગી લાગે, ખરેખર ! ખારથી ખારી. પુરાણું.
ઉદય થાયે અરૂણુનો કે, ઉગે ઉર કલેશ અબળાને;
તપી પોતે તપાવે છે, જીગરમાં ઝખ્મ કરનારી. પુરાણું.

કુશબ્દો સાસુને ભાખે, નણંદથી સ્નેહ ના રાખે;
નીતિને નીરમાં નાંખે, પતિને પણ પજવનારી. પુરાણું.
શ્વસુરને શાપ આપે છે, દિયરને દાબમાં રાખે;
ગણે ના જેઠ જેઠાણી, જરા ના લાજ ધરનારી. પુરાણું.
ગધેડી ગર્વથી ગર્જે, બિચારાં બાળને મારે;
પડોસી સાથ લડવાને, બને વિક્રાળ વઢકારી. પુરાણું.
નિશાએ નાથને કનડે, કરે ફરિયાદ સર્વેની;
કરે શું ? કંથ કમભાગી, ફરે તલવાર બે ધારી. પુરાણું.
કરી આખો દિવસ ધંધો, ધણી આરામ ઇચ્છે ત્યાં;
કલેજું કોરતી કુબજા, વચનનાં બાણ રે ! મારી. પુરાણું.
શિખામણ સ્વામિ જો દેશે, કહેશે જૈ કુવો પૂરૂં;
અગર આપો અફીણ ખાઉં, કહી ભય આપતી ભારી. પુરાણું.
સુવા દે સ્હેજ ના સુખે, જગાડે જામિની આખી;
પ્રભાતે કંથ પરવારી, જશે કે, નીંદ લેનારી. પુરાણું.
સુખી છે કે, દુઃખી સ્વામી, નથી દરકાર દારાને;
અરે ! એ વંતરી વળગી, પતિનું રક્ત પીનારી. પુરાણું.
ભલો ભરથાર શિર કૂટે, “ ડરે છે ભૂત ભૂંડાથી;”
પડી તે ટેવ ના જાયે, કરીને લગ્ન ઝખ મારી. પુરાણું.
પ્રભુ જો પત્નિ આપો તો, સગુણી સોંપજો શ્યામા;
નહિં તો નાથ ઇચ્છું છું, કુંવારી જીંદગી સારી. પુરાણું

" મુંબાઇની ઇમીટેશન શેઠાણી ! "

—ગઝલ—

તમે મુંબઈ વિષે આવ્યા, નિહાળી સર્વ હરખાયા;
  છતાં સાહેબ ઓ મ્હારા ! જુઓ મુંબઈની શેઠાણી !
અહા ! મુંબઇની અલબેલી ! છકેલી કંઈક સુધરેલી;
  લટકતી લાજને મેલી, જુઓ મુંબઇની શેઠાણી !
કરે છે કંથ ઉઘરાણી, લખે નામું નયન તાણી;
  છતાં કહેવાય "શેઠાણી" જુઓ મુંબઇની શેઠાણી !
પતિ પરદેશમાં આવે, પ્રિયાને પાસ તેડાવે;
  પછી વહુ પાંખ ફફડાવે, જુઓ મુંબઇની શેઠાણી !
સ્વદેશે કામ સૌ કરતી, ખુશીથી ખાંડતી દળતી;
  હવે "રામા" વિના રડતી, જુઓ મુંબઈની શેઠાણી !
ઘરે સસરો અને સાસુ, ખરચ વિણ ખેરવે આંસુ;
  જમે વહુ મિષ્ટ ફરમાસુ, જુઓ મુંબઈની શેઠાણી !
કુવેથી ખેંચતી પાણી, નણંદની સાચવે ભાણી;
  હવે થઇ રાયની રાણી, જુઓ મુંબઇની શેઠાણી !
ઘણી મુંબઇ તણી નારી, બતાવે ઠાઠ બસ ભારી;
  ભલે વર થાય ભીખારી, જુઓ મુંબઇની શેઠાણી !
બને મુંબઈની શેઠાણી, કરે પૈસા તણું પાણી;
  રળે વર ટાંટીઆ તાણી, જુઓ મુંઇની શેઠાણી !
પતિ સીત્તેર લાવે છે, સકળ પત્નિ ઉડાવે છે;
  છતાં દેવું કરાવે છે, જુઓ મુંબઇની શેઠાણી !

વસાવે નવનવી સાડી, પુલેલી ફેનસી ચોળી;
ખરીદે બૂટની જોડી, જુઓ મુંબઈની શેઠાણી !
સુવાસિક તેલ ને અત્તર, રૂમાલો રાખતી સત્તર;
ગણે છે કોણ ત્યાં ગણતર? જુઓ મુંબઈની શેઠાણી !
કબાટો કે તીજોરી ના, છતાં દશબાર ચાવીના;
રૂપાના રાખતી ઝૂડા, જુઓ મુંબઈની શેઠાણી !
જશે નાટક તમાસામાં, અગર સરકસ સિનેમામાં;
ગણે મ્હોટાઈ ભપકામાં, જુઓ મુંબઈની શેઠાણી !
સદા નરવી રહે નાડી, જતાં કૈં જોઇશે ગાડી;
જશે લટકો કરી લાડી, જુઓ મુંબઈની શેઠાણી !
કરે ઘરકામ સૌ ઘાટી, પદમણી પાલવે જાતી;
અહા ! હોંશે હવા ખાતી, જુઓ મુંબાઈની શેઠાણી !

× × × ×

નથી નારી સકળ એવી, સતી કૈં છે સીતા જેવી;
દયા સૌભાગ્યની દેવી, અસલ છે એજ શેઠાણી !
નકલ કરનાર શેઠાણી ! સુણી ના કોપશો વાણી;
હશે પરમાર્થિ ને શાણી, ખરી મુંબઈની શેઠાણી !
અપંગો પર દયા આણી, દુઃખીના દર્દને જાણી;
મદદ દેતાં ન અચકાણી અહાહા ! ! એજ શેઠાણી !
સ્થિતિ સ્વામીતણી જાણી, વિના "ઘાટી" ન ગભરાણી;
શિયળવંતી વિનયવાળી, ગુણી ગૃહરાજ્યની રાણી.

એક અહેખા કવિનું કલ્પાંત !

—ગઝલ—

કવિતા ઓ પ્રિયા મ્હારી ! હવે તું દૂર હુંથી થા !
ગયું પીંગળ થયું ડીંગળ અરે ! પાતાળ પેસી જા !
કવિનો રાફડો ફાટયો ! કવિતા છોકરાં જોડે !
પરાણે પ્રાસ બેસાડે વળી ગણ તાલને તોડે !
ભણેલી કૈંક ભામાઓ અવરનાં કાવ્ય તફડાવી !
છપાવે સદ્ય પેપરમાં નીચે નિજ નામ લટકાવી !
વધી માસિકની સંખ્યા નવું દરમાસ શું આપે ?
કરીને એકઠો કચરો ! પછી તે છુટથી છાપે !
વળી કૈં ડીગ્રીઓવાળા બનાવી શબ્દનું ખોખું !
મળે ના પ્રાસ–ગણ તોપણ કહેશે કામ આ ચોખું !
નવી ઢબની કવિતા એ કરે છે પાસ સાક્ષર જે !
ખરૂ ખોટું તપાસે શું ? પઢયા ના હોય પોતે તે !
ચઢીને તેલની ઘાણી "ગગો" ઘાંચી ગઝલ જોડે !
ગઝલમાં બેલને હાંકે નકામું શિર એ ફોડે !
મુકીને કામ ચણવાનું કવ્વાલી ગોઠવે કડીઓ !
પડે ના કામ કાગળનું કલમ યા ના મળે ખડીઓ !
રચે છે છંદ બસ ! સોની લુહારો લાવણી કરતા !
રસોઇયા રાસડા જોડે ભવૈયા તે કવિ ઠરતા !

કવીશ્રી કયાં હશો **દલપત**? ગુરૂ **નર્મદ** પધારોને !
બગડતી કાવ્યની શૈલી તમે સત્વર સુધારોને !
અમારો ભાવ ના પૂછે નવિન તે તૂર્ત પોષાયે !
જીગરમાં આગ બરસે છે! સહન ના આ સિતમ થાયે !

× × × × ×

સુણો શ્રીયુત્ કવિ પ્યારા ! કરો છો કાં અદેખાઇ ?
સકળ દરિયાતણું પાણી ગણો ના આપનું ભાઇ !
મહાશય ! કાવ્ય રચવાનો ઇજારો શું તમે લીધો ?
તમોને શારદાએ કૈં રજીસ્ટર માર્ક ના દીધો !
વધી છે વિશ્વમાં વિદ્યા સમય પ્રગતિ તણો જાણો ?
જમાનો એ ગયો જૂનો ! નકામો રોષ કાં આણો ?
જગતને જે રૂચિકર છે સરસ બસ ! તે ગણાયે છે !
હશે તે કાચ યા હીરો ! ઝવેરીને જણાયે છે !

"મણિકાન્ત."

ખુશામત !

—ગઝલ—

ખુશામત ખલ્કમાં મીઠી ખરેખર ! ખાંડ સમ લાગે;
અમીરો ને ફકીરો સૌ ખુશામત ખંતથી માગે !
અજબ જાદૂ ભર્યું એમાં સબળ સત્તા ચલાવે છે;
ભલે રાણી અગર દાસી સકળને તે નમાવે છે !
હરામી નોકરો હરદમ ખુશામત શેઠની કરતા;
કહે હાજી ! કરે રાજી ! સલામો દરકદમ ભરતા !

બપોરે શેઠજી બકતા દીસે રાત્રી મુનિમ મ્હારા;
" બરોબર બાપજી બોલ્યા જણાયે આભમાં તારા ! "

અહા ! દરિયાતણું પાણી ગળ્યું છે સાવ મહેતાજી;
મુનિમ માથું હલાવીને પગે લાગી કહે હાજી !

નિરંતર ખંત રાખીને નિયમસર નોકરી ભરતા;
ખુશામત વીણ નોકરની કદર ના શેઠજી કરતા !

ભલું માલિકનું કરતા ખુશામતથી સદા ડરતા;
જુઓ ! ચાલૂ જમાનામાં બિચારા તેજ રડવડતા !

દિવસ આખો દુકાને જે ચિવટથી ચાકરી કરશે;
મળે ના પેટને પૂરતું હજૂરી હોજરૂ ભરશે !

હજુરમાં શેઠની રહેતા ઉપાડી બોલ બસ લેતા;
ગણીને શેઠને મૂર્ખા સદાયે હાજી ! હા ! કહેતા !

બિચારા અન્ય નોકરની કરે છે શેઠને ચાડી;
કપટથી કાન ભંભેરી મુકાવે કૈંકને કાઢી !

અધીકારી અમલદારો ખુશામતખોરને ચાહે;
ડબલ દેતાજ દરમાયો જતા અન્યાયને રાહે !

ખરાને કોઇ ના ચાહે ખુશામત રંગભીની છે;
નથી કંઇ કામની કિમ્મત કદર કયાં નોકરીની છે ?

× × × × ×

ભલે સત્તા ખુશામતની મુરખ લોકે વધારી છે;
અકારી આખરે લાગે સ્વભાવે સાવ ખારી છે !

ખુશામતખોર દુનિયામાં ખરે ! ઝેરી જનાવર છે;
દગાથી ડંસ તે દે છે ગણો ! ઘાતક બરાબર છે !
વ્યસન બૂરાં ગણાયે જે અફિણ ગાંજો શરાબી છે;
સકળ કરતાં અધિક જાણો ખુશામતથી ખરાબી છે !
કથે "શંકર" સુણો યારો ! નથી હું ગર્જતો ગર્વે;
ખુશામતને સદા ત્યાગી થજો સત્યાગ્રહી સર્વે !

ગ્રીષ્મ ઋતુની પીડા !

રાગ—ઉપરનો.

પડે તાપ તપે અતિ વારિ ! (૨)
સુખકારી ગઇ શિત ઋતુ, થૈ ગ્રીષ્મ તણી અસવારી. પડે.
પક્ષી સૌ કલ્લોલ તજીને, જઈ બેઠાં તરૂ ડાળી;
વનચર પણ નિજ ખાન તજીને, સ્થળ શોધે શિતકારી. પડે.
નદી તળાવે મીનો ત્રફડે, મળે ન પુરતું વારિ;
ફળફૂલ ત્યાગી ઝાડ સુકાયાં, ભાસે સૌ ભયકારી. પડે.
ત્રાસ પામતા કૈંક મુસાફર, તાપ થકી અકળાઇ;
રેલા ઊતરે પરસેવાના, જતાં વસ્ત્ર ભિંજાઈ. પડે

કામ ન સુઝે આળસ આવે, દિવસ લાગતો ભારી;
ભલે મૉજ મારે ધનવંતા, ગણી ગ્રીષ્મને પ્યારી. ૫૬.
વર્ષાવી પૃથ્વિ હરિયાળી, શિત અતિ ગુણકારી;
ફળ, ફૂલ થાયે ઋતુ વસંતે, ત્રણ સર્વેથી સારી. ૫૭.
એ વિણુ અન્ય ઋતુ ત્રણ છે પણ, ગ્રીષ્મ નહિં ગમનારી;
કહે 'શંકર' એ વિણુ નવ ચાલે, પણ તે નહિ ખુશકારી. ૫૮.

" ક્ષયરાજ સવારી આવે છે ! "

માત્રા મેળ તોટક છંદ.

ઉધરસ દમના ડંકા વાગ્યા,
સુખ શાન્તિના સેવક ભાગ્યા;
જ્વર જીર્ણ ધ્વજા ફરકાવે છે,
ક્ષયરાજ—સવારી—આવે છે ! ૧
નવ ભોજન પાચન કૈં થાયે
રજની હું હું કરતાં જાયે;
ચ્હડી તાવ પસીનો લાવે છે,
ક્ષયરાજ—સવારી—આવે છે ! ૨
કિન્ચિત શ્રમથી જો શ્વાસ ચ્હડે,
કફ મિશ્રિત જો કદિ રક્ત પડે;
એ ચિન્હ બુરાં બતલાવે છે,
ક્ષયરાજ—સવારી—આવે છે ! ૩

રે ! શરિર સુકાતું જો જાયે,
નિજ તોલ કદી હલકું થાયે;
ગભરાટ ઘણો ફેલાવે છે,
ક્ષયરાજ—સવારી—આવે છે ! ૪

* * *

એ દુઃખ દેખી ના ગભરાવું
નવ ચિંતાતુર કદી થાવું;
ચિંતા ચમત્કાર બતાવે છે,
ક્ષયરાજ—સવારી—આવે છે ! ૫

વસવું જ્યાં ખુલ્લી હોય હવા,
પાચન શક્તિની સેવ દવા;
શરદી ક્ષયને બોલાવે છે,
ક્ષયરાજ—સવારી—આવે છે ! ૬

દૂધ, ઘી, મેવાનું ભક્ષ કરો,
પોષક વસ્તુથી પેટ ભરો;
એ સુખકર સેવ બજાવે છે,
ક્ષયરાજ—સવારી—આવે છે ! ૭

સુ વૈદ્ય તણું ઔષધ લેજો,
જ્વર જીર્ણ હઠાવાનું કે'જો;
ભગવાન ભરૂસો ભારી છે,
ક્ષયરોગ મહા દુઃખકારી છે ! ૮

પારસી ભાઇઓને સાલ મુબારક ! !

—ગઝલ—

નવિન શુભ સાલ જરથોસ્તી, બિરાદરને મુબારક હો !
સદા સુખ સંપતિ યશને, હૃદય શુદ્ધિ–મુબારક હો !
કૃપા કિરતારની હોજો,
સદા આનંદમાં રહેજો;
કરો પરમાર્થનાં કામો, અખુટ રિદ્ધિ–મુબારક હો !
તમારાં કષ્ટ સૌ જાઓ,
પૂરા શ્રીમંત તો થાઓ;
શૂરા શ્રીમંત કહેવાઓ, સદા સિદ્ધિ–મુબારક હો !
અહો હો ! ! દંપતી વચ્ચે,
જીગરનો પ્રેમ બસ જામો;
રહો સૌ સંપ સંપીને, પ્રજા વૃદ્ધિ–મુબારક હો !
તમો પર પાક પરવરની,
રહેમ હરદમ અહો ! રહેજો;
સકળ પરિવાર સુખ પામો, રૂડી બુદ્ધિ–મુબારક હો !
નવું આ સાલ જરથોસ્તી,
નવિન "નવરોજ"નો દિન છે;
દુઆ દીન "શંકરે" દીધી, દુઆ મ્હારી–મુબારક હો !

પારસી બિરાદરને લગ્નની મુબારકબાદી!

ભુજંગી.

(૧)

ઘણાં વર્ષ જીવો ઘણું માન પામો !
તમો દમ્પતીમાં ખરો પ્રેમ જામો !
ટળો આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ તમારી !
મળો સંપતી સંતતી લાભકારી !

(૨)

અહાહા! મુબારક! અહોહો! મુબારક!
સદા શુભ સાદી તમારી મુબારક !
રૂડો રોજ છે સાજવારી મુબારક !
દુઆ દિલ ખરાની અમારી મુબારક !

પારસી બુચાને નવજોતની ભલી દુઆ !

(૧)

મુબારક તને તુજ નવજોત આજે !
યશોગાન તારાં ગવાજો સમાજે !

પુરો પાક જરથોસ્તી બંદો નિવડજે !
ખુદાની દયા હો ! ભલાં કામ કરજે !

(૨)

અહાહા! અહોહોહો!! આનંદ આજે!
ખુદાવંદ નેકી હ્રદયમાં નવાજે !
ભલો ભાગ્યશાળી દયાવંત થાજે !
સુવિદ્યા તણો જાણનારો ગણાજે !

પારસી બુચાને નવજોતની ભલી દુઆ !

(૧)

મુબારક તને બ્હેન નવજોત આજે !
ખુદાવંદ નેકી હ્રદયમાં નવાજે !
ભલા ગુણવાળી દયાવંત થાજે !
સદા પાકપરવર તણું ગાન ગાજે !

(૨)

સુખી સર્વ વાતે તું બ્હેની ગણાજો !
સુકિર્તી તણી તો દિવાલો ચણાજો !
સદા શત્રુ તારા હણાજો ! હણાજો !
દુઆના સખૂનો છે "શંકર"તણા જો !

મુબારક તને નેક બાનું નિવડજે !
ભલું થાય ત્હારૂં ભલાં કામ કરજે !
બુરાં કામથી બ્હેન દરરોજ ડરજે !
સુવિદ્યા તણો બ્હેન ભંડાર ભરજે !

દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહની લડત અને તે પ્રત્યે આપણી ફરજ !

સને-૧૯૧૩-૧૯૧૪,

—ગઝલ—

અરે ! ઓ હીંદના વાસી, વિનંતી ધ્યાનમાં ધરજો;
યથાશક્તિ મદદ આપી, ફરજ સૌ કો' અદા કરજો.

સહે છે કષ્ટ આફ્રીકે, બિરાદર આપણા ખંતે;
ખરેખર ! ટેક સાચવવા, ગયા કૈં કેદમાં અંતે;

અરે ! સરકાર બાયરની, ગુજારે જુલ્મ હીંદુ પર;
નવા ધારા વધારીને, લીયે ત્રણ પૌંડનો તે કર.

કરે ના "કર" કબુલ તેને, ધકેલી કેદમાં દે છે;
વસુલ વેરો અરે ! કરવા, ઇલાજો સખ્ત તે લે છે.

કરેલાં લગ્ન હીંદીનાં, કબુલ તેઓ નથી કરતા;
નથી હક્કદાર એ લગ્નો, કહીને કાયદો ઘરતા.

નથી અપમાન એ ઓછું, અરેરે ! આર્ય પત્નિને;
નહિં અપમાન એ ઓછું, ગણાયે હીંદ વતનીને.

વળી લે અંગુઠા કેરી, સકળ હીંદી તણી છાપો;
ગુલામો સમ ગણે છે તે, સહન ના થાય એ તાપો.

અરે ! એવા ઘણા બીજા, ઘડયા છે કાયદા ભારે;
ખરે ! એ દેશ છોડાવા, હૃદયમાં ધારણા ધારે.

અભય આપી વચન પ્હેલાં, ફરે સરકાર બૉયરની;
હવે તો જુલ્મ હીંદુપર, કરે સરકાર બૉયરની.

થઈ તે કાયદા સ્હામે, કર્યો પોકાર હીંદુએ;
કરીને ઐકયતા પાડી, તહાં હડતાળ હીંદુએ.

નથી કો' કામપર જાતા, સુકાતા ખાણના ધંધા;
ખરે ! નિજ ટેકના માટે, લડે છે હીંદુઓ સંધા.

કરે છે કેદ તેઓને, બની સરકાર અન્યાયી;
ચલાવે ચાબુકે મારો, નથી કૈં ન્યાય ત્યાં ભાઈ !

ઝળકતો હીંદનો હીરો, ગયો છે કેદમાં "ગાંધી";
થવા તે કાયદા સ્હામે, બરોબર બાકરી બાંધી.

સકળ કષ્ટો સહન કરતા, બિરાદર હીંદવાનો ત્યાં;
નથી ડગ એક પણ ડગતા, બિરાદર હીંદવાનો ત્યાં.

કબુલ ના કાયદો કરતા, અધીરા લેશ ના થાતા;
ખમે ચાબુકનો મારો, ખુશીથી કેદમાં જાતા.
હજારો હીંદના લોકો, પડયા છે કેદમાં હાયે !
વળી વીરાંગનાઓ કૈં, અરેરે ! જેલમાં જાયે.
કથા એ કષ્ટની સુણતાં, વહે અશ્રુતણી ધારા;
બચાવો દેશ બંધુને, મદદ આપી તમે પ્યારા.
સહે છે કષ્ટ તે લોકો, બિચારા ટેકના માટે;
હજારો હાડમારી તે, ઉઠાવે હીંદના માટે.
કુટુંબો તેમનાં રખડે, મદદ તે લોકને કરવા;
બનો તત્પર તમે ભ્રાતા ! વિપત્તી તેમની હરવા.
નિરાધારી કુટુંબોને, નિભાવાને મદદ કરજો;
ઉદર પોષણ તણે અર્થે, રકમ કૈં ફંડમાં ભરજો.
યથાશક્તિ મદદ આપો, તમે સૌ હીંદના જાયા;
દયા દેશી પરે લાવો, બિરાદર આપ છો ડાહ્યા.
હજારો રૂપિયા ભાઈ! તમે નાહક ઉડાવો છો;
અરે ! ઓ શેઠ શ્રીમંતો ! તમે કાં તક ગુમાવો છો ?
સ્થળે સ્થળ ફંડ ખોલ્યાં છે, ભરો તે ફંડમાં નાણું;
બચાવા દેશ બંધુને, મળે છે યોગ્ય આ ટાણું.
વિનંતી ધ્યાનમાં ધારી, તિજોરી આપની ખોલો;
અહાહા ! હીંદ ભૂમિનો, થજો જયકાર ! સૌ બોલો !

સ્વભોગ આપનારા બહાદુર સત્યાગ્રહીઓ !

સન ૧૯૧૩–૧૯૧૪.

—ગઝલ—

લડાઇ સત્યની લડવા થયા તૈયાર શીર સાટે;
ડગીશું એક ના ડગલું અમારા દેશના માટે !
અતીશે કષ્ટ વેઠીશું અમારા સુખના સાટે;
અહા ! ના હામ હારીશું અમારા હીંદના માટે !
બ્રિટિશ રૈયત અમે સાચી લડીશું હા ! હકો માટે;
અરે ! સરકાર ઑાયરની અમારા તે હકો દાટે !
કર્યો ત્રણ પૌંડનો વેરો સકળ હીંદી તણે માથે;
વળી લે અંગુઠા કેરી અરેરે ! છાપ તે સાથે !
ભરે ના "કર" અરે ! તેને ઝપાટે કેદમાં નાખે;
ચલાવે ચાબુકે મારો છતાં સૌ હીંદીઓ સાંખે !
ગુલામો સમ ગણી અમને અતી અપમાન આપે છે;
વચન રક્ષણ તણું આપી હવે તેને ઊથાપે છે !
કબુલ ના કાયદો કરતા અમે સૌ કેદમાં જાતા;
અમારા દેશના માટે અરે ચાબુક પણ ખાતા !
અમે હડતાળ પાડી છે થવા તે કાયદા સ્હામે;

લડીશું ખંત રાખીને અમારા દેશના નામે !
નથી ધનમાલની પરવા ! સગું વ્હાલું તજી દીધું !
અમારો ટેક સાચવવા અમે આ કાર્ય છે કીધું !
નથી હર્થીઆરથી લડતા લડીશું ન્યાયના રસ્તે;
અમારી આબરૂ સર્વે અમારા શાહના રસ્તે !
અમારા સૈન્યનો "નેતા" શુરો સરદાર છે "ગાંધી",
અમોએ ન્યાય મેળવવા કમર મજબૂત છે બાંધી !
લડીશું હા ! હકો માટે ! મરીશું ટેકના માટે;
અમારા દેશની દાઝે ! અમારા હીંદના માટે !

ગોખલે અને ગાંધી !

સને ૧૯૧૩–૧૪.

—ગઝલ—

અમે વ્યંજન બધા જોયા,
  નજર ગગ્ગા પરે સાંધી;
સ્વદેશી કાર્યમાં સ્નેહે,
  શુરા છે–" ગોખલે, ગાંધી ! " અમે.
અમારા આભ મંડળમાં,
  સીતારા બે પ્રકાશે છે;
સદા પરમાર્થ કરવામાં,
  પુરા છે–" ગોખલે, ગાંધી ! " અમે.

લડાઈ સત્યની લડતા,
અમારા લાભ સાચવવા;
અમારી હીંદ ભૂમિના,
હીરા છે–“ ગોખલે ગાંધી ! ” અમે.

ડગે ના એક પણ ડગલું,
નહિં હિમ્મત કદી હારે;
સહન સૌ કષ્ટ કરવામાં,
ધીરા છે–“ ગોખલે, ગાંધી ! ” અમે.

ઘણું જીવો અહા ! બન્ને,
હિતેચ્છુ હીંદના પ્યારા;
“સ્વદેશી” બ્હેનના બ્હાલા,
વીરા છે–“ ગોખલે, ગાંધી ! ” અમે.

" પતિ પ્રેમ પરિક્ષા ! "

—ભુજંગી તથા ગઝલ—

અહો ! નાથ આજે દિસો કાં ઉદાસી ?
અરે ! આનંદે શોક છાયા પ્રકાશી;
વિનંતી કરે આપને દિન દારા,
કહો સત્ય સ્વામી પ્રભુ પ્રાણ મ્હારા.
પધારો ગૃહે સાંઝના શાન્ત પેખૂ,
સદા નાથ આનંદમાં મૂખ દેખૂ;
નથી આજ આનંદ કે, શાન્તિ પ્યારા,
કહો સત્ય સ્વામી પ્રભુ પ્રાણ મ્હારા.
નથી ચેન ચિત્તે નડી કૈં ઉપાધી ?
વદો સત્ય વ્હાલા થયો કૈંક વ્યાધી ?
દુઃખી દેખતાં છે દુઃખી આપ દારા,
કહો સત્ય સ્વામી પ્રભુ પ્રાણ મ્હારા.
ઉમંગે વધાવા મુકી કામ આવી,
પિયો નાથ પાણી ભરી પાત્ર લાવી;
પતિ ચર્ણ ચાંપુ વદો ચક્ષૂ તારા !
કહો સત્ય સ્વામી પ્રભુ પ્રાણ મ્હારા.

*　*　*　*

પ્રિયા શાન્ત થા ! શું ત્હને કષ્ટ કે'વું ?
ટળે કષ્ટ તુંથી નથી હોય એવું;

નથી વ્યાધિ કૈં છે ઉપાધી અકારી,
કહી ના વૃથા દૂભવું પ્રાણ પ્યારી.
ટળે કષ્ટ કે'વા થકી ના કદાપી,
સુણી હાય ! શાણી રહે શોક વ્યાપી;
થવાનું હશે તે થશે એમ ધારી,
કહી ના વૃથા દૂભવું પ્રાણ પ્યારી.

*　　　*　　　*　　　*

ભલે કષ્ટ એવું હશે તો સહીશું,
પતિના દુઃખે દુઃખિયાં હા રહીશું;
સુણી શબ્દ સ્વામી ! વહે અશ્રુધારા,
કહો સત્ય સ્વામી પ્રભુ પ્રાણ પ્યારા.
કદી કષ્ટ ટાળી શકાયે ન પ્યારા,
છતાં દૈ દિલાસો શકું નાથ મ્હારા;
અરે ! અશ્રુ સાટે દઊં રક્ત ધારા,
કહો સત્ય સ્વામી પ્રભુ પ્રાણ મ્હારા.

*　　　*　　　*　　　*

અતી હકુ ત્હારી હવે હું જણાવું,
કથા કષ્ટની રે ! સલૂણી સુણાવું;
દિલાસો નહિ તો ભલે દોષ દેજે,
દુઃખી થાય તો કંથને કાજ સ્હેજે.
કુસંગે ચઢીને કર્યો હાય ! સટ્ટો,
અરે ! આબરૂને લગાડયોજ બટ્ટો;

હતી શેઠની ઉઘરાણી જ આવી,
અરે ! હાય ! સટ્ટા વિષે સૌ ગુમાવી.

હતા બારસો રૂપિયા મુજ પાસે,
બધા હાય ! હાર્યો હવે કેમ થાશે ?
નથી બાર તો બારસો ક્યાંથી લાવું ?
અરે ! હાય સુઝયું મ્હને કેમ આ'વું ?

અરે ! હાથે કરીને મ્હેં લગાવી પેટમાં પાળી !
કુહાડાથી અરે ! કાપી હતી જે બેસવા ડાળી !
અહા ! ફળફૂલ દેનારા બગીચાને દિધો બાળી !
ખરેરે ! ! આવતી રોજી પ્રિયા સટ્ટો કરી ટાળી !
ખબર જો શેઠને પડશે કદી ના માફ-તે કરશે !
ખરા ખોટા તણો અંતે અરે ! ઈન્સાફ-તે કરશે !
કર્યો સટ્ટો અરે ! મ્હેં તે સુણીને કોપ તે કરશે !
કરાવે કેદ તે મુજને દયા દિલમાં નહિ ધરશે ?

* * * *

કથા આ કષ્ટની સુણતાં કલેજું કંથ ફાટે છે !
ઘરેણાં ને વળી પલ્લું પછી તે કોણ માટે છે ?
મુકી ગીરો અગર વેચી અનામત શેઠની આપો !
કરો ના નાથ કૈં ચિંતા કથેલું કષ્ટ આ કાપો !

* * * *

ઘરેણાં ના ગીરો મૂકું પિયરથી તું પ્રિયા લાવી !
નથી પલ્લા પરે સત્તા થવાનું તે થશે ભાવી !

કરૂં કંગાલ ના તુજને સુખેથી કેદને સેવું !
જવા દે વાત એ વ્હાલી કરૂં ના કામ હું એવું !

*　　　*　　　*

વદો શું નાથ આ વાણી ? પરાયું કાં તમે જાણો ?
પિયરની શું હવે સત્તા ? પતિ તકરાર કાં તાણો ?
અપાયું દાન કન્યાને પિતાનો ના પછી દાવો,
ઘરેણાંને મુકી ગીરો રૂપૈયા રોકડા લાવો.
ભિખારી હા ! ભલે થૈશું તજીશું ટેક-ના પ્યારા !
મજૂરી અન્યની કરતાં ડગીશું છેક-ના પ્યારા !
ગણો ભરથાર ભામાનાં હૃદય શું એક-ના પ્યારા !
તમારો ને અમારો તે નવો છે નેક-ના પ્યારા !
કદાપી કષ્ટ જો પડશે સહીશું-કંથના માટે !
અરે ! વેરાન જંગલમાં રહીશું-કંથના માટે !
ભલે આ દેહને વેચો ! કહીશું-કંથના માટે !
અરે ! અપવાસ જો પડશે ચહીશું-કંથના માટે !

પતિ કાજ તારામતી કષ્ટ પામી,
હરિશ્ચંદ્ર જેવો હતો શીર સ્વામી;
બની અન્ય દાસી પતિ ઋણ વાળ્યું,
મહા કષ્ટ સ્વામી તણું સદ્ય ટાળ્યું.
સતી અન્ય કૈંએ કરી સ્વામી ભક્તિ,
મહા માન પામી મળી સદ્ય મુક્તિ;

સતી કૈં બળી ભસ્મ થૈ નાથ સાથે,
પતિ ભક્તિ એ’વી હણ્યા પ્રાણ હાથે.
અરે ! અલ્પજ્ઞાની કરી શું શકું હું ?
છતાં આપને નિજ આત્મા ગણું હું;
વૃથા વાદ મેલી ધરેણાં વટાવો,
અહા ! રોકડા રૂપિયા નાથ લાવો.
નથી યોગ્ય હું આપને શીખ દેવા,
છતાં થાય ઇચ્છા અરે ! કૈંક કે’વા;
ક્ષમા આપની હે કૃપાનાથ ! માગું,
પછી શબ્દ એ નમ્રતા ધારી ભાખું.

મળે મ્હેનત તણી રોજી ખુશીથી નાથ તે ખાવી,
અવરની ના કરો ઇચ્છા ! વૃથા હા ! લોભ વરસાવી;
હરામી માલ મેળવવા કરે છે યત્ન જે સ્વામી,
ગુમાવે ગાંઠનું નાણું અતીશે કષ્ટ તે પામી.
હવે અફસોસને છોડી સલુણા શ્યામ છો શાણા,
કહ્યા તે યત્ન અજમાવી ભરોને શેઠનાં નાણાં;
નહિ શંકા ધરો કાંઇ નથી કૈં પારકું પ્યારા !
અરે ! આ દેહ છે અર્પણ સદા શિરછત્ર છો મ્હારા !

* * * *

પ્રતિમા પ્રેમની મ્હારી ભલી આ શીખ ત્હેં દીધી,
કસોટી પ્રેમની આજે અહાહા ! પુર્ણ મ્હેં કીધી !
તરૂણી મ્હેં તને તાવી ટકી તું તાપની પાસે,
અહાહા ! ધન્ય છે ભામા ! પતિ ભક્તિ ભલી ભાસે.

નથી સટ્ટો કર્યો મ્હેં તો ગુમાવ્યું છે નહિ નાણું,
પરિક્ષા પ્રેમની જોવા ત્રિયા મ્હેં મેળવ્યું ટાણું;
નથી એવી સકળ નારી ઘરેણું ગાંઠનું આપે,
સમય કળિયૂગનો છે આ હૃદયમાં સ્વાર્થને છાપે.

* * * *

કરે સૌ તે અમે કીધું પરીક્ષા શું ત્હમે લીધી ?
કસોટી એ નહિ પ્યારા ! અહા ! હાંસી ત્હમે કીધી !
ભરીને ઝેરની પ્યાલી ધરો જો નાથ તો લઇએ,
હૃદયમાં નાથને લાવી ખુશીથી ઝેર પી-જઇએ !

હવે નાથ મ્હારા પધારો રસોડે,
જમાડું રસોઇ અહા ! આજ કોડે;
ફરી ના કરો આ પ્રમાણેજ હાંસી,
દુભાયે અતી આપની નાથ દાસી.

* * * *

અહા ! પ્રાણપ્યારી થયો ખેલ પૂરો,
જુગારી તણો છેજ અન્જામ બૂરો;
જુગારે જીતી તું પતિને હરાવી,
પતિ ભક્તિ ત્હેં આજ પૂરી જણાવી.

નમું કિરતાર કરૂણાળુ કૃપા તું હીંદ પર કરજે !
અહા ! સૌ હિંદવાણીમાં પતિ ભક્તિ સદા ભરજે !
વિનંતી આ કરી મ્હેં તે દયાળુ ધ્યાનમાં ધરજે !
અમારા હિંદનાં કષ્ટો અહા ! કિરતાર તું હરજે !

ટોળક બંધુને સવિનય વિનંતી !

હારગીત છંદ.

ઔદીચ્ય ટોળકીયા તણા સંતાન છો શાણા તમે,
તમ જ્ઞાતિનો સેવક વિનય ને સ્નેહથી તમને નમે;
દિન અર્જ આ મમ એક છે દિલમાં ધરો તે દ્વિજવરો,
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૧
જે આ સભાના કાયદા તે ક્યાંય પણ પોષાય ના,
મનને ગમ્યું સો કો' કરે પ્રતિબંધ તેનો થાય ના;
દુ:ખકર કુધારા છે ઘણા જે બંધ કાં ના તે કરો ?
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને; કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૨
હાંસી કરે સૌ હોંશથી ભૂદેવ ભેગા થાય છે,
ભાષણ નકામાં ભરડતા હો ! હા ! કરી વેરાય છે;
ના ન્યાતનું ઘોળે કશું ડાહ્યા ઘણા છે દ્વિજવરો,
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૩
છે વિપ્ર નેતા વિશ્વના પણ તે અનીતિ આદરે,
નહિ હીત ઇચ્છે આપનું તે અન્યનું કેવું કરે ?
અપવાદ એ ઓછો નથી પણ ધ્યાનમાં ના તે ધરો,
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, ન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૪
સૌ કો' કહે કૈં વર્ષથી કૉંગ્રેસ ભેગી થાય છે,
ના ફંડ કૈં ભેગું કર્યું રે ! ક્યાં કુધારા જાય છે ?

રે ઉન્નતિ જ્ઞાતિ તનોને કેળવવીને કૈં કરો,
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૫

નવ બંધ થાતાં બાળલગ્નો બહુ બુરૂ તે થાય છે,
બાળા વરસ ષટ્ સાતની તે સાસરે સંધાય છે;
નિપજે પ્રજા નિર્બળ અરે ! તન સુખ ત્હેનું કાં હરો ?
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૬

કૈં તો બિચારી બાળવિધવા અલ્પ વયમાં થાય છે,
સંસાર સુખ ચાખ્યા વિના ખૂણા વિષે ખડકાય છે;
શું દમ્પતીનો ધર્મ છે? જાણ્યા વિના ના કૈં કરો,
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૭

રે ! દીકરીના દોકડા લેવાય છે નિજ ન્યાતમાં,
વય ગુણ કૈં જોવાય ના નાણું મળે જ્યાં હાથમાં;
બસ સુખ સૌ તનયા તણું હાથે કરીને કાં હરો ?
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૮

હા ! વિત્ત હરવા વૃદ્ધ–રોગી–આંધળો પણ નવ જુવે,
હોયે અપંગ–અનાથ–નિર્બળ નાંખતા કન્યા કુવે;
રંડાય કે છંડાય તે દિલમાં દયા કૈં ના ધરો,
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૯

નવ બંધ થાતાં બારમાં લાડુ ઉડાવો લ્હેરમાં,
દેવું કરી દા'ડો કરો નવ ખાખ ખાવા ઘેરમાં;
ચગદાઇ પરના રણ તળે જીવતર અકારૂં કાં કરો ?
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૧૦

જે ઘેર મૃત્યુ હોય ત્યાં રો-પીટ ઝાઝી થાય છે,
પણ બારણામાં પ્રેમથી પકવાન તો પીરસાય છે;
મૃત્યુ ભલે હો યુવકનું પણ મુખમાં મોદક ધરો,
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૧૧
સીમંતમાં પણ ખર્ચ છે બીજી રૂઢી ના છાજતી,
નિચ ઢોલો સાથે નારીઓ નખરાં કરીને નાચતી;
વગડાવી વાજાં વહાલથી કાં લોકને ભેગા કરો ?
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૧૨
વળી લગ્નનાં છે ખર્ચ મ્હોટાં તે કમી કૈં થાય ના,
ઘર બાળીને તીરથ કરો એ આંખથી જોવાય ના;
ઘરમાં મળે ના અન્ન ને પ્હેરી પિતાંમ્બર કાં ફરો ?
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૧૩
ગાયે ફટાણાં નારીઓ નિજ લાજને નેવે મુકી,
બસ સાંભળો છો હોંસથી ચતુરાઇ કાં જુઓ ચુકી ?
રે ! સાંભળે મા-બ્હેન પણ ના ધ્યાનમાં તેને ધરો,
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને કાન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૧૪
"ઊંચા અમે" કોઇ કહે "કન્યા બીજે ના આપીએ,"
"પણ આપનારો હોય તો બે ઉપર ત્રીજી સ્થાપિયે;"
"કન્યા રડે રખડે ભલે પ્હેરામણી પ્હેલાં ધરો,"
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૧૫
એ વણુ બીજા કૈં દોષ છે તે કયાં જરા જોવાય છે,
નિર્ધન અને નિસ્તેજ જ્ઞાતી ભાઇ થાતા જાય છે;

દે શીખ યા ભય-દંડથી અટકાવ બસ તેનો કરો,
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૧૬
ખોટાં ખરચ અટકાવીને પૈસા ભરાવો ફંડમાં,
તન કેળવો જ્ઞાતી તથા બસ નામના નવખંડમાં;
થાયે ઉદય કૈં આપણો એવા ઈલાજો આદરો,
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૧૭
રે ! એકડાને બેખડાની રીત કૈં સારી નહિં,
વિભાગ પાડો જ્ઞાતિના એ ભૂલ શું ભારી નહિં !
સૌ સંપસંપીને રહો કન્યા અછત શાને કરો ?
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૧૮
લ્યો જૈન કેરો દાખલો કૉન્ફરન્સ તેઓની ખરી,
તારી અહા ! નિજ ન્યાતને કૈં કૈં સુધારાઓ કરી;
રે ! કોમ સુધરે અન્ય ને કાં આપ અંધારે ફરો ?
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૧૯
કૉન્ફરન્સ ભરવાની મના મ્હારી નથી શાણા સુણો,
આરંભ છે એ ઉદયનો છે લાભ એ માંહી ઘણો;
પણ ખંત રાખીને ખરી "યાહોમ" પગ આગળ ધરો,
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૨૦
અંતર બળે માટે કરી કટુ વચન આ બોલાય છે,
પણ તે બદલ સૌ સુજ્ઞની "**મણિકાન્ત**"માફી ચ્હાય છે;
રે ! બોલવું બાકી રહ્યું તડભેદને પણ પરહરો,
હું પ્રેમથી પૂછું તમોને, કૉન્ફરન્સો કાં ભરો ? ૨૧

કૈંક વર્ષે નિદ્રામાંથી જાગ્રત થએલું બાળક !

(ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને–એ રાગ.)

નીર ભર્યાં કાં નયન વિષે ઓ માવડી ?
મ્લાન થયું તુજ મૂખ કહે શ્યા માટજો ?
યૌવન ને ગૌરવ તે ત્હારૂં કયાં ગયું ?
તેજ વિનાનો આ શું ! ત્હારો ઘાટજો ! નીર૦

કેશ બધા વિખરાઈ પડયા પૃથિવ પરે,
મસ્તિક મુકયો હસ્ત કહે શા કાજજો ?
મહારાણી સમ ઓ માતા ! તું તો હતી,
કયાં છે ? ત્હારૂં મણિમુક્તામય તાજજો ! નીર૦

લીલી ને સુંદિર સાડી તું ઓઢતી,
જીર્ણ વસ્ત્ર તુજ અંગ પરે છે આજજો;
આભૂષણુ ત્હારાં માતાજી કયાં ગયાં ?
એ વૈભવ શું ? હાય ! થયો તારાજજો ! નીર૦

મંદિર સુંદિર ક્યાં છે ? માતા આપણું,
નંદન વન સમ વાડી ના દેખાયજો;
વૃક્ષ નીચે વાસો માતા ત્હેં કાં કર્યો ?
આ જંગલ છે ચો દિશ ખાવા ધાયજો ! નીર૦

ઓ માતા ! અત્રે બેઠી તું એકલી,
નોકર, ચાકર, નજરે ના દેખાયજો;
શાણા ભ્રાતા સર્વે મ્હારા કયાં ગયા ?
અવલોકી અંતરમાં કૈં કૈં થાયજો ! નીર૦

સંપરામ સ્નેહી તે ના નજરે પડે,
ભગિની ત્હેની લક્ષ્મી કયાં હે ? માતજો;
ધર્મરામ મમ તાત તજીને કયાં ગયા ?
કયાં છે ? કયાં છે ? સુખકારક એ સાથજો ! નીર૦

આ શું દેખું ? બંધુ મ્હારા ઊંઘતા,
રક્ત તણા છાંટા આ જો ! દેખાયજો;
દુર્ગંધી દારૂની અત્રે આવતી,
તે સર્વે મુજથી કૈં ના સમજાયજો ! નીર૦

માતાજી ! બોલોને મુગાં કાં રહ્યાં ?
સર્વ કથા સાંભળવા હું તૈયારજો;
હીમ્મતવાળી ઓ માતાજી ! તું હતી,
હજુ વહે છે આંસુડાં ચોધારજો ! નીર૦

* * * *

કષ્ટ તણી કથની ઓ બેટા ! શું કહુ ?
અરે ! હાય ! એ કે'તાં ના'વે પારજો;
તેમ છતાં સમજાવું હું ટુંકાણમાં,
સમજીને મેળવજે સઘળો સારજો ! કષ્ટ૦

કુસંપરાજા આવ્યો આ નગરી વિષે,
સર્વ જણે તેનો કીધો સત્કારજો;
સંપરામ સ્નેહી સાથે ટંટો કરી,
હાંકી કાઢયા નગ્ર તણી રે ! બ્હારજો ! કષ્ટ૦

સંપરામની સાથે હા ! લક્ષ્મી ગઇ,
ધર્મરામ પણ ગયા તજીને ધામજો;
મદ્યપાન મહેમાન બનીને આવીયો,
આપ્યું તુજ ભ્રાતાએ ત્હેને ઠામજો ! કષ્ટ૦

મદ્યપાન ને કુસંપરાજાએ મળી,
કરી દશા માઠી મ્હારી નિરધારજો;
છું દુઃખણી મ્હારૂં કોઇ બેલી નથી !
કેમ વહે ના ? આંસુડાં ચોધારજો ! કષ્ટ૦

હળધરવાસનો ગરબો

(સારૂં સારૂં રે સુરત શહેર—એ રાહ.)

હરિયાળું હળધરવાસ, વેત્રવતી તીરે;
વૈષ્ણવ જનનો છે વાસ, વેત્રવતી તીરે.

સુંદર શોભા ગામ તણી છે, મૂખે કહી નવ જાયરે;
રચના રૂડી અવલોકીને, મુજ મનડું લોભાય. વેત્રવતી તીરે.

પ્રથમ પહેલાં દર્શન કરીએ, ભીમનાથ મહાદેવરે;
જીવરામ આવો હેતે નિત્યે, કરે તેમની સેવ. વેત્રવતી તીરે.

ભીમનાથના દેવળ પાસે, સોમનાથ સોહાયરે;
બાગ કુવાની રચના દેખી, મમ અંતર લોભાય. વેત્રવતી તીરે.

ધર્મશાળાનું ધામજ મ્હોટું, વૈષ્ણવનું કહેવાયરે;
જતા આવતા જન ઊતરે છે, વિશ્રાન્તિ લેવાય. વેત્રવતી તીરે.

દવાખાનું છે દીપતુંરે, દરબારી કહેવાયરે;
દરદીને ઔષધ ત્યાં મળતું, દુઃખ તેનું દૂર થાય. વેત્રવતી તીરે.

ત્યાંથી ચાલ્યા દૂર જરા કે, હાટ તણી છે હારરે;
ગાંધી કાપડીઆ ને કણીઆ, દરજી ને સોનાર. વેત્રવતી તીરે.

ઘાંચી મોચી ને પરજાપત, રંગરેજ સુથારરે;
ધમધોકારે ધંધો કરતા, ડરતા નહિ તલભાર. વેત્રવતી તીરે.

આસપાસના ગામ વિષે તો, શહેર સમું પંકાયરે;
માલ મળે છે મનનો માન્યો, જે તે, લેવા જાય. વેત્રવતી તીરે.

અડઓલી ને હાથરોલી છે, બાર મુંવાડું રૂડુંરે;
સરસવણી ને છીંપીઆલ છે, ભલું ગામ ભરકુંડું. વેત્રવતી તીરે.

એ સહુ ગામતણી વચ્ચે છે, **હળધરવાસ** આબાદરે;
ગામડીઆ જન કેરૂં તે તો, નાનું અમદાવાદ. વેત્રવતી તીરે.

બજાર મુકી આગળ ચાલ્યા, મંદીર આવે મો'ટુંરે;
રાધા ને ઘનશ્યામ બિરાજે, દર્શન વિણ સહુ ખોટું. વેત્રવતી તીરે.

દરબાર આવ્યો દીપતોરે, ઠાઠજ તેનો ભારીરે;
મુખી તલાટી તેમાં બેસે, ઊતરે છે અધીકારી. વેત્રવતી તીરે.

મંદીરનાથી પૂર્વ દિશાએ, વૈશ્ય તણાં છે ધામરે;
ઊત્તરમાં પણ વૈશ્ય વસે છે, બ્રાહ્મણનો મુકામ. વેત્રવતી તીરે.

મંદીર સ્વામીનારાયણનું, તે પાસે હનુમાનરે;
વલ્લભ કુળની બેઠકમાં, જન કરતા હરિનું ગાન. વેત્રવતી તીરે.

બેઠકની શોભા સુંદીર છે, મૂખે કહી નવ જાયરે;
નવરાત્રીના નવ દિવસમાં, માંડવડી મુકાય. વેત્રવતી તીરે.

ત્યાંથી આગળ ચૅારામાં છે, અંબાજીનું ધામરે;
બળવંતો હનુમાન બિરાજે, જોવા જેવું કામ. વેત્રવતી તીરે.

ચૅારાની સ્હામે શેરીમાં, બ્રાહ્મણનો મુકામરે;
અંબાલાલે બંધાવેલું ધર્મશાળાનું ધામ. વેત્રવતી તીરે.

વેત્રવતીના ઢાળ ઊપર છે, ગુજરાતી નિશાળરે;
ભણતાં ગણતાં પાઠ શીખતાં, નાનાં મ્હોટાં બાળ. વેત્રવતી તીરે.

દક્ષિણ ઉત્તર લીંબડી બહુચર, માત તણાં છે ધામરે;
વેત્રવતી ગંગા ઊતરીને, લઊં ભૃગુઋષિનું નામ. વેત્રવતી તીરે.

ધન્ય ધન્ય છે ભૃગુઋષિને, જંગલના છે રસીયારે;
આગળ પાછળ ઝાડ ઝુંડ છે, વચમાં પોતે વસીયા. વેત્રવતી તીરે.

ભૃગુરૂષીની સ્હામી પાળે, પારાસુર બિરાજેરે;
દેવળની રચના રઢીઆળી, મનડું મારૂં રાચે. વેત્રવતી તીરે.

વ્યતિપાત જે દિવસે હોયે, મહા પૂજા અહીં થાતીરે;
ભેગા થઈ બ્રાહ્મણ આવે છે, ભક્તિ ત્યાં હરખાતી. વેત્રવતી તીરે.

ઘણા ડાક્તરોનો મત એ છે, હવા અહીંની લેશેરે;
શરીર સંપતિનું સુખ પામે, દેહ નીરોગી રે'શે. વેત્રવતી તીરે.

બે શંકરની વચમાં વાત્રક, પૂર્વ દિશાએ વહે છે રે;
અહીં ન્હાવાથી પુન્ય ઘણું છે, શાસ્ત્ર પુરાણો કહે છે. વેત્રવતી તીરે.

ગામ તણી ઊત્તર બાજુમાં, કોટ કુવો વિખ્યાતરે;
બ્રાહ્મણ કેરો વાસ હતો ત્યાં, બ્રહ્મપુરી પ્રખ્યાત. વેત્રવતી તીરે.

એ વીણ રચના અન્ય ઘણી છે, કહેતાં ના'વે પારરે;
સર્વ મળીને જન્મ ભૂમિનો, બોલે જય ! જયકાર! વેત્રવતી તીરે.

સંવત ઓગણી પાંસઠ કેરા, ફાગણ સુદી બીજરે;
ગરબો ગાયો 'શંકરલાલે,' હરિની ઇચ્છાથીજ. વેત્રવતી તીરે.

નામદાર શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જનું હીંદમાં આગમન !

(તા. ૧-૧૨-૧૯૧૧).

(કામણ દીસે છે અલબેલા ત્હારી આંખમાંરે–એ રાહ.)

રાજા જ્યૉર્જ પાંચમા ભરત ભૂમિમાં આવશેરે. રાજા.
ઠામ ઠામ તૈયારી થઈ છે. ગામે ગામ વધાઈ ગઈ છે;
હીંદ તનૂજો માટે કૈં કૈં લાવશેરે. રાજા.

રાજા રાણી હીંદ પધારે, ભરત ભૂમિનાં માન વધારે;
મહારાણી સહ દીલ્હી તખ્ત દિપાવશેરે. રાજા.

ધામધૂમ મુંબઈમાં થાયે, ઈંદ્રપુરી સમ સૌ દેખાયે;
ધ્વજા વાવટાથી રસ્તા સોહાવશેરે. રાજા.

દરવાજા જ્યાં ત્યાં દેખાયે, દીવાનાં તોરણ બંધાયે;
ફુલ લાઇટથી બિલ્ડીંગો શોભાવશેરે. રાજા.

રાજાજીનાં દર્શન કરવા, અંતરની આશીષ ઉચરવા;
બહાર ગામથી રૈયત ઝાઝી આવશેરે. રાજા.

મંડપ ઍપોલો પર કીધો, અસંખ્ય બેઠકથી ભરી દીધો;
રાજા રાણી માનપત્ર સ્વીકારશેરે. રાજા.

તારીખ બીજીને શનિવારે, ડીસેમ્બરની સાયંકાળે;
હીંદ ભૂમિને નિજ પદથી દિપાવશેરે. રાજા.

મુંબઇથી દીલ્હી ઉપડશે, તારીખ બારે તખ્તે ચ્હડશે;
હીંદ તનૂજો પુલવૃષ્ટી વરસાવશેરે. રાજા.

ભલે પધારો રાજા રાણી, ખરો સ્નેહ અંતરમાં આણી;
જુગ જુગ જીવી સદ્કીર્તિ ઝળકાવશેરે. રાજા.

નામદાર શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જ ભલે પધારો !

(તા. ૨-૧૨-૧૯૧૧.)

—ગઝલ—

અહા આનંદ છે આજે, પધારો જ્યૉર્જ મ્હારાજા;
તખતપર બેસવા કાજે, પધારો જ્યૉર્જ મ્હારાજા !

સુરજ સોના તણો ઉગ્યો, દીવસ દેખું દીવાળીનો;
મધુર વાજાં અહા ! વાજે, પધારો જ્યૉર્જ મ્હારાજા !
સ્ટીમર સ્વારી લઇ આવી, ફુટે તોપો વધાઇની;
ધડાકાથી ગગન ગાજે, પધારો જ્યૉર્જ મહારાજા !
ભલે આવ્યાં મહારાણી, રહમ રૈયત પરે આણી;
કદમ તમ હીંદમાં છાજે, પધારો જ્યૉર્જ મહારાજા !
અહા ! રૈયત ઉમંગી છે, તમારૂં મુખ જોવાને;
અમારા દેશની દાઝે, પધારો જ્યૉર્જ મ્હારાજા !
અમારી એ વફાદારી, તમારૂં શુભ ચાહીશું;
અમે આનંદમાં આજે, પધારો જ્યૉર્જ મ્હારાજા !
તમે જે કારણે આવ્યા, સફળ તે કાજ તમ થાજો;
સુયશ સૌ દેશમાં ગાજે, પધારો જ્યૉર્જ મ્હારાજા !
હીતેચ્છુ હીંદના પ્યારા, પ્રજાને ભેટવા આવ્યા;
અચળ હો ! તખ્તને તાજે, પધારો જ્યૉર્જ મ્હારાજા !
ફરીથી હીંદમાં આવી, અમોને દર્શ દેવાની;
કરી છે મ્હેર મહારાજે, પધારો જ્યૉર્જ મ્હારાજા !
સફળ હોજો સફર સરવે, દુવા દીલની અમારી એ;
પ્રભુજી સ્હાય તું થાજે, પધારો જ્યૉર્જ મ્હારાજા !

રાજ્યાભિષેકનો શુભ દિવસ !

(તા. ૧૨-૧૨-૧૯૧૧.)

—સોરઠો—

આજ ખુશી હદપાર, હીંદ ભૂમિના પડ પરે;
છે દીલ્લી દરબાર, તખ્ત બિરાજે રાજવી !

ગઝલ-સોરઠી.

છે ધન્ય ! ઘડી પળ આજની, છે મ્હેર શ્રી જગરાજની;
જય ! શહેનશાહી તાજની, જય ! જ્યૉર્જ શ્રી મહારાજની ! છે.

ધન્ય ! આજનો શુભ વાર છે,
દીલ્લી રૂડો દરબાર છે;
ત્યાં તખ્ત પર ચ્હડનાર છે,
જય હીંદના શિરતાજની ! છે.

દીલ્લી દીસે અલકાપુરી,
જ્યમ સ્વર્ગની શોભે હુરી;
હીંદી પ્રજા હર્ષાતુરી,
જય ! આજના શુભ કાજની ! છે.

રાજા અને રાણી તણું,
આયૂ વધો વિભૂજી ઘણું;
સદ્‌ભાવથી આશીષ ભણું,
છે પ્રીત ! હીંદ સમાજની ! છે.

બહુ રાજ્ય હીંદ પરે કરો !
એમ માગણી ઉરમાં ધરો !
એમ દેશનાં દુઃખને હરો !
જય ! જય ! તમારા રાજ્યની ! છે.

" યુવાની શું ગઇ ચાલી ? "

—ગઝલ—

હતી તું નાર નખરાલી, હતી મદમસ્ત મતવાલી;
હવે છે હુશ્ન વણ ખાલી "યુવાની શું ગઈ ચાલી ? "
અરે ! ના ચસ્મ છે કાળી ગઈ ક્યાં ગાલની લાલી ?
બુઢાપાની પીધી પ્યાલી " યુવાની શું ગઈ ચાલી ? "
હતી હા ! તું મનોહારી લટકતી ચાલ ક્યાં ત્હારી ?
અરે ! કર જયેષ્ટીકા ઝાલી "યુવાની શું ગઈ ચાલી ? "
બદનનો જોસ ક્યાં ત્હારો ? હૃદયનો રોષ ક્યાં ત્હારો ?
તુમાખી તૉર ક્યાં ત્હારો ? "યુવાની શું ગઇ ચાલી ? "
સફેદી શિર પરે ભાળી ગઇ ક્યાં જુલ્ફી એ કાળી ?
ગરૂરી કેમ ત્હેં ગાળી ? "યુવાની શું ગઇ ચાલી ? "
પડયા છે ગાલમાં ખાડા કળી સમ દંત ક્યાં ત્હારા ?
ગયા ક્યાં ચેન ને ચાળા "યુવાની શું ગઈ ચાલી ? "
પ્રફુલિત પુષ્પ બે ઉરનાં કહે તે કેમ કરમાયાં ?
જરા ને જોઇ શરમાયાં "યુવાની શું ગઈ ચાલી ? "
બદનમાં ખૂનનાં બીંદુ સુકાયો રક્તનો સીંધુ; ?
ગુમાવ્યું ક્યાં કહે સંધુ "યુવાની શું ગઈ ચાલી ? "
થયું છે ગાત્ર સૌ ગંદુ ઘટી ગરમી પડયું હુંડું;
વળી વ્યવહારમાં મંદુ "યુવાની શું ગઇ ચાલી ? "

"યુવાની' ક્યાં ગુમાવી ત્હેં ? વિષય જ્વાળા સમાવી ત્હેં;
જુદી બાજી જમાવી ત્હેં "યુવાની શું ગઈ ચાલી ?"
"યુવાની" એ ગઇ ત્હારી હવે તો મ્હોતની વારી;
પ્રભુની ભક્તિ કર પ્યારી "યુવાની શું ગઇ ચાલી ?"

એ નિશ્ચય નર્કે જશે.

—સોરઠ—

બાપ થઈને આપ વિક્રય કન્યાનો કરે;
બાપ નહિં પણ સાપ, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે."

× × × ×

પોતે મારે મૉજ, માત પિતા ભૂખે મરે;
જન્મ્યા પેટે બોજ, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે."

× × × ×

કરે અન્યથી પ્યાર, પતિવ્રત જો પાળે નહિં;
વ્હાલો છે વ્યભિચાર, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે."

× × × ×

ઘેર સલૂણી નાર, રાંડોમાં રખડયા કરે;
ધી:ક ધર્યો અવતાર, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે."

× × × ×

પતિ પત્નિનો પ્રેમ, વ્હેમ ઘલાવી તોડતા;
હૃદય વિષે ના રે'મ, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે."

× × × ×

જુઠાણાનું જોર, સત્ય નહિં સ્વપ્ના વિષે;
છે ઈશ્વરના ચોર, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે."

× × × ×

આપીને વિશ્વાસ, નાશ કરે છે આશાનો;
લે કૈંના નિશ્વાસ, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે."

× × × ×

પરધન પરનો માલ, ચોર બનીને ચોરતા;
નહિ થવાના ન્યાલ, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે."

× × × ×

ખાય શેઠનો માલ, હલાલ ના હેતે કરે;
હરામ ચાલે ચાલ, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે."

× × × ×

ઉપકારે અપકાર, અવસર આવે આપતા;
કરે ભૂમિને ભાર, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે."

× × × ×

રાજા થઈને આપ, રૈયતને રંજાડતા;
પડે પ્રજાના શ્રાપ, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે."

× × × ×

ગુરૂ અગર થઈ દેવ, દુર્ગુણમાં ડૂબી મરે;
વૃથા કરાવે સેવ, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે."

× × × ×

ગરીબ કેરી હાય ! આંતરડી કકળાવશે;
જડામૂળથી જાય, " એ નિશ્ચય નર્કે જશે. "

× × × ×

પરનીંદા કરનાર, ચાડી ચુગલી જે કરે;
ના કો' દી–તરનાર, " એ નિશ્ચય નર્કે જશે. "

× × × ×

કરે બરાબર ભાવ, ઓછું આપે તોલમાં;
કો' કરશે અટકાવ; " એ નિશ્ચય નર્કે જશે. "

× × × ×

ભરે બરોબર હાથ, તસુ ઘટાડે ફાડતાં;
જુએ જગતનો નાથ, " એ નિશ્ચય નર્કે જશે. "

× × × ×

યોગ અને સન્યાસ, જગ ધૂતી ખાવા ધરે;
મન માયાની પાસ, "એ નિશ્ચય નર્કે જશે. "

× × × ×

ખોટી પૂરે શાખ, લાંચ લઇ રાજી થતા;
અંતે રહેશે રાખ, " એ નિશ્ચય નર્કે જશે. "

× × × ×

અધીકારનું જોર, જુલ્મ કરી અજમાવતા;
બને ન્યાયના ચોર, " એ નિશ્ચય નર્કે જશે. "

× × × ×

એમ હજારો લાખ, પાપ વસાવી પરવરે;
છે ઇશ્વરની શાખ, " એ નિશ્ચય નર્કે જશે. "

પ્રસ્તાવિક કાવ્ય–સમાપ્ત.

માફી અને સલામ !

—ગઝલ—

અમારી કો' કવિતાથી, અરે ! માઠું હશે લાગ્યું;
મુરબ્બી માફ તો કરજો, વચનનું બાણ જો વાગ્યું.
કવિતાની કસુર કૈં ના, કલમને કોપથી કાપો;
લખે છે લોકની નીંદા, ભલે બદલો તમે આપો.

× × × ×

વિવેકે જો વિચારો તો, કલમની પણ કસુર છે ના;
કલમ ધરનાર એ કરને, કરો શિક્ષા હવે તો હા !

× × × ×

કરે શું ? કર બિચારો એ, રહ્યો આધિન અંતરને;
કહે જે તે મુજબ કરતો, કરો બસ કેદ એ મનને.
પરાયાં છીદ્ર જોવાની, બુરી આદત-પડી એને;
પછી પોગળ પકડવામાં, પુરી લહઝત-પડી એને.

× × × ×

મહા મસ્તાન એ મન છે, કદી કબજે નહિં થાયે;
પ્રવેશે સધ પાતાળે, ઉડી આકાશમાં જાયે.
જવા દો નામ ઝાલિમનું, તમારૂં જોર ના ચાલે;
ગુન્હો તેનો ગણાયે ના, વિચારો ! રાસ્ત મત આલે.

× × × ×

બિરાદર દરગુજર કરજો, પધારો ! આવજો પ્યારા !
જીગરની સો સલામો છે, કબુલ તે રાખજો પ્યારા !

" મણિકાન્ત "

નૂતન વર્ષે હીંદ દેવીની શુભાશિષ !

—ગઝલ—

મધુરાં બાળકો મ્હારાં ! મુબારક સાલ આ નવલી;
અહાહા ! ! આપને પ્યારાં ! મુબારક સાલ આ નવલી !
રહો સૌ કષ્ટથી ન્યારા, સકળ સુખ ભોગવો સારાં;
થજો આનંદની ધારા, મુબારક સાલ આ નવલી !
વધો ભંડારમાં રિદ્ધિ, વચનની પામજો સિદ્ધિ;
થજો સંતાનની વૃદ્ધિ, મુબારક સાલ આ નવલી !
સુયશ સર્વે સ્થળે સ્થાપો, દયા હરદમ હૃદય વ્યાપો;
અનાથોને મદદ આપો, મુબારક સાલ આ નવલી !
વધો આયૂષ્યની દોરી, ભરો સત્કર્મની ઝોળી;
જીવન પરમાર્થમાં જોડી, મુબારક સાલ આ નવલી !
મુબારક સાલ વિક્રમની, પ્રભુ આશા પૂરે મનની;
ફળો આશીષ અંતરની મુબારક સાલ આ નવલી !

"મણિકાન્ત"

"સાલ મુબારક!"

गयुं पळ पाछुं न आवे । समय वृथा नहीं जाय ॥
[illegible] अने [illegible] । आखर फोकट थाय ॥
[illegible] । ते पाछळ पस्ताय ॥
गयुं पळ पाछुं न आवे । समय वृथा नहीं जाय ॥

" મધુરાં બાળકો મ્હારાં! મુબારક! સાલ આ નવલી!
અહાહા!! આપને પ્યારા! મુબારક! સાલ આ નવલી!"

"મણિકાન્ત."

નિર્દોષ નિર્મળા.

"અહ! નામ સુંદિર "નિર્મળા." ભલાયના સ્વપ્ને કહી:
કન્યા કનકની પૂતળી, મૃગલોચની મનહર હતી!"
"મણિકાન્ત."

નિર્ભાગી નિર્મળા !

યાને

એક યુવકની કરૂણાજનક પ્રેમકથા !

સોરઠા.

નિર્મળ આપ્યું નીર, પાગલ ત્હેં પીધું નહિં !
ઢોળ્યું રેતી તીર, રે ! પસ્તાવો કાં કરે ?

*   *   *   *

ખાવા આપી ખીર, અંતે કાં ખાધી નહિં ?
દિલ ! થા ના દિલગીર, ગયો સમય ના આવશે !

*   *   *   *

મણિમય મુક્તામાળ, મૂર્ખા કાં ફેંકી ફુવે ?
પળ પળ ના સંભાળ, યાદ કરીને કાં રૂવે ?

*   *   *   *

મનહર ને પ્રેમાળ, બાળા તરછોડી અરે !
દેહ તજ્યો તત્કાળ, માફ પાપ એ નહિ થશે !

*   *   *   *

ફરશે બની ફકીર, છતાં ફિકર ટળશે નહિં !
કર્મે લખ્યું કથીર, કનક ગુમાવ્યું કર થકી !

"મણિકાન્ત"

"હવે પસ્તાઇ શું કરવું ?"

—ગઝલ—

ધરી કર પ્રેમની માળા, સુકન્યા અર્પવા આવી;
કરમહિણ હાર ત્હેં તોડયો, હવે પસ્તાઈ શું કરવું ?
સુધાની છે ભરી પ્યાલી કરી ઉંધી કરે ઝાલી;
અલૌકિક લાભ કાં છોડયો ? હવે પસ્તાઈ શું કરવું ?
મનોહર કાચનો પ્યાલો મુરખના હાથમાં આપ્યો;
પછાડી પૃથ્વિમાં ફોડયો, હવે પસ્તાઇ શું કરવું ?
સુવાસિત પુષ્પ આપ્યાં તે છરીથી ત્હેં છુંદી નાંખ્યાં;
કહે શું લાભ ત્હેં કાઢયો ? હવે પસ્તાઈ શું કરવું ?
હતી સૌ હાથમાં બાજી તથાપી દાવ તું હાર્યો;
ખરો પાસો નહિં પડયો, હવે પસ્તાઈ શું કરવું ?
હતું પરમાર્થ કરવાનું હતી હા ! સુખની આશા !
તજી એ રાહ તું દોડયો, હવે પસ્તાઈ શું કરવું ?
ભરૂસો તુજ પરે લાવી ગરીબ ગૌ આશરે આવી;
દયામાં જીવ ના જોડયો, હવે પસ્તાઇ શું કરવું ?
અરે ! અફસોસ કરવાથી હવે શું હાથમાં આવે ?
નકામી પાડય ના રા'ડયો, હવે પસ્તાઇ શું કરવું ?

"મણિકાન્ત"

ૐ

યાને

(એક યુવકની કરૂણાજનક પ્રેમકથા.)

⊰ પ્રેમ ⊱

હરિગીત છંદ.

પ્રિય પાઠકો મમ પ્રેમની કરૂણાજનક કથની સુણી,
નયને વહે ના નીર તો છે વજ્ર છાતી તમ તણી;
પણ આ કથા અવલોકતાં દિલમાં દયા કૈં જો વસે,
તો " હૃદયવાળા " છો ત્હમે જાણી મ્હને શાન્તિ થશે.

મમ દોષ તમ નજરે પડે યા ચાલ મ્હારી ના ગમે,
રે ! હું " દિવાનો " છું ગણીને દરગુજર કરજો ત્હમે;
અશ્રુ વહે છે આંખથીરે ! આ કથા આલેખતાં,
કંપે કલમ મ્હારી અરેરે ! ! દગ્ધ થાઉં દેખતાં.

*　　*　　*　　*　　*

કૈં કર્મના સંયોગથી છું બાળપણનો હું દુઃખી,
માતા પિતા સ્વર્ગે ગયાં સંસારમાં મુજને મુકી;
નવ ભ્રાત ભગિની કે કુટુંબી કોણ મમ સંભાળ લે ?
હું એકલો અવની વિષે રે ! રે ! દિલાસો કોણ દે ?

મમ વય વરસ નવની હતી ભણતો હતો નિશાળમાં,
મમ તાતના કો સ્નેહીએ લીધો મને નિજ ભાળમાં;
પાળે મને તે પ્રેમથી બસ પુત્ર પોતાનો ગણી,
ઓછું મને આવે નહિ, સંભાળ લેતા તે ઘણી.

પત્નિ અતિ પ્રેમાળ સદ્‌ગુણ ખાણ શાણી શોભતી,
દેવી દયાની દેખતાં મમ ભૂખ પણ ભાગી જતી;
કરૂણા હતી મુજ પર ઘણી રે ! સ્નેહ માતા સમ ખરે !
નિજ પુત્ર તુલ્ય ગણી લડાવે લાડ એ શું વીસરે ?

સૌ સંપસંપીને સદા આનંદમાં વસતાં અમે,
પણ એ અલૌકિક સુખ મમ પ્રારબ્ધને ક્યાંથી ગમે ?
છે દિવસની અંતે નિશા સુખની પછી દુઃખ થાય છે,
ઘટમાળ આ સંસારની ક્રમવાર ફરતી જાય છે.

કન્યા વરષ વય પાંચની મેલી પતીને આશ્રયે,
મમ પ્રેમી પોષકની પ્રિયા ચાલી ગઈ પ્રભુના ઘરે;
ઘરભંગ અધવચમાં થયું દુઃખની સીમા કૈં ના દીસે,
સંસાર તારણ તેહ ડુબ્યું વ્હાણ ભર દરિયા વિષે.

નિજ માત આવે યાદ ત્યાં બાળા બિચારી બહુ રડે,
જનુની તણી આ જગતમાં ના અન્ય કૈં જોડી જડે;
પત્નિ નવી લાવ્યા પિતા બાળા બિચારી પર બળે,
અંતર અદેખું તેહનું દિલમાં દયા કૈં ના મળે.

દરરોજ બાળાને દઇ મ્હેણાં અતી સંતાપતી;
કન્યા કઠણ હૈયું કરી ઊત્તર અરે ! ના આપતી;
દેખી હ્રદય મ્હારૂં બળે પણ હું પરાધિન શું કરૂં ?
મુજને રખે રખડાવશે એ બ્હીક અંતરમાં ધરૂં.

રમતાં અમે સાથે અહા ! વઢતાં ઝઘડતાં ના કદા,
રે ! સ્નેહ નિર્મળ એ હતો બસ સાંભરે છે હા ! સદા;
એ રીત સુખ દુઃખમાં દિવસ ચાલ્યા ગયા કૈં હા ! અરે !
બાળા વયે થઇ બારની હું પણ થયો મોટો ખરે !

રે ! નવિન વહુના પ્રેમમાં પોષક પરાધિન મમ થયા,
જૂની પ્રીયાના પ્રેમને રે ! શેઠજી વિસરી ગયા;
મ્હારી અને કન્યા તણી નીંદા સુણાવે શેઠને,
મુજને બતાવી બોલતી, “ કાઢો હવે આ વેઠને. ”

મ્હોટો થયો માટે હવે આપો રજા તેને સહી,
ધંધો કરીને પેટ ભરશે છેક ન્હાનો છે નહિ; ”
અકળાવતી' અમને સદા ખાવા પુરૂં ના આપતી,
બાળા બિચારીને નવી માતા બહુ સંતાપતી. ”

ઘરની પુઠે પુષ્પો તણી વાડી સુશોભિત હા ! હતી,
હું પાણી પાતો ઝાડને બાળા સદા ત્યાં આવતી';
એકાંતમાં મળતાં અમે નિજ કષ્ટ વાત સુણાવતાં'.
રોતાં' અમે બન્ને બહુ ચોધાર આંસુ આવતાં.'

" છાની રહે બાળા " કહીને હું દિલાસો આપતો,'
પણ હું પરાધીન શું કરું ? ના કષ્ટ તેનું કાપતો;'
મમ પ્રેમમય શબ્દો સુણી શાણી હૃદય શાન્તિ ધરે,
હસતું વદન રાખી પછી આનંદથી વાતો કરે,

અહ ! સુંદિર "નિર્મળા" ભૂલાય ના સ્વપ્ને કદી,
કન્યા કનકની પૂતળી મૃગલોચની મનહર હતી;
નિર્દોષ નાજુક ને દયાળુ દેવકન્યા દીપતી,
એ પ્રેમમય બાળા નિહાળી પૂજ્ય બુદ્ધિ મમ થતી.

પણ એક દિન ગુસ્સે થયા પોષક ભ્રૉયાના બોધથી,
"જા ! ત્હારૂં તું સાંભળી લે ! ન્હાનો હવે તું કૈં નથી;"
લાગ્યું બુરૂં મનમાં મને હું તુર્ત ચાલ્યો નીકળી,
પણ પોળના નાકે જતાં પ્રિય " નિર્મળા" સ્હામી મળી.

શાળા વિષેથી આવતી'તી ઘેર તે કન્યા ભણી,
નિરખી નયનમાં અશ્રુ મ્હારા અજબ થઇ પોતે ઘણી !
મુજને કહ્યું "શશિકાન્ત" જાશો ક્યાં ? નયનમાં નીર શું ?
શું તાતજી ગુસ્સે થયા ? કે માત બોલ્યાં મમ કશું ?

નિર્દોષ બાળા "નિર્મળા"! મુજ પુણ્ય પરવારી ગયું,
રે! દોષ કો'નો છે નહિં મ્હેં જે બન્યું તે સૌ કહ્યું;
બાળા સુણીને થૈ દુઃખી! "શશિકાન્ત" કૈં જાશો નહિં!
હું જઇ પિતાને વીનવું મમ અર્જ સાંભળશે સહી.'

હે! "નિર્મળે" મમ માટ કૈં તમ તાતને કે'શો નહિં!
પાછો ફરૂં હું ના કદી તસ્દી તમે લેશો નહિં!
ત્હારી ભલામણ તાત પાસે લેશ પણ નવ ચાલશે!
કટુ વચન માત સુણાવશે ગુસ્સે અતીશે તે થશે!

બાળા બિચારી કરગરે " દીન અર્જ આ મમ સાંભળો,
કટુ વચન સહન કરીશ હું કરૂણા કરી પાછા વળો;
તમ વણ મને ગમશે નહિં તમ વણ દિલાસો કોણ દે?
દિલનો વિસામો એક છે તે પણ અરે! જાતો રહે!"

બાળા તજી રોતી કઠણ હૈયું કરી ચાલ્યો ગયો,
મમ ઉજડ ઘર ઊઘાડીને રે! એકલો ત્યાં જૈ રહ્યો;
સ્નેહાળ એ બાળા મને બસ યાદ આવી ત્યાં બહુ,
રોતાં ગઇ રજની બધી એ કષ્ટ હું કોને કહું?

ભણવું હવે મૂકી દીધું જ્યાં પેટ પીડામાં પડયો,
રે! ચાકરી કંઇ શોધવા આખો દિવસ હું આથડયો;
લાગી નહીં કૈં ભાળ તે નીરાશ હું પૂરો થયો,
વિદ્યાગુરૂ મ્હારા હતા હું તેમના મંદિર ગયો.

ઉદાર દિલના તે હતા મમપર દયા બહુ લાવતા',
મ્હારા સમા દુઃખિયાપરે કરુણા અતી દર્શાવતા'
મ્હેં વાત વિસ્તારી કહી ગુરૂજી થયા દીલગીર ખરે!
મુજને કહ્યું "ગભરા નહિં રે'જે હવે મ્હારે ઘરે."

મ્હેં હસ્ત જોડીને કહ્યું કરૂણા તમારી છે ઘણી,
મુજને અપાવો નોકરી એ યાચના સેવક તણી;
ગુરૂજી કહે આપું ભલામણ હું લખી તે લૈ જજે,
મમ મિત્ર અમદાવાદના છે શેઠ તેને આપજે.

માલીક છે તે મીલના તુજને પગારે રાખશે,
મ્હારી ભલામણ માનીને કૈં નોકરીએ નાંખશે;"
એ દિવસનો ભૂખ્યો હતો ભોજન કર્યું ગુરૂના ઘરે,
લઇ પત્ર અમદાવાદ જાવાનું કર્યું નક્કી ખરે!

ગુરૂપત્નિ પણ ગુણીયલ હતાં મુજપર કરૂણા રાખતાં',
મમ સ્વર્ગવાસી માતનાં સદ્ગુણી તે સહિયર થતાં';
મુજ કર્મની કથની સુણી અંતર બળ્યું તેનું ઘણું,
નિઃશ્વાસ નાંખીને વધાં "ધાર્યું ન થાયે આપણું."

"એ નિર્મળાની માત ને તુજ માત મમ સહિયર હતી,
બન્ને સખી તમને લઇ મમ ઘેર મળવા આવતી';
તે સમય તું ને નિર્મળા મમ બારણે રમતાં હતાં,
તે દેખતાં અંતર અમારા હર્ષમાં ડૂબી જતાં."

શશિકાન્ત ને કન્યા તણું જોડું રૂડું આ છે ઘણું,
પ્રભુ જીવતાં જો રાખશે તો લગ્ન કરીશું તે તણું;
એ નિર્મળાની માત ને તુજ માત આનંદી થતાં,
વ્હેવાણ થૈશું આપણે એવું પરસ્પર બોલતાં.

રે ! દિવસ તે ચાલી ગયા સ્વર્ગે ગઈ બન્ને સખી,
આશા ગઇ તે સાથ બનશે વાત જે કર્મે લખી;"
ગુરૂપત્નિના મુખથી સુણી સૌ વાત હું વિસ્મય થયો !
તે દિવસથી બસ સ્નેહ મ્હારો પ્યારમાં પલટાઇ ગયો !

ગેબી અસર થઇ મમ હૃદયપર શરિરમાં ગરમી વધી !
મસ્તિક બન્યું મસ્તાન ભૂલી ભાન ના વિસરે કદી !
ઝણઝણ થયા સૌ જિગર કેરા તાર બસ આવેશમાં,
મમ શરિરની સઘળી નસોએ ખૂન ફરતું જોસમાં

ગુરૂપત્નિએ પાયો અલૌકિક પ્રેમનો પ્યાલો મ્હને !
નહિ તો હૃદય નિર્દોષ આ શું પલકમાં ઘેલું બને ?
વમળે પડયો વિચારના નિદ્રા સુતાં આવી નહીં,
આલેખતો પ્રિય નિર્મળાની આકૃતી અંતર મહીં,

હે ! નિર્મળે ! હે ! નિર્મળે ! તું પ્રેમમય બાળા ખરે !
મમ માટ તુજ અંતર વિષે શું ચાહ કૈં હોશે ? અરે !
ના એ બને ! ના એ બને ! બાળા હૃદય ભોળું ખરૂં !
ઉપકાર મુજ ઉપર કર્યો ઉપયોગ ખોટો કાં કરૂં ?

નિર્દોષ કન્યા નિર્મળા પર તું કુદ્રષ્ટિ કાં કરે ?
રે ! રે ! હૃદય બસ શાન્ત થા ! કાં પાપના થેલા ભરે ?
એવા વિચારો યોજતાં રજની ગઇ ઉજાગરે,
તત્કાળ અમદાવાદ હું જાવા થયો તૈયારરે !

* * * * *

એ વાતને બે વર્ષ અમદાવાદમાં વીતી ગયાં,
પણ નિર્મળાનાં પ્રેમ પુષ્પો હૃદયમાં પ્રફુલિત રહ્યાં;
કરમાય ના ! દુર થાય ના ! સુગંધ પણ જાતી નથી,
બાળા તણી મનહર છબી રે ! દુર રજ થાતી નથી.

સ્વપ્ના વિષે પણ નિર્મળા ! ફરવા જતાં પણ નિર્મળા !
એકાંતમાં પણ નિર્મળા ! બસ યાદ આવે નિર્મળા !
જમતો હતો વીશી વિષે હું નોકરી મીલમાં જતો,
ગુરૂના પ્રતાપે સર્વ વાતે હાલ તો સુખિયો હતો.

પણ સ્વપ્ન આવ્યું એક દી ભયભીત તેથી હું થયો !
મમ પાસથી પ્રિય નિર્મળાને સીંહ ઉપાડી ગયો !
રે ! નિર્મળા પોકારતી " શશિકાન્ત વ્હારે આવજો !
જો પ્રેમ સાચો હોય તો આવી મને ઊગારજો ! "

હું સીંહની પાછળ ગયો ઝટ સ્વાર ઘોડાપર થઈ !
પણ એટલામાં હા ! અરે ! મમ આંખ તો ઉઘડી ગઈ !
ના નિર્મળા ! ના સીંહ છે ! ના અશ્વ ને હું ક્યાં પડયો ?
રે ! ભેદ શું આ સ્વપ્નનો ? વીચારના વમળે ચ્હડયો.

સંસાર બસ સૂનો બધો જો નિર્મળા દેખુ નહિ,
છે જીવવું આ ઝેર જેવું લાભમાં લેખુ નહિ;
આ નોકરી કરવી નથી તેમાં હૃદય રોકુ નહિ,
જ્યાં " નિર્મળા " ત્યાં પ્રાણ મ્હારો અન્ય અવલોકું નહિ

ઉઠયો સ્હવારે કામ અટપી નોકરી પર હું ગયો,
પણ સ્વપ્ન ના વિસર્યું અરે ! ઉદ્વેગ એ અંતર રહ્યો;
છે નિર્મળા કૈં ભય વિષે બસ ભાસ મુજને એ થયો,
દિન આઠની લીધી રજા મમ ગામમાં સત્વર ગયો.

* * * * *

ગુરૂના ઘરે મળવા ગયો પત્નિને પાયે પડયો.
આવ્યો ભલે શશિકાન્ત તું આનંદ અમ અંતર ચ્હડયો;"
ગુરૂજી ગયા શાળા વિષે વાતો કરી સુખ દુઃખ તણી,
ગુરૂપત્નિ બોલ્યાં "નિર્મળાપર કષ્ટની વૃષ્ટી ઘણી.

જે દિવસ તું અહીંથી ગયો તે દિવસની બાળા દુઃખી,
મળવા મને તે આવતી' દીઠી કદી ના હસમુખી;
તુજને સદા સંભાળતી' ત્હારી ખબર તે પૂછતી',
નિજ કષ્ટ વાત કહી રડે હું અશ્રુ ત્હેનાં લૂછતી'.

પત્નિ નવીના પાશમાં નિજ તાત પણ પરવશ થયા,
પુત્રી સુખી છે કે દુઃખી ? વાત્સલ્ય સૌ વિસરી ગયા;
માતા નવી જે કષ્ટ દે કન્યા સહન તે સૌ કરે,
અવધી નથી દુઃખની હવે બાળા બિચારી ક્યાં ઠરે ?

વળી નિર્મળાના લગ્ન કેરી વાત પણ ચર્ચાય છે,
મ્હેં સાંભળ્યું છે કે ન્હીવા વંઠેલ સાથે થાય છે;
રે ! દુર્ગુણી ને છે જુગારી લગ્ન ના કોઇ કરે,
છે એ નવીનો કો સગો તે કાજ ખટપટ આદરે.

છે લગ્ન થોડા દિવસમાં એવું બધે બોલાય છે,
પણ નિર્મળા માને નહિં તે રોજ ટંટો થાય છે;
મુજને કહેતી એ હતી મારી નહિ એને વરૂં,
માબાપ કરશે જુલ્મ તો બસ ઝેર પીને હું મરૂં,

એ રીત કન્યાના પરે ઘેરાય છે દુઃખ વાદળું,
સુણતાં બળે અંતર અરે ! પણ ના ઇલાજે શું કરૂં ?”
કરૂણાજનક કથની સુણી ગુરૂપત્નિના મુખથી અરે !
અશ્રુ ન માયે આંખમાં શું કષ્ટ આ કન્યા પરે ?

બાળાપણે માતા મરી રે ! બાપ પણ વૈરી થયા ?
મોહાન્ધ શું એવા બન્યા ? કે હૃદયથી ત્યાગી દયા !
કિરતાર જગદાધાર કરૂણાવંત છો કેશવ તમે,
નિર્દોષ આ દંડાય તે ગોવીંદ કાં તમને ગમે ?

* * * * *

નિજ કાર્ય પરવારી પ્રભાકર અસ્ત થાવા પરવરે,
પક્ષી પશૂ સૌ પ્રેમથી સ્થાનક ભણી પાછાં ફરે;
સુંદિર સરિતા તીર નિર્મળ નીર સૌ નારી ભરે,
ઠંડી પવનની લ્હેર આવે નિરખતાં નયનો ઠરે.

ન્હાવા નદીમાં કૈં પડે સંધ્યા પૂજા કૈં જન કરે,
કપડાં ધુવે છે કૈંક ને કૈં તો હવા ખાવા ફરે;
સરિતા કિનારે શીવનું મંદીર સુંદિર છે જહાં,
સંધ્યા સમય અવલોકતો ઉભો હતો હું તો તહાં.

શિરપર ધરી ગાગર સુશોભિત હંસચાલે ચાલતી,
તારૂણ્ય વયમાં પેસતી દેખી સુકન્યા આવતી;
બે વર્ષમાં આ શું તફાવત ! જોઇને વિસ્મય થયો,
કન્યા મટી તરૂણી થઇ રે ! રંગ બદલાઇ ગયો.

નિરખી મને આવી વદી "શશિકાન્ત ક્યારે આવિયા ?
ના સ્મરણમાં આવી કદી હું ના હૃદયમાં લાવિયા ?
જે દિવસથી જૂદા પડ્યા તે દિવસની છું હું દુઃખી !
રે ! યાદ કરતી' રોજ હું ને ઇચ્છતી' તમને સુખી."

એવું વદીને સ્તબ્ધ થૈ આંસુ ભરાયાં આંખમાં,
"નિર્દોષ બાળા શાન્ત થા રે ! રે ! નિસાસા નાંખ–માં;
તુજ કષ્ટની કથની સુણી માશીતણા મુખથી અરે !
અંતર બળે મ્હારૂં અતી, છે જુલ્મ ઝાઝો તુજ પરે.

હું ઊતર્યો છું ગામમાં વિદ્યાગુરૂજીના ઘરે,
મેળાપ મ્હારો ત્યાં થશે તું આવજે ફુરસદ મળે;"
એવું સુણી બાળા ગઈ જળ કાજ સરિતા પટ ભણી,
હું પણ પછી પુરમાં ગયો અંતર વિષે ચીંતા ઘણી.

*   *   *   *   *

વળતે દિવસ આવી સુકન્યા નિર્મળા ગુરૂવાસમાં,
ગુરૂજી હતા શાળા વિષે ગુરૂપત્નિ ના અવકાશમાં;
બસ એકલાં બન્ને અમે વાતો કરી સુખદુઃખ તણી,
બાળા કહે " હું શરણુ છું છે આશ અંતરમાં ઘણી.

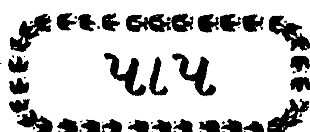
મા બાપના ધાર્યા પ્રમાણે લગ્ન કરવાની નથી,
માનીશ મીઠું મ્હોતને રે ! લેશ ડરવાની નથી."
તુજ પ્રેમમય વાણી સુણી બાળા હૃદય ઉભરાય છે,
મુજ શરણુમાં લેવા ખુશીછું દિલ તને બસ ચ્હાય છે.

ત્હારા પિતાજી પાસ આવી ને વિનંતી હું કરૂં,
અંતર વસે હરિ એમને ઈલાજ છેલ્લો આદરૂં,
બાળા સુણી શરમાઈ મુખડું લાલ કુન્દન સમ થયું,
આનંદની પળ એ હતી મન કષ્ટ સૌ વિસરી ગયું.

*   *   *   *   *

રે ! એ પળો ! રે ! એ પળો ! પાછી ફરી ના આવશે !
ના દગ્ધ થાતા હૃદયને નિર્મળ જળે ન્હવરાવશે !
હે ! નિર્મળા ! ઓ નિર્મળા ! તું ટેક ત્હારો તોડજે !
કંગાલ થૈને કરગરૂં રે ! રે ! સમાધી છોડજે !

*   *   *   *   *

પાપ

બીજે દિવસ ઉદાર પાલણહારને મળવા ગયો,
પાયે પડયો હું તેમને કરજોડીને ઊભો રહ્યો;
"શું ખબર છે ? શશિકાન્ત ત્હારી ! તું હવે સુખિયો થયો",
ના પત્ર એકે ત્હેં લખ્યો ઉપકાર સૌ વિસરી ગયો ?

તુજ કાજ જે ઠપકો દીધો માઠું તને લાગ્યું હશે,
ઘરબ્હાર કાઢ્યો એમ જાણી જીવન ત્હારૂં સુધરશે;"
મ્હેં નમ્રતા ધારી કહ્યું ઉપકાર ભૂલું ના કદી,
બાળક પિતા મમ આપ છો શરમાવશો ના કૈં વદી.

સેવક સદા તૈયાર છે તમ હુકમ શીર ચ્હડાવવા,
આ જીંદગી છે આપની માલીક છો વણુસાડવા;
મ્હારી હકીકત શેઠને મ્હેં સર્વ વિસ્તારી કહી,
પણ નિર્મળાની માગણી રસના થકીરે ! થાય નહિં.

તો પણ ધરી હિમ્મત કહ્યું ઓ ! શેઠજી કરૂણા કરો !
હું નિર્મળાનો હસ્ત માગું અર્જ આ ધ્યાને ધરો !
રે ! શબ્દ છેલ્લો સાંભળીને શેઠજી ગુસ્સે થયા !
"ઓ ! મુર્ખ ! તું આ શું બકે ? આવે મને તારી દયા !

ના શર્મ કૈં મન આવતી આશા નકામી કાં કરે ?
શું ન્યાતમાં વર છે નહિ ? કંગાલને કન્યા વરે ! ”
ઓ ! શેઠજી ! આ શું વદો ? કંગાલ પણ છું સદ્‌ગુણી,
કટુ વચન ના કૈં બોલશો અંતર બળે એવું સુણી.

હું નિર્મળાને ચ્હાઉછું છે નિર્મળાની પણ ખુશી,
આશીષ દ્યો અંતર તણી રે ! ના બતાવો નાખુશી;
“ શું બોલતાં બ્હેકી ગયો ? બાળા ભમાવી ત્હેં ખરે! !
પાળ્યો ત્હને મેં પ્રેમથી બદલો મળ્યો તેનો અરે !

રે ! સર્પ કેરા બાળને પય પાઈને જે પાળશે,
મ્હોટો થતાં માલીકને દે ડંસ બદલો વાળશે;
પાળક પિતા ત્હારો બન્યો હું નિર્મળા ભગિની સમી,
કપટી કુદ્રષ્ટી કાં કરે ? બુદ્ધિ બધી ત્હારી ભમી.

જા ! શ્યામ મુખ ત્હારૂં લઈ ના આવતો અત્રે ફરી,
ઉપકાર હૈયે હોય તો પરદેશ જા ! કરૂણા કરી;
મળતો હવે ના નિર્મળાને વચન મ્હારૂં માનજે,
માગી લઉં છું એટલું આભારને રજ જાણજે.

વાણી સુણી પોષક તણી રે ! રે ! પરાધિન હું થયો,
અંતર તપ્યું તેથી અરેરે ! ! પ્રેમ પણ વિસરી ગયો;
રે ઘાત કીધો પ્રેમનો આજે ઘણો પસ્તાઉં છું,
બળિદાન આપી રક્તનું હરદમ હવે સૂકાઉં છું.

એ પાપની માફી કદાપી આ ભવે મળશે નહિ,
પ્રાયશ્ચિત તેનું છે નહિ રે ! તાપ તે ટળશે નહિ;
મેં હસ્ત જોડીને કહ્યું ઓ શેઠજી હું જાઉં છું,
રે ! નિર્મળાથી હું જુદો આ જીંદગીમાં થાઉં છું.

પણ છે ભલામણ એજ કે, કન્યા કુવે ના નાંખશો,
રે ! મા વિનાની નિર્મળા પર રે'મ માયા રાખશો;
એવું કહી પાછો ફર્યો ના ત્યાં ઘડી ઊભો રહ્યો;
બાળા તજી હરિ આશ્રયે હું ગામ ત્યાગીને ગયો.

*　　*　　*　　*

હું હાલ અમદાવાદમાં છું આઠ દિન આવે થયા,
પણ નોકરી પર મન નથી દિન શોકમાં જાયે વહ્યા;
ભોજન નથી કૈં ભાવતું ફરવા જવાનું ના ગમે,
નિદ્રા ન આવે નયનમાં રે નિર્મળામાં મન ભમે.

"શું હાલ બાળાના હશે"? ઉભો હતો ઉચાટમાં,
ત્યાં પોષ્ટમૅને પત્ર લાવી એક આપ્યો હાથમાં;
પ્રિય નિર્મળાનો પત્ર આવ્યો દેખતાં ખુશ હું થયો,
ફાડયું કવર ઝટ વાંચવા પળ શોક પણ વિસરી ગયો.

વાંચી વિચિત્ર લખાણ એ લંબાણ હું વિસ્મય થયો !
સમજી હકીકત હા ! પછી દુઃખ અબ્ધિમાં ડૂબી ગયો !
અશ્રુ ન માયે આંખમાં રે ! પોક મૂકીને રડયો !
"રે ! નિર્મળા ! ઓ ! નિર્મળા !" બેભાન થૈને હું પડયો"

પત્ર.

" શશિકાન્ત ! મારા લગ્નની કંકોતરી આ વાંચજો !"
" કંકુ નથી મમ રક્તના છાંટા પડયા અવલોકજો !"
" એ લગ્નની ચૉરી નથી પણ છે ચીતા તૈયારરે !"
" મમ લગ્ન કરશે કાષ્ટથી પામીશ દુઃખનો પારરે !"

" વાજાં નહિ ત્યાં વાગશે રે ! ગીત કો ગાશે નહિં !"
" રોશે કકળશે સ્નેહિયો આનંદ વર્તાશે નહિ !"
" મીંઢળ સ્થળે શ્રીફળ અને બનશે ન્હીવાનું બારમું !"
" જ્યુરી મળી મત આપશે મૃત્યૂ થયું છે કારમું !"

" સ્નેહી સગાં તેડાવવા કંકોતરી તાતે લખી !"
" આનંદથી સૌ આવશે પણ દેખતાં થાશે દુઃખી !"
" એ લગ્નમાં ના આવશો અંતર દુઃખાશે આપનું !"
" મેળાપ ના મ્હારો થશે દર્શન થશે ત્યાં રાખનું !"

" જે ન્હાણુમાં બેઠી હતી તે ન્હાણુ વંટોળે ચ્હડયું !"
" નાવિક તરી નાસી ગયો ના ફરજનું "નાળુ" નડયું !"
" રે ! જૈ કિનારે તે ઉભો હિમ્મત વિના તે શું કરે !"
" દરિયે ડુબૂ છું હાય હું આશા ભરી છું હા ! અરે !"

શશિકાન્ત.

પ્રિય [illegible] ગયા!
[illegible] વિસારી ગયા!

શોકાતુર નિર્મળા.

હે! ઝેરની પ્યાલી પીતાં અટકાવનાર કો નહિ!
જનુની જતાં આ જનનાં બાળ! હાય! મ્હારે કો નહિ!

લક્ષ્મી આર્ટ, ભાયખળા, મુંબઈ.

"આ ઝેરનું પ્યાલું પિતાં અટકાવનારૂં કો' નહિં !"
"જનુની જતાં આ જગતમાં રે! હાય! મ્હારૂં કો' નહિં!"
"બસ ઝેરથી આરામ છે એ વીણ પ્યારૂં કો નહિ !"
"છે સ્વાર્થમય સંસાર જીવડા જાણ ત્હારૂં કો નહિં !"

"દેખી દુઃખી નિજ બાળને મમ માત રોતી સ્વર્ગમાં !"
"ખળખળ ઉન્હાં અશ્રુ થકી મમ પાપ ધોતી સ્વર્ગમાં !"
"મળવા મ્હને જલ્દી જનેતા વાટ જોતી સ્વર્ગમાં !"
"ઝટ ઝેર પી જઈને મળું મમ માત ગોતી સ્વર્ગમાં !"

"બાપા બન્યા દુશ્મન અરે ! રાખ્યો ભરૂસો તમપરે !"
"ત્યાગી તમે ચાલી ગયા આપ્યું વચન તે શું ફરે ?"
"પણ ભૂલ હું મ્હોટી કરૂં કર્મે લખેલું ના મટે !"
"ભાવી પ્રબળ છે" સત્ય કો'ને દોષ દેવો ના ઘટે !"

"દિલગીર ના દિલમાં થશો આશીષ દે બાળા દુઃખી !"
"સદ્ગુણી કો' કન્યા વરી સંસારમાં થાજો સુખી !"
"જો પ્રેમ મુજ પર હોય તો 'શશિકાન્ત' તે વિસરી જજો !"
"નિર્ભાગી કન્યા નિર્મળાને કો' દિવસ સંભારજો !"

લી. નિર્ભાગી,

"નિર્મળા."

*   *   *   *

બે રાત્રિને બે દિવસ રે ! બેભાનમાં ચાલી ગયા,
ચક્ષુ ઉઘાડી જોઉં તો ગુરૂદેવનાં દર્શન થયાં;
ગુરૂપત્નિ પણ પાસે હતાં હું તો પથારીમાં હતો,
રે ! નિર્મળા ! રે ! નિર્મળા ! એ શબ્દ હરદમ ઝંખતો.

કો' સ્નેહીએ ઝટ તારથી ગુરૂદેવ તેડાવ્યા હતા,
મમ માતસમ ગુરુપત્નિને નિજ સંગ તે લાવ્યા હતા;
મસ્તિક દવા તે ચોળતાં' ગુરૂપત્નિ છે ગુણિયલ ખરે !
હે ! માત ક્યાં છે નિર્મળા ? એ પ્રશ્ન મેં પૂછયો અરે !

ગુરુપત્નિ ના બોલ્યાં કશું આંસુ ભરાયાં આંખમાં,
"તબિયત બગડશે શાન્ત થા !" ગુરુજી કહે કૈં ભાખમાં;
ચેતી ગયો હું નિર્મળાનો પ્રાણ પરલોકે ગયો !
રે ! નિર્મળા ! એવું વદી બેભાન પાછો હું થયો.

*   *   *   *

કૈં કૈં દવાઓ વાપરી ડૉકટર અને વૈદ્યો તણી,
દિનરાત ગુરૂ ગુરૂપત્નિએ લીધી મહેનત હા ! ઘણી;
મમ દર્દ તો વાધ્યું હતું રે ! કેસ કબજે ના રહ્યો,
કૈં કૈં ઇલાજો યોજતાં છઠ્ઠે દિને જાગ્રત થયો.

ડૉકટર બિના મુજ પાસ બીજું કોઇએ પણ ના હતું,
ગુરૂપત્નિને જોવા થકી મમ દર્દ તો વધતું જતું;
તેથી અરે મુજ પાસ બીજું કોઇએ પણ ના રહે,
મમ હૃદય ઘટના રોકવા ડૉકટર નવિન વાતો કહે.

એ રીત દિન પંદર ગયા સાજો શરિરે હું થયો,
ગુરૂની રજા પૂરી થતાં ગુરૂસંગ નિજ ગામે ગયો;
પણ ગામમાં આવી કથા મેં નિર્મળાની સાંભળી,
હા ! લગ્નના પ્હેલે દિવસે રે ! ઝેર-પી-કન્યા મરી.'

છટકેલ સાથે લગ્ન લીધું તાત પણ નિર્દય થયા,
ના અર્જ બાળાની સુણી રે ! પ્રાણ કન્યાના ગયા;
ચૉરિ બદલ ખડકી ચિતા પ્રારબ્ધ પણ બેઠું ફરી !
આશાભરી ભોળી સુકન્યા હાય ! ભસ્મિભૂત કરી !

જન કૈં મ્હને દેખી બતાવી આંગળી હાંસી કરે !
"પ્રેમી તણું આ પૂછડું !" એવું વદી આડાં ફરે !
કન્યા તણા કમભાગ્યની કરૂણાજનક કથની સુણી,
ધિઃક્કાર આવ્યો મુજપરે રે ! રે ! સુકન્યા મ્હેં હણી !

*   *   *   *   *

(સાંધણુ છે)

પ્રાયશ્ચિત !

—

રે ! રે ! હૃદય બસ જા બળી ! અંગારમાં તું રાખ થા !
પ્રાયશ્ચિત એ પુરૂં નથી જા ? જા ! હવે દુર્મૂખ થા !
બાળા ફસાવી ભોળી ત્હેં ઓ દુષ્ટ દિલડા દૂર જા !
એ જુલ્મ કંઈ ઓછો નથી રે ! ઝેર ખા બસ ઝેર ખા !

દીધો દિલાસો ને પછી વિશ્વાસઘાતી કાં થયો ?
કન્યા અરણ્યે એકલી ત્યાગી હું તો નાસી ગયો !
કન્યા કપાણી વન વિષે ખૂની ખરે તેનો થયો !
રે ! રે ! ભુસાયે ના કદાપી ડાઘ એ દિલમાં રહ્યો !

શોધું સકળ સંસારમાં પણ નિર્મળા મળશે નહિ !
રે ! નિર્મળા જો ના મળે ચીંતા કદી ચળશે નહિં !
રે'વું ફીકરમાં રોજ રે ! શું કષ્ટ એ ટળશે નહિં !
શશિકાન્ત આ સંસારમાં શાન્તિ તને મળશે નહિ !

ડંખે હૃદય દરરોજ મ્હારે ડંખ એ સ્હેવો નથી !
આ મોહમય સંસારનો લ્હાવો હવે લેવો નથી !
સુખ સ્વપ્નમાં દીઠું ન કો' દુઃખવંત મમ જેવો નથી !
કિસ્મત બન્યું કંગાલ કો'ને દોષ કૈં દેવો નથી !

ફાટે હૃદય મ્હારું અરે ! લૈને ફકીરી હું ફરૂં !
પણ જીંદગી છે ઝેર જેવી તો જીવીને શું કરૂં ?
છે પાપમય કાયા બધી તો મર્ણથી શાને ડરૂં ?
ના પાપ જાયે મ્હોતથી રે ! રે ! મરીને શું કરૂં ?

કર્મે બનેલો અંધ છું ના રાહ કો બતલાવશો !
અથડાઉ છો કૂટાઉ પણ રે ! રે ! દયા ના લાવશો !
નિર્દય ખુની ખાડે પડે ના ના નહિં અટકાવશો !
પોકાર કરશે કાઢવા ના પાસ તેની આવશો !

*　　*　　*　　*　　*

રે ! બાર વર્ષ થયાં છતાં પણ ઘા હજુ રૂઝતો નથી !
પ્રાયશ્ચિતનો કીડો હૃદય ત્યાગી જરા ખસતો નથી !
કોરે કલેજું તે કીડો આનંદ મન વસતો નથી !
રે ! રે દિવાનો છું જરા પણ કો' દિવસ હસતો નથી !

પાપી જીગર ઝખ્મી થયું પણ ખૂન કાં ટપકે નહિ !
રોતો સદા પણ અશ્રુ કેરૂં બુંદ કાં ટપકે નહિ ?
ખેંચાય નાડી ને નસો કાં એક પણ છટકે નહિ ?
આ દેહનું ઘડીઆળ ટકટક ચાલતું અટકે નહિ !

સ્નેહી મથે પરણાવવા પણ લગ્ન તો કરવું નથી !
દુનિયા દિવાનો છો કહે એ દોષથી ડરવું નથી !
સંસાર પર પૂળો મૂકયો બસ પંથ એ પળવું નથી !
રે ! મોહમાયાના સમુદ્ર વિષે હવે મળવું નથી !

આ જીંદગીને ત્યાગવા બે વાર મ્હેં ખટપટ કરી !
આયૂષ્ય દોરી ના કપાણી રે ! ગયો હું ના મરી !
રે ! મ્હોત નાસે દૂર મુજને દેખતાં જાયે ડરી !
કંગાળ છું ! પાપિષ્ટ છું ! છુટકો કરોને શ્રી હરિ !

મજનૂ બન્યો છું હાય ! હું **લયલી** વિના ઘેલો ફરૂં !
લયલી વિના હું શું કરૂં ? લયલી વિયોગે હા ! મરૂં !
લયલી ભરૂસે છે ફસી મજનૂ હૃદય ડરતો નથી !
લયલી કબરમાં જૈ સુતી મજનૂ હજૂ મરતો નથી !

ફરહાદ તોડે પ્હાડ ત્યાં "**શીરી** મરણ પામી" સુણી !
માશૂકને મળવા ગયો ! છે રીત એ પ્રેમી તણી !
પણ હું અભાગી ! નીચ પાપી ! બેકદર થઇને ફરૂં !
રે ! **નિર્મળા** સ્વર્ગે જતાં આ દેહ કાં ધારણ કરૂં ?

આવે સુકન્યા સ્વપ્નમાં "શશિકાન્ત છો શાણા તમે !"
"શરણે રહેલાંને તજી સંસારમાં રે'વું ગમે ?"
"હું તો, સુખી છું સ્વર્ગમાં પણ રીત તમ સારી નહિ !"
"વિશ્વાસઘાતી કાં થયા ? દિલમાં દયા ધારી નહિ !"

પળમાં હસે ! પળમાં રડે ! પળમાં ઘણી ગુસ્સે થતી !
પળમાં છુપાવી મૂખ કન્યા નિર્મળા નાસી જતી !
હું કરગરી પાયે પડું પણ નિર્મળા માને નહિં !
મમ હૃદય કેરા કષ્ટને દેવાંગના જાણે નહિં !

નિષ્ઠુર આ સંસાર આપે ભાળ ના વ્હાલી તણી,
જંગલ વિષે જઈ વૃક્ષને બળગી વિનવતો કરગરી;
વાતો વિહંગોથી કરૂં પણ કષ્ટ કો' કાપે નહિ,
દેખી મ્હને હસતાં બધાં ઉત્તર અરે ! આપે નહિ !

કો'વાર કાળી રાત્રીએ સમશાનમાં હું તો જતો !
ભડભડ ચિતાઓ જ્યાં બળે તે પાસ જૈ રોતો હતો !
લૈ રાખ તે સમશાનની આખા શરિરે ચોળતો' !
હે નિર્મળા ! તું ક્યાં ગઇ ? પોકાર પાડી બોલતો' !

*　　*　　*　　*

પળ આંખ ઢાંકી ને ઉઘાડું એ વિષે શું થઈ ગયું !
આનંદની મૂર્તિ સનમ સરકારનું દર્શન થયું !
જોવા ફરી એ જ્યોતને ઘેલો બનીને આથડું !
આનંદ ના નજરે પડે હું એકલો છાનો રડું !

તિરછી અને કાતિલ નજરથી આ જીગર ઝખમી કર્યું !
એ ઝખ્મમાંથી ખુન ટપકે ! તે છતાં દિલ ના ડર્યું !
ઝખ્મો સહન કરવા ફરી ! બસ ખૂન ટપકાવા ફરી !
એ મૉજ મેળવવા ફરી ! તલસૂં સનમ જોવા ફરી !

ફરહાદ ! મજનૂ ! હે ! કલાપી ! સ્વર્ગમાંથી આવજો !
તમ માર્ગમાં ભૂલો પડયો છું રાસ્ત રાહ બતાવજો !
બસ પ્રેમની મૂર્તિ ત્હમે છો ઇશ્ક મંત્ર પઢાવજો !
આ અર્ધદગ્ધ હ્રદય જલાવી સાફ ખાક બનાવજો !

મણિભાઈ! આવો છો પ્રવાસી આપ પંથ અભેદના ?
સાકી બની પ્યાલી શરાબેથી ભરી પાજો ભલા !
બાકી નહીં કૈં રાખશો સાકી ! સખી દિલ આપનું !
પીપો કરી ખાલી અખંડાનંદનો આશક બનું !

*   *   *   *   *

દુનિયાં દીવાની છે બધી બસ ઇશ્ક ! ઇશ્ક ! પુકારતી !
પણ ના પિછાને સનમને નાહક ગઝલ લલકારતી !
રે ! રોગ વણ દર્દી ઠરે ! વાગ્યા વિના ઝખ્મી બને !
સો ચશ્મ મીંચીને ફરે ! લાગે અજાયબ એ મ્હને !

ઓ ! ઇશ્કના અક્ષર પરે આશક બનેલા આવજો !
શું ઇશ્ક ? ને છે શું **સનમ** ? તે રંકને સ્હમજાવજો !
સાકી શરાબો જામની સાથે પિછાન કરાવજો !
નહિ તો ગઝલ બેતો તણાં દફતર ઉપાડી લાવજો !

હી ! હી ! બિરાદર બસ કરો એ રાહ કૈં સ્હેલો નથી !
રે ! છે કઠણ ! પ્રેમી સનમનો ચાહ કૈં સ્હેલો નથી !
એ રાહ પર જાતાં જુઓ ! કુરબાન શિર કૈંએ કર્યાં !
દુનિયાં તણા અપવાદ યા ભય દંડથી તે ના ડર્યાં !

પાડે બરાડા સોયથી ખંજર ખમી તે શું શકે ?
પાદર જતાં ડરનાર જે જંગલ ભમી તે શું શકે ?
દિલમાં હળાહળ ઝેર છે આપી અમી તે શું શકે ?
રે ! શુદ્ધ પ્રેમ નથી ! સનમ સંગે રમી તે શું શકે ?

અધિકાર ઉત્તમ ઇશ્કનો ! વ્યભિચાર તેને ના ગણો !
વાંચી શરાબોની સ્તુતિ બાપુ ! શરાબી ના બનો !
નારી અનીતિવાનને પ્રેમી સનમ ના જાણશો !
મસ્તાન ને ઘેલા બની તેમાં મઝા ના માણશો !

* * * * *

પ્રિય પાઠકો ! મમ પ્રેમની કરૂણાજનક કથની લખી;
રે ! છે અધુરી તે હજુ ! આગળ લખાઈ ના શકી !
પુસ્તક ભરાયે કૈંક પણ ઉદ્‌ગાર મ્હારા ના ખુટે !
હરિ હાથ લે ! ઝટ મ્હોત દે ! આ દેહથી આત્મા છુટે !

* * *

* * *

* *

છેવટ

એ રીતે એ શશિકાન્ત ભૂલી ભાન દીવાનો થયો,
વર્ષો વિત્યાં પણ નિર્મળાની યાદ ના વિસરી ગયો;
ના દેહનું કૈં ભાન છે સૂકાઈ કાષ્ટ સમો થયો,
રે ! રક્ત સૌ ઉડી ગયું બસ અસ્થિનો માળો રહ્યો

દિન એક આવ્યું પૂર સરિતા જોસમાં વહેતી હતી,
વાદળ છવાયું ગગનમાં વરસાદની વૃષ્ટિ થતી;
ચમકે વિજળીઓ નભ વિષે ગગડાટ વાદળ ગાજતાં;
આવે સપાટા પવનના સૌ ઘર વિષે પેસી જતાં.

તે સમય સાધીને દીવાનો તીર સરિતાને ગયો !
ભેખડ હતી ઉંચાણમાં તે સ્થાન જઇ ઉભો રહ્યો !
"વ્હાલી વિલંબ કરૂં નહિં આવું હવે મળવા ત્હને !"
"પ્રેમાળ બાળા સ્નેહથી સ્વીકારજે ! શશિકાન્તને !"

વિદ્યુતના ચમકારથી ચળકાટ જળમાં થઈ રહ્યો !
"હે ! નિર્મળા !" એવું વદી શશિકાન્ત જળવાસી થયો;
પત્તો મળ્યો ના તેહનો જળની સમાધી છે કરી;
શશિકાન્ત આ સંસારમાં શોધ્યો મળ્યો ના કૈં ફરી.

તે જાણતાં સૌ લોક શોકાતુર અંતરમાં થયું,
રે ! દિવ્ય પ્રેમી જોડલું સંસારને છોડી ગયું;
હે ! દેવ ! તું સૌ દમ્પતીમાં પ્રેમ એવો સ્થાપજે,
એ યુગલ આત્માને સદા શાન્તિ પ્રભુ તું આપજે.

* * * *

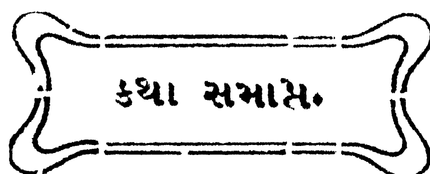
બે, ચાર પ્રેમીએ મળીને **નિર્મળા શશિકાન્તની !**
સમશાનમાં સરિતા તીરે પત્થર સમાધી છે ચણી !
તે પર લખ્યું **"પ્રેમી યુગલ શશિકાન્ત ! કન્યા નિર્મળા !**
આનંદમાં અત્રે વસે સંસારની છોડી પળા !"

* * * *

જે દિવસ પુત્રી **નિર્મળાનો** પ્રાણ પરલોકે ગયો.
તે દિવસથી ભોળો પિતા દુઃખથી પથારી વશ થયો;
"ઓ પ્યારી પુત્રી કયાં ગઇ ? હું મોહમાં અંધો રહ્યો,
રે ! દિવ્ય મ્હારો દીવડો ! મુજ પાપથી ગુલ થૈ ગયો."

ના પાસ કો'ને આવવા દે પત્નિને ગાળો દીયે,
"તુજ વીણ પ્યારી પુત્રીનું રે! રક્ત પાપી કો પીયે?
જા દૂર થા! જા દૂર થા એ દુષ્ટ રંડા મુજ થકી,
તુજ ફંદમાં હા! હું ફસાયો વાત થૈ કર્મે લખી."

એ તીવ્ર પશ્ચાત્તાપથી પ્રેમી પિતા પાગલ થયો,
ત્રણ માસ સેવી મંદગી સંસારને છોડી ગયો;
લોકો તણા અપવાદથી પત્નિ પિયરમાં જૈ રહી,
એ રીત એક કુટુંબની કરૂણાજનક કથની કહી.

દુઃખી પિતા! (નિભાગી નિર્મળા).

"જા! દૂર થા! જા! દૂર થા! એ દુષ્ટ રંડા! મુજથકી!
તુજ ફંદમાં હા! હું ફસાયો વાત થઈ કર્મે લખી!"

"મણિકાન્ત."

બ્રહ્મહત્યા!

" કર્યો ઉપકાર તે બદલે, ભર્યો અપકાર હેં ભૂંડા!
વયોવૃદ્ધ વિપ્ર ગરદન પર, ધરી તલવાર હેં ભૂંડા!"

" મણિકાન્ત."

બ્રહ્મહત્યા

યાને

આપઘાત કે ખુન ?!

(એક કરૂણાજનક કથા)

સોરઠા.

બ્રહ્મહત્યાનું પાપ, છાપ પડી ત્હારા શિરે;
ન્યાયી જગનો બાપ, માફ કરે ના મૂરખા !

* * * *

પડી પટોળે ભાત, ફાટે પણ ફીટે નહિં;
પાપ તણી છે માત, બ્રહ્મહત્યા નહિ છૂટશે ?

* * * *

આશા ! આશા ! હાય ! કામ કરાવ્યું ત્હેં કુડું;
"લોભે લક્ષણ જાય," હાય ! વિધાતા શું કરે ?

"મણિકાન્ત."

ભુંડાની ભુંડાઇ !

—ગઝલ—

કર્યો ઉપકાર તે બદલે ભર્યો અપકાર ત્હેં ભૂંડા !
વયોવૃદ્ધ વિપ્ર ગરદન પર, ઘસી તલવાર ત્હેં ભૂંડા!

\+ + + +

તપેલો શાન્ત થાવાને, વિસામો વૃક્ષનો લીધો !
કુહાડાથી પછી કાપ્યું, દગો કાં વૃક્ષને દીધો ?

\+ + + +

અરે ! પય પાઇને પાળ્યો, વળી મ્હોટો ત્હને કીધો !
ફણીધર હા ! બનીને ત્હેં, અરેરે !! ડંસ કાં દીધો ?

\+ + + +

મુસાફર હા તને માની, સુવાડયો ગૃહ વિષે જ્યારે !
કરી ચંડાળ ! ત્હેં ચોરી ! પડયાં સૌ નિંદમાં ત્યારે !

\+ + + +

અરે ! જગદીશ જાણે છે, અયે ! ઝાલિમ જુલમ ત્હારો !
કદી નહિ માફ કરશે તે, અદલ ઇન્સાફ કરનારો !

"મણિકાન્ત"

॥ શ્રીહરિ ॥

બ્રહ્મહત્યા !

યાને

આપઘાત કે ખૂન ? !

નોટઃ—સદરહુ કથામાં ટુંકી લાઇનો છે તે ચોપાઇમાં લેવી તથા વચ્ચે મ્હોટી લાઇનો છે તે ગરબી (સાંભળજો સજ્જન નરનારી હિતશિખામણ સારી-૭) ના રાહમાં લેવી.

ઇષ્ટ દેવને પાયે પડી,
વાત સુણાવું સૌને વડી;
કૈંક વર્ષની છે આ કથા,
દાદા મ્હારા કહેતા હતા.
નિશાળમાંથી આવું ઘેર,
દાદા વાત સુણાવે પેર;
સુણી વાત આંસુડાં ઢળે,
કુમળું અંતર મ્હારૂં બળે.

*   *   *   *

શ્રી સરખાપુર ન્હાનું ગામ,
ભીલ લોકનું ભારે કામ;
અન્ય વરણુ ત્યાં થોડી ઘણી,
વધુ વસ્તી ઠાકરડા તણી.

વેત્રવતીને સુંદર તીર,
ગામ સદા દીસે ગંભીર;
ગામ શેઠ છે મોતીલાલ,
વ્હેપારે પામ્યો ધનમાલ.

બીજા વણીક વસે દસબાર,
ગામ શેઠ સૌનો સરદાર;
શેઠ તણી ઉમ્મર છે ત્રીસ,
શેઠાણી વર્ષે ત્રેવીસ.

સાત વર્ષનો પુત્રજ એક,
માત પિતાને વ્હાલો છેક;
કૃષ્ણુલાલ છે ત્હેનું નામ,
નામ પ્રમાણે અંગ તમામ.

મુનિમ શેઠના અંબારામ,
છે વિશ્વાસુ ચોખ્ખું કામ;
વયે વૃદ્ધ છે વર્ષે સાઠ,
વિપ્રતણી ઉત્તમ છે નાત.

ઘણા વર્ષથી વહિવટ કરે,
શેઠ તણું અંતર તો ઠરે.

\+ + + +

બાર વર્ષના શેઠજ હતા,
પાટી લઈ ભણવાને જતા;
પિતા શેઠના ગયા સ્વધામ,
મુનિમને સોંપ્યુંજ તમામ.
સંભાળો સઘળો વ્હેપાર,
મમ બાળકની લ્યો સંભાળ;
તમપર મારો છે વિશ્વાસ,
હવે નથી જીવવાની આશ.

મુવા શેઠ મૂકી જંજાળ,
થયાં વર્ષ તેનેજ અઢાર;
પૈસા સારા પૈદા કર્યા,
શેઠ તણા ભંડારો ભર્યા.

ગણી પુત્રસમ પાળ્યો બાળ,
ભણાવવા લીધી સંભાળ;
વ્હેપારે પાવરધો કર્યો,
સોળે વર્ષે કન્યા વર્યો.
થયો તરૂણ ત્યાં મોતીલાલ,

ત્રેવીસ વર્ષે પ્રગટયો બાળ;
મુનિમને મુરબ્બી ગણે,
મુનિમની હા, એ હા, ભણે.
પુછયા વિણ પાણી નવ પીયે,
ખપતી વસ્તુ પૂછી લીયે;
એમ અઢારે પૂરાં થયાં,
શેઠ મુવે વર્ષો વહી ગયાં.
વર્ષ ત્રીસનો મોતીલાલ,
સાત વર્ષનો ત્હેનો બાળ;
હવે મુનિમની કહું છું કથા,
દેવ સમા ડોસા તે હતા.
ભોળાને ભગવત્ પર ધ્યાન,
સંતોનું કરતા સન્માન;
ગામ તેમનું ગંગાવાસ,
છે સરખાપુર કેરી પાસ.
ગંગાતીરે સુંદર ગામ,
યાત્રા કેરૂં મ્હોટું ધામ;
વસે કુટુંબ ત્યાં મુનિમ તણું,
સુખિયું ને સંતોષી ઘણું.
ત્રણ પુત્રો ને પુત્રી એક,
પરણાવ્યાં સૌ કરી વિવેક;

પુત્ર તણે ઘર પુત્રો થયા,
સૌ નિજ ધંધે વળગી ગયા.
મૂકી ભર વાડી વસ્તાર;
ગયાં ડોસી હરિને દરબાર.
સદ્‌ગુણવાસી મુનિમ તણી,
ગામ વિષે કીર્તિ છે ઘણી;
એક વખત પુત્રો ને પિતા,
નિજ ઘરમાંહી બેઠા હતા.

(ગરબી–સાંભળજો સજ્જન નરનારી–એ રાહ.)

પુત્ર કહે છે તાત અમારા, વાત અમારી માનોજી;
મ્હોટા રળતા પુત્ર થયા તો, જગદીશ્વરને જાણો–
સાચું માનોજી.
શેઠ હવે તો મ્હોટા થયા છે, સઘળો વહીવટ સોંપોજી;
મુક્ત થઇને નિજ ઘર આવો, સૌ જંજાળો કાપો–સાચું.
તાત કહે છે પુત્ર તમારી, વાત હૃદયમાં ધારીજી;
રજા માગતાં શેઠ દુભાયે, એ ચિંતા છે ભારી–સાચું.
તોપણ 'મોતીને' સમજાવી, મુક્ત થઇને આવુંજી;
સૌ જંજાળો ત્યાગ કરીને, હરગુણ હરનિશ ગાવું–સાચું.

ગયા માસ બીજા ત્યાં ચાર,
"મોતી" શેઠ થયાજ બિમાર;

ક્ષય વ્યાધી મોતીને થયો,
દિન પરદિન તે ગળતો ગયો.
ઔષધ કીધાં અપરંપાર,
પણ ના સારૂં થયું લગાર;
રોગ વધ્યો ને શક્તિ ગઈ,
મુનિમની હિમ્મત ના રહી.
છતાં દિલાસો દે છે ઘણો,
રાખ ભરૂસો ભગવત તણો;
તુજને સારૂં થશે વિચાર,
હિમ્મત ત્યાગીશ ના તલભાર.

શેઠ કહે છે કાકા મારા, મૃત્યુ માથે આવ્યુંજી;
તાબે થાવું પડશે તેને, જે ભગવતને ભાવ્યું–
મૃત્યુ આવ્યુંજી.
આ જગમાં જન્મીને જાવું, તેમાં શાને રોવુંજી;
પણ અધવચમાં ન્હાવ ડુબે તો કયમ આંસુડાં લ્હોવું–મૃત્યુ૦
જેવો મુજને તાતે સોંપ્યો, તેવો તમને સોંપુજી;
મમ બાળકની રક્ષા કરજો, હસ્ત હું તેનો આપું–મૃત્યુ૦
જેવું મારૂં જતન કર્યું'તું, તેવું તેનું કરજોજી;
જગ્તપિતા એ જગદીશ્વરજી, તમ અંતરમાં ઠરજો–મૃત્યુ૦
એમ કહેતાં મોતીલાલે, દેહ તજી ત્યાં દીધોજી;
મુનિમને આંસુ ના માયે, કોપ પ્રભુ ક્યો કીધો ?–મૃત્યુ૦

ઘરડાને મૃત્યુ ના આવે, કેમ યુવાનો જાયેજી?
અવળી ગંગા કેમ ચલાવો? આ-દુઃખ ના સ્હેવાયે-મૃત્યુ૦

ડોસે સૌને શાન્તજ કર્યા,
ક્રીયા કરી સૌ ઠામે ઠર્યા;
ડોસે વહીવટ ચાલુ કર્યો,
કૃષ્ણલાલને હાથે ધર્યો.
ભણાવવા મુકયો નિશાળ,
પુત્ર તુલ્ય લેતા સંભાળ;
શેઠાણીને આપે આશ,
થાશો નહિં કૈં તમે નિરાશ.
પુત્ર કાલ તુજ મ્હોટો થશે,
કષ્ટ તમારાં સર્વે જશે;
વર્ષ વિત્યાં બીજાં ત્યાં આઠ,
ડોસે ઠીક કર્યો છે ઠાઠ.
આગળથી ખ્હોળો વ્હેપાર,
કરી કમાયા પૈસા ચાર;
શેઠ તણી મિલકત તો વધી,
મુનિમની મહેનત છે બધી.
કૃષ્ણલાલનાં લગ્નજ કર્યા,
ડોસાએ દિલ સૌનાં હર્યા;

વૃદ્ધ થઇ ડોસાની કાય,
આંખે ઝાઝું ના દેખાય.
નામું લખવા માટે એક,
મ્હેતો રાખ્યો કરી વિવેક;
શેઠ તણા સગપણમાં હતો,
દરિદ્રતાથી દુઃખિયો થતો.
ચાર હતાં તેને સંતાન,
પણ પૈસા વણ દુઃખની ખાણ;
ડોસાને દીલ આવી દયા,
દઈ નોકરી શાન્તજ થયા.
પાવરધો વ્હેપારે કર્યો,
અંદેશો ના અંતર ધર્યો;
નામ તેહનું કાળીદાસ,
નામ પ્રમાણે અવગુણ ખાસ.
લોભીને લુચ્ચો છે ઘણો,
ડર ના રાખે ઈશ્વર તણો;
અદેખાઇનું પુરૂં જોર,
અંતર તેનું હતું કઠોર.
પાપ પુણ્ય ના ગણે લગાર,
ચોરી એ ચોખ્ખો વ્હેપાર;

વળી કુછંદી પૂરો હતો,
નવ કરવાનું કરવા જતો.

શરિર પણ લાગે ભયકાર,
હબસી સમ તેનો આકાર;
આંખો દેખી બાળક. બ્હીયે,
ભુલે ચુકે કો નામ ન લીયે.

પણ ઉજળો તેનો વસ્તાર,
તેની આવે દયા લગાર;
બાર માસ નોકરીએ થયા,
દુઃખના દા'ડા સર્વે ગયા.

દુકાનમાંથી ચોરી કરે,
દાણા વસ્તુ હરદમ હરે;
મુનિમથી ડરતો હદબાર,
પણ અંતર ઇર્ષા અંગાર.

લાંચ લઇ ગ્રાહકથી મળે,
હિસાબમાં ગોટાળો કરે;
મુનિમજી વિશ્વાસે રહ્યા,
એમ દિવસ કૈં ચાલ્યા ગયા.

પાપ ઘડો જ્યાં પુર્ણ ભરાયે, તુર્ત પછી છલકાયેજી;
કૈંક ઇલાજે કામ લગાડે, પણ ના તે ઢંકાયે—સાચું માનોજી.

ચોરી કરશે ચોર સદા પણ, એક દિવસ પકડાશેજી;
માન ભંગને થાયે દુઃખિયો, ન્યાયવિષે સપડાશે–સાચું મા.
તે જાણે ના જોતું કોઇ, પણ જોતો જગરાયજી;
અવધી થતાં અલ્પ સમયમાં, પાપ પ્રગટ સૌ થાયે–સાચું.

મુનિમને તો થઈ છે જાણ,
કે, મ્હેતાએ કાઢયો ઘાણ;
ઓ મુરખા ! શું કીધું કામ ?
નિમકહરામી થયો તમામ.
તારા વિશ્વાસે હું રહ્યો,
ઘાતી તું આવો કાં થયો ?
દિન જાણીને રાખ્યો પાસ,
તેનો બદલો આપ્યો ખાસ.

રજા તુજને આપુ સહી,
હવે કદિ ના આવીશ અહીં;
નિમકહરામી શેઠજ તણો,
ધમકાવ્યો ડોસાએ ઘણો.

કરગરતો ત્યાં કાળીદાસ,
માફ કરો આ સમયે ખાસ;
બચ્ચાં મારાં થાશે દુઃખી,
શુભ આશિષથી થાશો સુખી.

હવે કરૂં ના એવું કામ,
ના કરશો મુજને બદનામ;
ડોસાને મન આવી દયા,
શિખ દઈને શાન્તજ થયા.
કૃષ્ણલાલને ડોસે કહ્યું,
હવે બાળપણુ તારૂં ગયું;
મુજને આંખે હવે કયાસ,
માટે વહીવટ સર્વ તપાસ.
પુત્રો કહે છે "આવો ઘેર,
રામ રટોને રૂડી પેર;"
તેથી તારૂં તું સંભાળ,
મ્હારો પાસે આવ્યો કાળ.

કૃષ્ણલાલ બોલ્યો દિન થઈને, કાકા કરૂણા રાખોજી;
આ ઘરબાર ગણો કાં જુદાં? શું મુખથી આ ભાખો?–
કરૂણા રાખોજી.

રામ રટો આ ઘરમાં રહીને, પુત્ર મને નિજ ધારોજી;
પુણ્ય દાન પ્રિતેથી કરજો, સર્વેને સંભાળો–કરૂણા.

એમ દિવસ કૈં થયા પસાર,
કૃષ્ણલાલને પ્રગટયો બાળ;
આવ્યા દીવાળીના દીન,
ડોસા આવ્યા નિજ વતન.

દીવાળી કરવા શુભ પેર,
પુત્રો પણ આવ્યા નિજ ઘેર;
હશી ખુશીથી દિવસો ગયા,
તહેવારો ત્યાં પુરા થયા.
પુત્ર કરી આજીજી કહે,
હવે જશો ના શેઠજ ગૃહે;
નિજ ઘરની ના કૈં દરકાર,
તજો હવે ત્યાંની જંજાળ.
નહિં જવા દઈશું ત્યાં અમે,
સૌ ખટપટને ત્યાગો તમે;
ડોસા બોલ્યા દિકરા સુણો,
હવે નથી રહેવાનો ઘણો.
કૃષ્ણલાલને સોંપી સહી,
જુજ વખતમાં આવું અહીં;
દઈ દિલાસો ડોસો ગયા,
પુત્રો પણ પરદેશે વહ્યા.

યત્ન કરોને ક્રોડ કદાપિ, ટેવ પડી ન તજાયેજી;
તેમ સ્વભાવ નહિં બદલાયે, મર્ણ થતાં દુર થાયે–સાચું.
ધુવો કોયલા બહુ સાબુથી, પણ ધોળા નવ થાશેજી;
હીંગ વિષે સુગંધી ભેળો, વાસ નહિં બદલાશેઃ–સાચું.

બુદ્ધિ બગડી મ્હેતા તણી,
અદેખાઇ અંતરમાં ઘણી;
વિચારતો પોતાને મન,
ડોસો વચમાં નડે વિઘન.

જુવાન સાસુ મરશે નહિ,
વહુનો દહાડો વળશે નહિ;
ડોસાનું જો કાસળ જાય,
મન ગમતો પૈસો લુંટાય.

ડોસો દેશ જવાનો નથી,
પ્રપંચ કૈં નભવાનો નથી;
જ્યાં ત્યાં ડોસો પામે માન,
મારૂં ના થાયે સન્માન.

રકમ એક ઉચાપત કરી,
જો ડોસાની દ્રષ્ટે પડી;
તો, તો, થાશે બૂરા હાલ,
ફજેત કરશે તે તત્કાળ.

રસ્તા વચ્ચે આવે આડ,
કેમ કાપવી ઘટે ન વાડ?
દુનિયા છે દોરંગી બધી,
સાર અસાર સમજતી નથી.

મ્હારે શું બીજાથી કામ ?
કરવું મ્હારે કામ તમામ;
ડોસો મ્હોંચાડુ યમદ્વાર,
પડે પછી પાસા પોબાર.

કૃષ્ણલાલ છે ભોળો છેક,
નવ સમજે તે બે કે, એક;
મનમાંહી મનસુબો કરી,
મ્હેતાએ મન આશા ભરી.

ડોસા આવ્યા સૌ મન ભાવ્યા, રોજ ગયા અગીયારજી;
કાર્તિકને સુદ અગીયારસનો, દીન હતો નિરધાર—સાચું.
પેઢી ને રહેવાનું મંદિર, બન્ને એક મકાનેજી;
આગળ પેઢી પાછળ ઘર છે, દ્વાર બે રાખ્યાં તેને—સાચું.
શેઠ શેઠાણી સાત દિવસથી, ગામ ગયાં છે બીજેજી;
ડોસા વણ ઘરમાં ના કોઇ, વાત હૃદયમાં લીજે—સાચું.

અગીયારસની શાન્ત સ્હવાર,
મુનિમજી ઉઠયા તત્કાળ;
તુર્ત ગયા સરિતાને તીર,
ન્હાયા ડોસા નિર્મળ નીર.
આજે ડોસાને ઉપવાસ,
અગિયારસ તે કરતા ખાસ;

સ્નાન ધ્યાન પ્રિતેથી કર્યું,
ધરણીધરનું ધ્યાનજ ધર્યું.

સ્નાન કરીને ગયા મુકામ,
દુકાનનું ઉકેલ્યું કામ;
મ્હેતાજી પણ હાજર હતા,
અંગે આજ અતી ધ્રૂજતા.

સાંઝ પડીને દીવા થયા,
મ્હેતાજી નિજ મંદીર ગયા;
ડોસે થોડું કર્યું ફરાળ,
જપવા બેઠા શ્રી ગોપાળ.

જપ તપ કરતાં વાગ્યા આઠ,
ઠીક જમાવ્યો ડોસે ઠાઠ;
દુકાનને મ્હોટો છે ચોક,
રાત પડે ત્યાં આવે લોક.

મિત્ર મંડળી ત્યાંજ ભરાય,
ડોસાનું હૈયું હરખાય;
ડોસો કહેતા સુંદર વાત,
શિખામણની તે સાક્ષાત.

ડોસે વાત ચલાવી છેક,
બાર ઉપર ત્યાં વાગ્યો એક;

સૌ સૌને ઘેર ચાલ્યા ગયા,
ડોસો દ્વાર દઇ સુઇ રહ્યા.

લોક કહે છે યમના દૂતો, જનને લેવા આવેજી;
પણ ના કો'ની દ્રષ્ટે પડતા, ના કો'ને ગભરાવે–સાચું.
પણ ડોસાએ નિજ દ્રષ્ટીએ, બે જણ દીઠા પાસજી;
એક હતો કો પુષ્ટ ભીલડો, બીજો કાળીદાસ– સાચું.
પુષ્ટ ભીલડે ડુચો દીધો, ડોસાજીના મૂખેજી;
છાતીપર મ્હેતાજી બેઠો, ડોસા નિર્બળ ભૂખે– સાચું.
ભિલ્લ કહે છે ઓ મ્હેતાજી, કામ કરોજ ખલાસજી;
પાસ ગળાપર દીધો મ્હેતે, સુણતાં ઉપજે ત્રાસ–સાચું.

મ્હેતે કીધું કામ ખલાસ,
ડોસા પામ્યા સ્વર્ગે વાસ;
ડોસાને ઉપાડયા ત્યાંય,
દુકાનની માળી છે જયાંય.
ગળે દોરડું બાંધી એક,
લટકાવ્યા નીચાણે છેક;
ગુઠણુ પર બેસાડયા ધરા,
દુષ્ટો ભુલ્યા કરતાં કળા.

* * * *

પાછળ દ્વારે પેઠા હતા,
ડોસો જયારે કહેતા કથા;

તે અવસરમાં કાળીદાસ,
ઉઠી સાંકળ ખોલી ખાસ.
ભીક્ષુ ઉભો'તો પાછળ દ્વાર,
ત્હેને લીધો અંદર સાર;
સંતાડયો ત્હેને એકાંત,
કથા સુણુવા બેઠો શાન્ત.
સૌ સૌને ઘેર જ્યારે ગયા,
મ્હેતાજી સૌ સાથે વહ્યા;
સમય થયો અડધો કલાક,
મહેતાજીએ સાધ્યો લાગ.
પાછળ દ્વારે ધીમે ગયો,
ભીક્ષુ બીજો ત્યાં ભેગો થયો;
ભીક્ષુ કહે "કયાં જાઓ દાસ?"
નામું છે લખવાનું ખાસ.
ચઢી ગયું છે નામું છેક,
માટે લખવું ધરી વિવેક;
દહાડે ના મળતી નવરાશ,
માટે જાવું આજે ખાસ.
સુણી વાત ઠાકરડો ગયો.
મ્હેતાજી મંદીરમાં વહ્યા;

ત્યાર પછી શું કીધું કામ ?
તે જાણો છો આપ તમામ.
કરી કામને નીકળ્યા બ્હાર,
જુજ વખતમાં થયું સ્હવાર;
પ્રભાતમાં, ડોસો દે દાન,
દાણા કેરૂં રોજ નિદાન.
ભીખારી સૌ ભેગા થયા,
ચોક ઉપર સૌ બેસી ગયા;
મુનિમજી ઉઠયા નહિં હજુ,
કેમ નહિં બિછાનું તજ્યું ?
દાણા મોકલવા'તા બ્હાર,
ખર લઇને આવ્યો કુંભાર;
કાકા કહીને પાડી બૂમ,
કમાડ ખખડાવીને ધૂમ.
ગરબડ કરતાં વાગ્યા આઠ,
ઠીક જમાવ્યો લોકે ઠાઠ;
કોટવાલ ત્યાં આવ્યો સાર,
તેડાવ્યો તત્પર સુતાર.
કમાડ તોડી અંદર ગયા,
શય્યા સૂની વિસ્મય થયા;

તપાસ સૌ ઠેકાણે કરી,
ખુણે ખાંચરે જોયું ફરી.
મ્હેતાજી પણ લેતા ભાગ,
સાંકળ દીધી સાંધી લાગ;
ગભરામણુની ચાલે ઘડી,
કોટવાલની દ્રષ્ટે પડી.

સંશય આવ્યો ત્હેને એમ,
મ્હેતે સાંકળ દીધી કેમ ?
માળ પરે સૌ જોવા ગયા,
શબ દેખીને વિસ્મય થયા.

શું દુઃખ દેખી ડોસો ડર્યો ?
આપઘાત ભોળાએ કર્યો;
મ્હેતાજી ઉભા છે જ્યાંય,
કોટવાલની દ્રષ્ટિ ત્યાંય.

થરથર ધ્રુજે કાળીદાસ,
કોટવાલ સમજ્યો છે ખાસ;
ત્રાસ પામતા સૌ કો ત્યાંય,
આંખ વિષે આંસુ ના માય.
ડોસા દેવ તણા અવતાર,
શા દુઃખે છોડયો સંસાર ?

જે દેખે તે અચરજ થતો,
પાસ દોરનો ઢીલો હતો.
ડોસાની ગરદન ચોપાસ,
ડાઘ ઉઝરડો મળે ન ખાસ;
પડે સમજ ના કો'ને કશી,
કોટવાલના હૈયે વશી.
કોટવાલ રજપૂતજ હતો,
મુનિમ કેરો મિત્રજ થતો;
મ્હેતો બોલાવ્યો એકાંત,
કોટવાલ તો થયો કૃતાંત્ત.
ઓ ! કાળા ! પાપી ચંડાળ !
આણ્યો ત્હેં બ્રાહ્મણનો કાળ;
શ્યા સુખ માટે કીધું પાપ,
ઉત્તર સાચો મુજને આપ.
ઈર્ષા તું કરતો'તો ઘણી,
દેવ સમા ડોસાજી તણી;
સાંકળ દ્વારે દીધી સહી,
તું જાણે કો દેખે નહિં.
વળી જગા નીચી છે બધી,
આપઘાત ના થાયે કદી;

મુજ પાસે પૂરાવો એક,
નથી છુટવાનો તું છેક.
જો મણુકા મુજ પાસે ઘણા,
તુજ તુળસીની કંઠી તણા;
મુનિમની શય્યાની પાસ,
પડયા હતા મેં લીધા ખાસ.

ક્યાં કંઠી તુજ જૂની અરે!
નવી પહેરી આવ્યો ખરે!
રાત્રે ખૂન કરતાં નિરધાર,
તુટેલી તુળસીની માળ.
મુખ ત્હારૂં છે મ્લાનજ થયું,
તેજ બધું તુજ જાતું રહ્યું;
આવ્યો પાસે ત્હારો કાળ,
આશ્રયની ત્હેં તોડી ડાળ.

મ્હેતો ત્યાં ગભરાયો ઘણો,
ભય પેઠો પકડાવા તણો;
કોટવાલને પાયે પડયો,
પોકેપોક મુકીને રડયો.

ત્હમે બચાવો મુજને આજ,
કૃપા કરીને રાખો લાજ;

કોટવાળની પાસે જઈ,
વાત સુણાવી છાની કંઈ.
થયો શાન્ત ત્યાં તે રજપૂત,
મંત્ર સુણી એવો અદ્‌ભૂત !

લક્ષ્મી દેખી મ્હોટા જન પણ, લાલચમાં લપટાયેજી;
ના ડર રાખે દેવતણો એ, જાળ વિષે ઝપટાયે—સાચું માનોજી.
દોષિત તે નિર્દોષ ગણાયે, નિર્દોષી દંડાયેજી;
જુઠો તે સાચો થઈ બેસે, સાચો જન સપડાયે—સાચું.
પણ સદ્‌ગુણી ને ન્યાયી જન કર્મ કરે નહિં એવુંજી;
નથી અમર કો આ અવનીમાં, પાપ શિરે શીદ લેવું ?—સાચું.

છાની વાત કરી એકાંત,
કોટવાલને કીધો શાન્ત;
રજપૂત શબની પાસે ફર્યો,
આપઘાત ડોસાએ કર્યો.
પંચક્યાસ પ્રપંચે કર્યો,
દેવ થકી—ના દીલથી ડર્યો;
વિપ્રજનોને આજ્ઞા ભણી,
અગ્નિદાહજ દેવા તણી.
વિપ્રોએ આટોપ્યું કામ,
ઘણું કકળતું આખું ગામ;

જ્યાં ત્યાં એવી વાતો થાય,
મ્હેતે કીધી બ્રહ્મહત્યાય.

પાપ કદી ના છાનું રહે,
વાત વાયરે તુર્તજ વહે;
સઘળે શોક છવાઇ રહ્યો,
અરે ! દેવ અવતારજ ગયો.

મુનિમ પર સૌનો છે પ્યાર,
મ્હેતાને દેતા ફીટકાર !
મ્હેતે કીધું કામ તમામ,
પત્ર લખ્યો ડોસાને ગામ.
પુત્ર બધા પરદેશે હતા,
વાત સુણીને વિસ્મય થતા;
શું દુઃખ આવ્યું ડોસા શિર,
આપઘાતથી તજ્યું શરિર.
દુઃખી હ્રદય નિજ ગામે ગયા,
સર્વ સહોદર ભેગા થયા;
સૌ જન બોલે જ્યાં ત્યાં ઘણું,
થયું ખૂન તમ ડોસા તણું.
ક્રીયા ખર્ચ પરવારી કરી,
ગયા પુત્ર સરખાપુર ભણી;

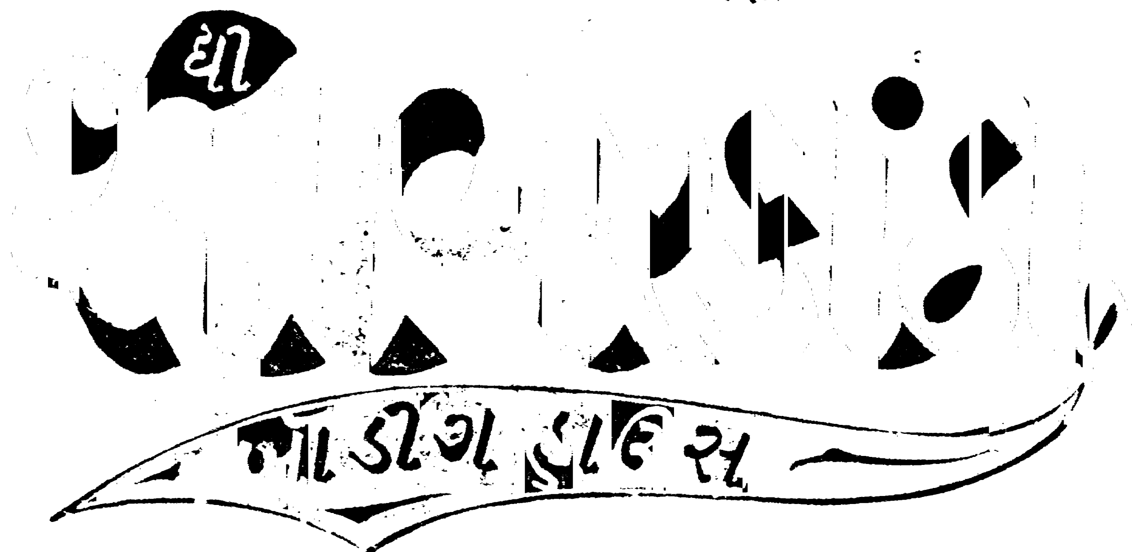
કૃષ્ણુલાલ ત્યાં આવ્યો હતો,
રડી રડીને નબળો થતો.
શું કીધું ત્હેં ઓ ભગવાન !
ડુબ્યાં મ્હારાં બારે વ્હાણ;
ઓ કાકા ! તમને કહું કથી,
મ્હારો દોષ જરાયે નથી.
મુનિમ પુત્ર ત્યાં બોલ્યા વાત,
ત્હારો વાંક નથી સાક્ષાત;
જે ભગવતને ભાવ્યું સહી,
ત્હારે દીલગીર થાવું નહીં.
મુનિમના પુત્રોએ ખાસ,
ચાલુ કીધી ગુપ્ત તપાસ;
મ્હેતો પાછળ દ્વારે ગયો,
ભીખુ બીજો જે ભેગો થયો.
તે આવ્યો મળવાને ખાસ,
મુનિમના પુત્રોની પાસ;
કહી વિસ્તારી સર્વે કથા,
સાક્ષી મ્હારી સાચી સદા.
મળ્યો પુરાવો માગી દાદ,
પુત્રોએ માંડી ફરિયાદ.

× × × ×

નિરાશ થવાની જરૂર નથી

પરંતુ જો અન્ય વીશીઓમાં, ભોજનગૃહોમાં, કે ભપકાદાર લૉજો-માં, અને ખુદ પોતાને ઘેર પણ જો અહીંના જેવી સ્વાદિષ્ટ યાને ટેસ્ટફૂલ રસોઇ જમવાની આશા રાખશો તો અવશ્ય નિરાશ થવું પડશે.

પધારો અને ખાત્રી કરો.

૬૦ મુમ્બાદેવી પોન્ટની પાછળ મુંબઈ નં. ૨.

તપાસ ચાલી માસજ ચાર,
પણ ના નીકળ્યો કૈં એ સાર;
કોટવાલ ને મ્હેતે મળી,
સાક્ષી ફોડયા દ્રવ્યે કરી.

કોટવાલ ના દિલથી ડર્યો,
કૃષ્ણલાલને કબજે કર્યો;
સમજાવ્યો ધમકાવ્યો ઘણું,
ઘર ભેળાશે રે ! તુજ તણું.

માટે અમને આપ મદદ,
ખુનનો કેસ કરાવું રદ;
સર્વ પાપમાં ભેગા થયા,
મ્હેતાજી તો છુટી ગયા.

મુનિમ પુત્રો થયા નિરાશ,
ગામ ગયા નિજ છોડી આશ.

* * *

પાપીનું ઢંકાયું પાપ,
પણ ના છોડે જગનો બાપ;
પ્રપંચથી જો છુટી જાય;
પણ કુદરતની શીક્ષા થાય.

વર્ષ ચાર તો વીતી ગયાં,
પણ મ્હેતાને ભારે થયાં;
ગઇ ચાકરી નિર્ધન થયો,
પુત્ર એક યમદ્વારે ગયો.
પુત્રી એક પતિ વિણ થઇ,
મ્હેતાની આંખો પણ ગઇ.

અંધ થઇને પેટજ ભરવા, પર ઘરમાં અથડાતોજી;
પામે છે અપમાન અતિશે, સહન કરી સૂકાતો—સાચું.
સૌ બોલે વાવ્યું તે લણશે, તેમાં કોઇ શું કરશેજી?
બ્રહ્મહત્યાનું પાપ ન ન્હાનું, બહુ દુઃખ પામી મરશે—સાચું.

બહુ દુઃખ પામ્યો કાળીદાસ,
તે સુણતાં ઉપજે છે ત્રાસ;
આઠ વર્ષ બીજાં પણ ગયાં,
મ્હેતાનાં દુઃખ પૂરાં થયાં.

વર્ષ થયાં જ્યાં ખૂનને બાર,
કાળીદાસ ગયો યમદ્વાર;
શીક્ષા અહીંની પૂરી થઈ,
ત્યાંની શીક્ષા બાકી રહી.
કૃષ્ણલાલ પણ દુખિયો થયો,
ધંધો સર્વે તૂટી ગયો;

રહી નહીં પહેલાંની શાખ,
હતા મુનિમ પેઢીનું નાક.

× × × ×

હે ! દિનબંધુ ! દેવદયાળુ, કરૂણા કેશવ કરજોજી;
મુનિમના ભોળા આત્માને, હરદમ શાન્તી મળજો-કરૂણા૦

આ જગમાં જન જેવું વાવે, તેવું ફળ તે પામેજી;
બાવળ વાવી આંબો ઇચ્છે, એ આશા નવ જામે-કરૂણા૦

હે ! સદ્દગુણી વાંચક પ્યારા ! છે તુજનેજ સલામજી;
ભુલચુકની હું માગું માફી, જય જય આત્મારામ-કરૂણા૦

સમાપ્ત.

હળધરવાસમાં પવિત્ર વેત્રવતી તીરે મહર્ષિ પરાશર સ્થાપિત મહાદેવ પારાશરના શુભ સ્થાનનું સ્મરણ!

—ભુજંગી—

મહર્ષિ પરાશર તણું ઠામ–આ છે!
સદા સુખકારી અહા! નામ–આ છે!
જુઓ દેવ ડે'રૂ મહા ધામ–આ છે!
નહિં માનુષી દેવનું કામ–આ છે! ૧

મહા પુણ્યશાળી વહે પાસ–ગંગા!
અહાહા!! કરે પાપનો નાશ–ગંગા!
વહે પૂર્વમાં પ્રેમથી ખાસ–ગંગા!
કરાવે જુઓ તીર્થનો ભાસ–ગંગા! ૨

કરી સ્નાન તેમાં મહાદેવ આવો!
જળે ચંદનેથી કરો સેવ આવો!
ધરી પુષ્પ ને આરતી તો ઊતારો!
વદો દેવ "ત્રાતા ત્હમે તાત તારો!" ૩

સુગંધી મધુરી હવા મંદ આવે!
મહા રોગ હોયે નિરોગી બનાવે!
અહા! પક્ષીઓ શબ્દ મીઠા સૂણાવે!
વિભુની ખુબીનો ખજાનો બનાવે! ૪

શ્રી હગમરવાસમાં મહર્ષિ પરાશરના આશ્રમ.

જુઓ! દેવ દેરૂં! મહા ધામ–આ છે! નહિં માનુષી દેવનું કામ–આ છે!

"મણિકાન્ત."

પ્રાર્થના.

"ભલે દુશ્મન બને દુનિયા ત્હમે ના કોપશો બાપુ!
અમીમય આંખ ક્યારીમાં અફીણના રોપશો બાપુ!"

"મણિકાન્ત."

સ્તુતિ-કાવ્ય.

—ગઝલ—

ભલે દુશ્મન બને દુનિયાં, તમે ના કોપશો બાપુ !
અમીમય આંખ ક્યારીમાં, અફીણ ના રોપશો બાપુ !
તમારી જ્યાં દયા દ્રષ્ટિ, અહાહા!! ત્યાં અમી વૃષ્ટિ;
બને સ્નેહી સકળ સૃષ્ટિ, સદા હૃદયે વસો બાપુ !
કરો જો આંખને રાતી, ગ્રહો સઘળા બને ઘાતી;
થશે વૈરી હશે સાથી, નમેરા ના થશો બાપુ !
અમારા દોષ ના જોશો, દયાળુ દુર્ગુણો ધોશો;
અમે તો આપનાં છોરૂ ! સુબુદ્ધિ આપશો બાપુ !
નથી શ્રદ્ધા અમોને તે, શિખામણ આપીએ તમને;
સુણી દીન બાળની વાણી, મધુરૂં શું હસો ? બાપુ !

× × × × ×

મહા પર્વત તણું કાજળ કરી સાગર વિષે નાંખે;
કલમ વૃક્ષો સકળ કેરી ભૂમિ કાગળ રૂપી રાખે.
સદા જો શારદા લખશે તમારા ગુણ હે ! ત્રાતા !
તથાપિ પાર ના આવે દયાળુ દેવ છો દાતા.

"મણિકાન્ત".

સનમની સ્તુતિ !

—ગઝલ—

દિવાના હાલ આ દેખી ! સનમ ! દરકાર કર મ્હારી !
પલકભર પ્યારથી પેખી ! કદર સરકાર ! કર મ્હારી !

અહા ! એ વસ્લની રાતે મળી મહબૂબ મયખાને !
મધૂરી એ પળો ! હરદમ મુબારક ! હો ! જીગર માને !

ઘુંઘટપટમાં નિહાળ્યું મ્હેં મનોહર મૂખડું ત્હારૂં !
ઘવાયો ચશ્મ ખંજરથી પુકારૂ નામ બસ ! પ્યારૂ !

અયે ! પી ! પી ! કહી મુજને પીવાડી ઇશ્કની પ્યાલી !
મઝા જ્યાં ઠીક જામી ત્યાં છબીલી છેતરી ચાલી !

ગુમાની તું ગઇ ત્યાગી દિવાનાને દગો દીધો !
સનમ ! અય ! બે રહમ ! ત્હારો કહે મ્હેં શું ગુન્હો કીધો ?

બન્યો દર્દી ! જીગર ઝખ્મી ! નિરંતર ખૂન ટપકે છે !
છતાં આ દિલ દિવાનાને સનમ ! જો ! લેશ ખટકે છે ?

ફરી એ ઝખ્મ સહેવાને ખુશી છું ખૂન દેવાને !
બન્યો આતૂર આ બંદો સનમ તુજ સંગ રહેવાને !

સકળ દુનિયાં તણી દૌલત કરૂ કુરબાન ! ત્હારા પર !
છતાં અય ! બે કદર ! દિલબર ! રહમ ત્હારી ન મ્હારા પર !

તજી દરકાર દુનિયાંની દિવાનામાં ગણાયો છું !
અમોએ આબરૂ છોડી સનમ ! મૂર્ખો મનાયો છું !

હજારો લાખ હું જેવા દિવાનાઓ તને ચાહે !
મગર તૂં એક છે મ્હારે હઠીલી આવ ઝટ રાહે !

"અમ્બિકાન્ત".

ગણપતિની સ્તુતિ !

—ગીતિ—

ગુણ નાયક ગુણવંતા, ગજદંતા હે ! દયાવંત દેવા;
પ્રથમ નમું હું તમને, કરો સ્હાય શ્રી ગજાનંદ ગરવા.

*   *   *

વસંત તિલકા–છંદ.

આરંભતાં પ્રથમ હું પડું તુજ પાય,
ગૌરી કુમાર ગણરાય થજો સહાય;
મ્હારી સ્વિકાર કરજો મનની સુ–સેવા,
પ્રીતે નમું તમ પદે ગણનાથ દેવા.

સરસ્વતિની સ્તુતિ!

સોરઠા–તાલ–કેરબા. (કામણ દીસે છે અલબેલા તારી આંખ)

હું ચરણ શરણ શીશ નામી વંદુ સરસ્વતિરે. (૨)
સર્વ જગતની તું છે જનુની,
આશ પુરો છો સહુના મનની;
વૃદ્ધિ કરો છો—ધનની,
ત્હારી ગહન ગતિરે. હું.

નામ તમારૂં મંગલકારી,
કીર્તિ સર્વે વ્યાપી ત્હારી;
મયૂર ઉપર કરી સ્વારી,
તુજમાં મહા મતિરે. હું.

શીવ બ્રહ્મા ત્હારા ગુણ ગાતા,
સર્વ જગતની તું છે દાતા;
મ્હેર કરોને માતા,
આપો શુભ મતિરે. હું.

તુજ ગુણનો મા પાર ન પામું,
તુજ દર્શનથી બહુ દુઃખ વામુ;
દયા કરી જો સ્હામું,
ટાળી આપત્તિરે. હું.

દેવી દયાળી દયા તું કરજે,
કહે 'શંકર' દુઃખ સૌનાં હરજે;
મમ જીંહ્વાએ વસજે,
આપો સુખ અતિરે. હું.

ઇશ્વર સ્તુતિ!

(સૈયાં પડું મેં તારે પૈયાં—એ રાહ.)

વા'રે સ્વામી, રટું હું શીશનામી, માયાળુ છો મોરારી—વા'રે.

તમે સલ્યા અહલ્યા કરી દીધી,
વળી સ્હાય સુધન્વાને કીધી;

કીધી છે સ્હાય સ્વામી, દર્શન દ્યોને અભિરામી;
રઘુવરજી, સુંદરજી, દીન અરજી, દિલ ધરજી. વા'રે.

સ્હાય કરો તહમે સ્હાય કરોને,
ભવમાંથી તરવા મ્હને સ્હાય કરોને;

તમે મોહન મુરલીવાળા, ભક્તિ આપો છોગાળા;
'શંકર'ના, સુખકર્ત્તા, દુઃખહર્ત્તા, જગકર્તા, વા'રે.

મોહનની માયાની સ્તુતિ !

(કામી શું ન કરે ? કુકર્મ રે ! એને મળતો રાહ.)

મોહન ત્હારી માયા, છે મધુરીરે....મોહન ત્હારી માયાં !
શીવ બ્રહ્મા તુજ ધ્યાન ધરે છે,
સરસ્વતિ ત્હારૂં સ્તવન કરે છે;
ઋષિ મુનિએ જશ ગાયા...............મોહન ત્હારી માયા ! છે.
ભવાબ્ધિ તારક ભૂધર સ્વામી,
પ્રણમું તુજને હું શીશ નામી;
જસોમતીજીના જાયા...............મોહન ત્હારી માયા ! છે.
જે દર્દિને દર્શન તું દે,
દુઃખડાં ત્હેનાં સર્વે છેદે;
સુખમય ત્હેની કાયા...............મોહન ત્હારી માયા ! છે.
પાંડવની પ્રતિમા ત્હમે પાળી,
દ્રુપદ સુતાની કરી રખવાળી;
ભાજી વિદુર ઘર પાયા...............મોહન ત્હારી માયા ! છે.
સુધન્વાને સ્હાયજ કીધી,
તેલ કઢા શીતળ કરી દીધી;
વ્હારે ગજની ધાયા...............મોહન ત્હારી માયા ! છે.
જે ત્હારી માયા મેળવશે,
તે જનને ઝટ મુક્તિ મળશે;
જદુનંદન જગ રાયા...............મોહન ત્હારી માયા ! છે.
દીન "શંકર"ની સૂણજો વાણી,
ભક્તિ સદા દ્યો સારંગપાણિ;
માગું ત્હારી—માયા...............મોહન ત્હારી માયા ! છે.

સૂર્યની સ્તુતિ !

શાર્દૂલ વિક્રીડિત છંદ.

જેના તેજ થકી ત્રિલોક ઝળકે, એવા પ્રતાપી ત્હમે,
ટાળોછોજ તિમીર સૌ જગતનું, સૃષ્ટિ તમોને નમે;
ત્હારો છે ઊપકાર સૌ જગપરે, છે તું દયાનો નિધી,
વંદુ શ્રી રવિ દેવ નિત્ય તમને, ટાળો દુઃખો ત્રીવિધી.

સાગરની સ્તુતિ !

શિખરિણી છંદ.

ઘણો ગાજે ઘૂકે, અતિ બળ કરી તું ઊછળતો,
નહિ માઝા મુકે, કળયુગ મહીં દેવ તું છતો;
ઘણાં રત્નો પાકે, ઊદર મહીં ત્હારા સરિ-પતિ,
નમું નિત્યે હેતે, ચરણ તુજમાં સાગર પતિ. ૧
મળી દેવો દૈત્યે, મથન તુજ કીધું શ્રમ કરી,
દીધાં રત્નો ચૌદે, વિષ સહુ ગયું દૈત્યજ ભણી;
લીધાં રત્નો દેવે, સકળ સ્થળ આનંદજ અતિ,
નમું નિત્યે હેતે, ચરણ તુજમાં સાગર પતિ. ૨
હરિનો વાસો છે, પરમ પદવાળા તુજપરે,
પ્રતાપી એવો તું, સકળ જગને પાવન કરે;

ગુણો ત્હારા ગાયે, સકળ જગદેવો મુનિ જતી,
નમું નિત્યે હેતે, ચરણ તુજમાં સાગર પતિ. ૩
સરિતાઓએ તો, શરીર તુજને અર્પણ કીધું,
થયા શર્ણે ત્હેને, વિપદ સહુ ટાળી સુખ દીધું;
કદી કોપે તો તું, સકળ મહિ જાણે નહિ હતી,
નમું નિત્યે હેતે, ચરણ તુજમાં સાગર પતિ. ૪
સદા સંભાળું હું; અચળ મનવાળા દધિ તને,
દયા માગું ત્હારી, સરસ મતિ આપો દધિ મ્હને;
કરે ભક્તિ ભાવે, અચળ મનથી "શંકર" અતિ,
નમું નિત્યે હેતે, ચરણ તુજમાં સાગર પતિ. ૫

પ્રભુ સ્તુતિ !

—ગઝલ—

અરે ! ઓ ! વિશ્વના રચનાર, ને હરનાર ઓ સ્વામી;
સકળને સુખના દેનાર, ને લેનાર ઓ સ્વામી !
ગહન ત્હારી ગતિ ન્યારા,
ગણાયે ના ગુણો ત્હારા;
અહો ! આ વિશ્વના આધાર, ને સુખકાર ઓ સ્વામી !
શશિ ને સૂર્ય આ જગમાં,
વળી તારા કીધા ખગમાં;
અમારા સુખને માટે, કીધાં ત્હેં સર્વ ઓ સ્વામી !
પવન પાણીજ ત્હેં કીધાં,
નિરખવા નેત્ર આ દીધાં;

દયાના તો અહા ! ભંડાર, ને ઉદાર ઓ સ્વામી !
પ્રભુ તુજ ગુણ છે ઝાઝા,
કરે તું રંકને રાજા;
અમીરોને ફકીરો તું, કરે પળમાંહ્ય ઓ સ્વામી !
સગાં છે સ્વાર્થનાં સ્વામી,
ખરો છે તું સગો નામી;
જગે નિઃસ્વાર્થી ને પરમાર્થી છે તું એક ઓ સ્વામી !
અરે ! ઓ તાત ઇન્સાફી,
બખસ મુજ પાપની માફી,
અમારી દીનની ફરિયાદના લેનાર ઓ સ્વામી !
દયાળું તું દયા કરજે,
કુબુદ્ધિ મ્હારી હરજે;
કહે " શંકર " વિમળ આ વાણીના દેનાર ઓ સ્વામી !

સ્તુતિ !

(નાથ કૈસે ગજકો બંધ છોડાયો—એ રાહ.)

ધ્યાન નિરંતર ધરીએ, નાથ તમ ધ્યાન નિરંતર ધરીએ.
કાયા ખોટી માયા જૂઠી, પાપ કર્મ પરહરીએ;
એક તમારી અમિની નજરથી, ભવસાગર આ તરીએ. નાથ.
માફ કરો સૌ પાપ અમારાં, ભાવે ભજન તુજ કરીએ;
સ્હાય કરો હે દેવ દયાળુ, ટળવળીએ ભવ દરિયે. નાથ.
અકળ કળા જગદીશ્વર ત્હારી, નાથ મૂખે શું ઉચરીએ;
સંસાર ત્યાગી થશું વૈરાગી, હેતે સ્મરણ તુજ કરીએ. નાથ.

મહાદેવનો ગરબો !

(પુનમ ચાંદનીના—રાહ)

આવો પ્યારી બ્હેનો, ગરબો ગાઈએ શિવનોરે,
ઉભાં રહીને ગોળ કુંડાળે સૌ આજ, હળીમળી ગરબો ગાઈએ,
સહીએરો સહુ આપણે રે.

ભોળાનાથ આપે બહેની સારૂ સાસરૂં રે;
વળી સ્વામી આપે, ચતુર સુજાણ. હળીમળી.

સાખી.

અર્ધાંગે ઊમીયા ધર્યાં, ગણપતિ જમણે પાસ;
સર્પ કંઠમાં શોભતા, છે કૈલાસે વાસ.

સહીઅર બળદ ઉપર કરી સ્વારી શિવે હેતથીરે;
સજની ગંગાજી બિરાજે જટામાંહ્ય. હળીમળી.

સાખી.

ડાક ડમરૂ છે હાથમાં, નંદી ભૃંગી સાથ;
ખાખ શરીરે ચોળીને, બેઠા શંભુ નાથ.

સખીઓ એવા શિવને ભજેથી સુખ સહુને થશેરે;
કાપે કષ્ટ આપણાં ત્રિલોક કેરા નાથ. હળીમળી

સાખી.

બ્હેનો ગરબો શિવનો, ગાયે મન ખુશ થાય;
રટણ કરો તે નાથનું, નક્કી કરશે સ્હાય.

માટે સ્મરણ કરોને સજની, ઊમિયા ઈશનું રે;
સરવે વદો મુખેથી શિવનો જય ! જયકાર ! હળીમળી.

શિવ સ્તુતિ !

માલિની—છંદ.

જય, જય, જય, જોગી, શિવ કૈલાસ વાસી,
હર, હર, હર, ભોળા ભાંગના છો વિલાસી;
વિભુતિ સરવ અંગે, નાથ આપે લગાવી,
જળ હળ મય જ્યોતિ જોગની છે જગાવી. ૧

કર કમળ વિષે તો, ડાક ત્રિશુળ ધાર્યાં,
શિરપર સ્વરગેથી, આવી ગંગા પધાર્યાં;
ગણુપતિ ગજદંતા, આપ અંકે બિરાજે,
હિમગિરિ તનયા તો, વામ અંગેજ છાજે. ૨

ત્રિનયન ત્હમને છે, તાપસી ત્રિપુરારી,
વૃષભ પર સવારી, આપની સુખકારી;
સકળ જગત દેવો, ધ્યાન ત્હારૂં ધરે છે,
રવિ, શશિ, ઋષિઓ સૌ, સ્તુતિ ત્હારી કરે છે. ૩

સ્મરણુ તમ કરેથી, પાપ સૌ નાશ થાયે,
સકળ ભય તજાયે, આપને જો ભજાયે.
શરણુ તમ તણું છે, પાર્વતી કાન્ત મ્હારે,
તમ વિણુ કર ઝાલી, તાતજી કોણુ તારે ? ૪

શંકરના ગુણનું ગાન !

દ્રુત વિલંબિત છંદ.

હરઘડી હરનામ ઊચ્ચારશો,
સકળ પાપ અને ભય ટાળશો;
ગણપતિ પિતુ પાર્વતીના પતિ,
સુખકરા શિવશંકર દે મતિ. ૧

કર વિષે ડમરૂં વળી ડાક છે,
ત્રિભુવને હરની અતિ હાક છે;
સરપ કંઠ ધરેલ નિહાળીયા,
વિભુત અંગ ભરેલજ ભાળીયા. ૨

શિર પરે નહીં ઉત્તમ ગંગ છે,
ગણપતિ ઊર્મીયા ગણુ સંગ છે;
બળધના પર નાથ બિરાજતા,
હિમગિરિ તનયા પતિ છાજતા. ૩

તપ કરી શિવનું નર કૈં તર્યાં,
ભજનથી સુખીયા જન કૈં કર્યાં;
શરણુ દેવ અને મુનિ ચ્હાય છે,
શિવ ગુણો દિન 'શંકર' ગાય છે. ૪

અંબિકા દેવીની સ્તુતિ !

વસંતતિલકા—છંદ.

અંબા ભવાની જગદંબ કરો સહાય,
આરાસુરી મન સદા તમ ભક્તિ ચ્હાય;
હસ્તે ત્રિશુળ ધરીને અસુરો વિદાર્યા,
સંકષ્ટમાંથી નિજ સેવકને ઉગાર્યા. ૧

હનુમાનની સ્તુતિ !

ગઝલ સોરઠી—(હરિગીતમાં પણ ગવાશે.)

વાયુ તનય ત્હમને નમું, હનુમંત છો બળવંતજી;
કીધું પરાક્રમ કારમું, કથતાં ન આવે અંતજી. વાયુ.
સાગર કુદી લંકાં ગયા, રાક્ષસ અતિ સંહારીઆ;
લંકા લગાડી લ્હાય ને રાવણ સુતોને મારીઆ. વાયુ.
લઇ શોધ સીતાજી તણી, રઘુનાથ પાસે આવીઆ;
છે જાનકી અતિ શોકમાં, એવી ખબર તો લાવીઆ. વાયુ.
શ્રી રામની કરૂણા થકી, પથ્થર સમુદ્રે તારીઆ;
સૈન્ય ઊતારી સાગરે, સહરામ લંક પધારીઆ. વાયુ.
અતિ યુદ્ધ રાવણથી થયું, મુર્છીત થયા લક્ષ્મણ અરે!
ગિરિ દ્રોણ લાવીને ત્હમે, મુર્છા ઊતારી હા ! ખરે. વાયુ.

રામે દશાનન મારીઓ, સીતા સતીને લાવીઆ;
પૂરી મદદ આપે કરી, શ્રી રામને મન ભાવીઆ. વાયુ.
અંગે અતિ બળવંત ને, છો બાળ બ્રહ્મચારી ત્હમે;
શ્રી રામના વ્હાલા કહી, સૃષ્ટિ સકળ ત્હમને નમે. વાયુ.
દાબી પનો'તી પાયથી, દુનિયાં ત્હમોને ન્હાય છે;
બજરંગ શ્રી હનુમંત્તનું, શુભ ગાન 'શંકર' ગાય છે. વાયુ.

ગુરૂ સ્તુતિ!

(શિષ્યોને સ્કુલમાં બોલવાની.)

ભુજંગી છંદ.

નમું હું નમું હું ગુરૂજી ત્હમોને,
ભણાવી ગણાવી સુધાર્યા અમોને;
હતા ઠોઠ ઠાલા, થયા ગુણવંતા,
અમારી ત્હમોએ હરી સર્વ ચિંત્તા. ૧

નહિં હું પહેલાં જરા કાંઇ જાણું,
ત્હમારી કૃપાથી હવે સૌ પ્રમાણું;
નહિં પાઠ ભૂલું ગુરૂ જ્ઞાનવંતા,
અમારી ત્હમોએ હરી સર્વ ચિંત્તા. ૨

શિખી ઇતિહાસો ઘણી વાત જાણી,
બધા દેશની રીતભાતો પ્રમાણી;
હતા આકળા તે થયા ધીરવંતા,
અમારી ત્હમોએ હરી સર્વ ચિંત્તા. ૩

આ કવિતા મુંબઇમાં કેટલીક સ્કુલના શિષ્યોની રજીસ્ટર બુકમાં છપાએલી છે તે મ્હારી લખેલી છે.

"મણિકાન્ત."

ભૂગોળો ખગોળો ભણી ભેદ જાણ્યો,
ભણાવી નીતિ દોષનો અંત આણ્યો;
ન ભૂલું કદીએ ગુરૂ હેતવંતા,
અમારી ત્હમોએ હરી સર્વ ચિંત્તા. ૪
ગુરૂજી રૂડું જ્ઞાન આપ્યું અમોને,
શિશુઓ સુ-આશીષ આપે ત્હમોને;
ઘણા વર્ષ જીવી થજો કીર્તિવંતા,
અમારી ત્હમોએ હરી સર્વ ચિંત્તા. ૫

રણછોડજીની સ્તુતિ!

(બલીહારી રસીયાજી ગીરધારી સુંદર શ્યામ—એ રાહ.)

સુખકારી, દુઃખહારી, મોરારી, શ્રી ઘનશ્યામ;
ઓ અવિનાશી, ડાકોરના વાસી, સ્હાય કરો રણછોડ.
બોડાણા કાજે વ્હાલા, દ્વારિકાં છોડીરે (૨)
ડંકપુરીમાં પધારી, શ્રી ઘનશ્યામ, ઓ અવિનાશી. ડાકોર.
ગંગાબાઈનું વ્હાલા, માન વધાર્યું રે (૨)
વાલે તોળાયા વનમાળી, શ્રી ઘનશ્યામ,ઓ અવિનાશી. ડાકોર.
ગોમતી કેરૂં વ્હાલા, મહાત્મ્ય વધાર્યુંરે (૨)
કીધું સજીવન વારિ, શ્રી ઘનશ્યામ, ઓ અવિનાશી. ડાકોર.
સેવક 'શંકર'ના વ્હાલા, અરજ સ્વીકારોરે (૨)
ભક્તિ આપો ગિરધારી,શ્રી ઘનશ્યામ, ઓ અવિનાશી. ડાકોર.

સર્વેની સાથે પ્રભુ સ્તુતિ!

લલિત છંદ.

જય વિભુ પ્રભુ વંદીએ અમે,
સકળ વિશ્વના તાત છો તુમે;
તમ દયા થકી આપદા ટળે,
તમ કૃપા થકી સ્હાય તે મળે. ૧

રવિ શશિ ગ્રહો ખ્હાડ ને નદી,
પવન ઝાડ ને સૃષ્ટિ આ બધી;
અજબ એ કૃતી વિશ્વ બાપની,
વિસરશે નહિં મ્હેર આપની. ૨

સ્મરણ આપનું ના ઘડી કર્યું,
અખૂટ પાપનું ભાથુ છે ભર્યું;
કપટ જૂઠમાં જીંદગી ગઈ,
ભજનની નહિં પ્રેરણા થઇ. ૩

ધન જમાવવા ઢોંગ કૈં કર્યા,
છળ પ્રપંચમાં ઠામ ના ઠર્યા;
સકળ દોષની માફી આપજો,
જય દયાનિધી કષ્ટ કાપજો. ૪

ગોવિંદના ગુણનું ગાન !

અહિલાપિકા મનહર છંદ.

શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ, કર ધર્યા કિરતારે,
કમળ વદન જોઈ, હૈયું હરખાય છે;
રક્ષા પાંડવોની કરી, કૌરવોનો કાળ આણ્યો,
લાજ રાખી દ્રૌપદીની, ભારતે ભણાય છે;
લક્ષ્મણને સંગ લેઈ, રામ રૂપે લંકા ગયા,
મહા ગર્વી રાવણને, માર્યાનું મનાય છે;
ગજને સહાય કરી, પ્રલ્હાદનું દુઃખ હરી,
નખવતી હીર્ણાકસ્ય, હણ્યો એ વંચાય છે. ૧
લાજ રાખી વીદુરની, ભાજીતો ભૂધર જમ્યા,
લખી વાત શાસ્ત્રમાં તે, ના કો'થી કે'વાય છે?
હણીને રાક્ષસો દુઃખ, દેવતાનું હર્યું વ્હાલે,
લઇ હરિ નાવ ભવસાગર તરાય છે;
ધર્મના ભંડાર એ, ઉદાર કિરતાર તણું,
રટણ કરે છે તેનું, મહા દુઃખ જાય છે;
વાણી ના પહોંચે મ્હારી, વખાણ વિભુનાં કરે,
સત્યનો બેલી રંગીલો, રણછોડરાય છે. ૨

પ્રભુ સ્તુતિ !

પુષ્પિતાગ્રા છંદ.

જય ! જય ! વિભુજી, દયાળુ દેવા,
ભય હર ભૂધર હું કરૂં સુ-સેવા;
તમ દરશનથી સદા સુખી છું,
શરણુ તજે હરિ હું ઘણો દુઃખી છું. ૧
સકળ જગતને બનાવનારા,
ગુણ ગણ્યાં કેમ શકાય નાથ ત્હારા;
અજર અમર છો ત્હમે કૃપાળું,
કર ધરી "શંકર" તારજો દયાળું.

ગીતિ.

જય ! જય ! શ્રી જદુનંદન, વંદન ત્હમને કરૂં વિભુ પ્યારા;
ભવ બંધનનું ખંડન, કરી બચાવો મુરલીધર મ્હારા.

પ્રભુને વિનંતિ !

એક કામ અમારૂં કરજોરે, શામળીઆ;
અંતરમાં આવી ઠરજોરે, શામળીઆ.
શામળીઆ મોહન મળીઆરે (૨) એક કામ.

ભજન ત્હમારૂં ભૂધર ભાવે-લોભ મોહ માયા મુકાવે;
સંકટ સર્વે ભૂલાવેરે-શામળીઆ. એક કામ.
નામ તમારૂં મંગલકારી, શર્ણું લેજો શ્રી ગીરધારી;
'શંકર' અરજ સ્વીકારીરે-શામળીઆ. એક કામ.

પ્રાત:કાળમાં પ્રભુની પ્રાર્થના !

—ગઝલ—

નમું કિરતાર કરૂણાળું, કુબુદ્ધિ કાપજો પ્યારા;
અમોને સ્વર્ગ સંચરવા, સુબુદ્ધિ આપજો પ્યારા !
ભૂખ્યાને અન્ન દેવાને, પ્રીતે પરમાર્થ કરવાને;
દયાળુ દેવ અમ દિલમાં, દયાને સ્થાપજો પ્યારા
હળાહળ ઝેરના જેવા, જૂઠાથી જૂજવો રાખી;
હૃદયમાં સત્યતાની છાપ સત્વર છાપજો પ્યારા
ત્હમારા ગુણ ગાવાને, ભજનમાં લીન્ન થાવાને;
અમારા દેહમાં ભક્તિ રગે રગ વ્યાપજો પ્યારા !
કુડા છે કામ ને ક્રોધ, બૂરા છે મોહ ને લોભ;
કહે "શંકર" અમોને દૂર એથી રાખજો પ્યારા !

ડાકોરના રણછોડજી વિષે!

મનહર છંદ.

ભાઇ ! ભાઈ! ભાળ્યો મ્હેં તો ડાકોરના ઠાકોરને.
જેના દરશન થકી દુઃખ દૂર થાય છે;
પૂનમે પૂનમે સંઘ કાઢી લોક આવે ઘણા,
આસોની પૂનમે મો’ટો મેળો ત્યાં ભરાય છે;
આનંદ ઉત્સવ થાય ગોમતીમાં કૈંક ન્હાય,
સ્થળે સ્થળે ગોવિંદનાં ગીત તો ગવાય છે;
રંગીલો એ રણછોડ સેવકના પૂરે કોડ,
‘શંકર’ નું ચિત્ત સદા ડાકોરમાં જાય છે.

(તોરી કલબલ હય પ્યારી—એ રાહ.)

ગુજરાતે છે ગામ, રૂડું ડાકોર ધામ;
ભાઈ ! ત્યાંતો જોયા વનમાળી શ્યામ.
લોક આવે છે જંગ, ૈંક કાઢીને સંગ,
દે પાપોને કાપી, દયાળુ ઘનશ્યામ. ગુજરાતે.
જાઓ ! જાઓ ! ભ્રાતા ! ભુધરનાં દર્શન કાજ,
સ્નેહિ શામળીઓ છે, સૌનો શીરતાજ;
કેવો સ્વામી સોહાય? કરે સૌને સહાય, રૂડો રણછોડરાય,
ઝટ જાઓ જાઓ જાઓ (૩) ગુજરાતે.

(પાતળીઆ પરિશ્રમ લ્યો શાને—એ રાહ.)

ડંકપુરિ દીનબંધુ બિરાજે,
નામ રૂડુ રણછોડ શ્રી રણછોડ છે;
ત્રિકમજી પણ ત્યાંજ બિરાજે,
બંધવ બેની જોડ છે, શુભ જોડ છે.
છોગાળા નામની, ધૂન છે કામની, સુખના ધામની,
આ........આશ ધરો, ભક્તિ કરો. ડંકપુરી.
(માટે દર્શને ડાકોર જજો, અને હરિ ભજી સુખીઆ થજો)
અલબેલો જગનાથ જોવાના,
અંતરમાં મ્હને કોડ છે, બહુ કોડ છે;
કામને બાળવો, લોભને ટાળવો, ક્રોધ પ્રજાળવો,
આ........સુખ થશે, દુઃખ જશે. ડંકપુરી.

એક અરજી !

(નાથ કેસે ગજકો બંધ છુડાયો—એ રાહ.)

નાથ ધરી હાથ અધમને ઉગારો !
મ્હને એક ભરૂસો ત્હારો નાથ ધરી હાથ અધમને ઉગારો.
માયા મોહ વિષે લપટાયો, સુઝયો નહિં પંથ સારો;
પુણ્યનું કામ કર્યું નવ એકે, પાપનો કીધો વધારો. નાથ ધરી.

ધામ ધરા ને ધન મેળવવા, યોજ્યા ઇલાજ હજારો;
પળ પણ ત્હમને યાદ કર્યા નહિ, નાથ કૃપા કરી તારો. નાથ ધરી.

મનુષ્યદેહ ધરીને ખોયો, હરિ ભજવાનો વારો;
જન્મ ગુમાવ્યો જગ જંજાળે, ભૂલ્યો સહુ ઉપકારો. નાથ ધરી.

જ્ઞાન થયું કોઈ સંત કૃપાથી, લાગે હવે જગ ખારો;
દીન બંધુ શરણે હું આવ્યો, સેવક અર્જ સ્વીકારો. નાથ ધરી.

ભવ દરિયામાં ભૂલો ભટકું, પ્રીતમ પાર ઉતારો;
'શંકર' ના સ્વામી છે મુજને, ભવ્ય ભરૂસો ત્હારો. નાથ ધરી.

ભવદરિયેથી ઊગારો !

(દાસ પરે દયા લાવોરે—એ રાહ.)

વ્હાણુ વિભુજી ઊગારો રે !
ભવ દરિયેથી વ્હાણુ વિભુજી ઊગારો.
ભવ અરણવમાં અથડાતું, ગમે તેમ ગોથાં ખાતું;
નથી નાથ એકે આરો આરો રે....ભવદરિયેથી.

મોહરૂપી મોજાં વાગે, લોભના ઝપાટા લાગે;
ત્હમે તાત આવી તારો તારો રે....ભવદરિયેથી.

પ્રાર્થનાષ્ટક !

શિખરણી—છંદ.

સુધન્વાની સ્હાયે, ઊલટ ધરી ધાયા હરિ ત્હમે,
પુર્યાં પંચાળીને, પટકુળ પ્રભુજી અણિ સમે;
છતાં છોડી છાયા, ચપળ ચિત્ત આ કેમ ચળતું ?
દયાળુ ઓ દાતા ! તમ ભજનમાં તે ન ભળતું. ૧
કરી સ્હાય સ્વામી, પ્રકટ થઈ પ્રલ્હાદ તણી ત્હેં,
થયા ભીરૂ વ્હાલા, અરજુન તણા પ્રેમ ધરીને;
છતાં ભક્તિ ત્હારી, હૃદય રસ લાવી નવ કરૂં,
ઘણાં ગોથાં ખાઈ ઊદર ભરવા કારણ ફરૂં ૨
સ્વિકારી ત્હેં હુંડી, અરજ સૂણીને નરસિંહ તણી,
અહલ્યાને તારી, પરમ ઇશ ઓ લાયક ધણી !
તજી બીજી આશા, જગત પતિને હું નવ ભજું,
પડે ઊંધા પાસા, તદપિ તુચ્છ આશા નવ તજું. ૩
મળ્યા મીરાંને તો, સરસ જશ પામી જગ વિષે,
મળ્યા બાળા ધ્રુને, અચળ પદ પામ્યો દશ દિશે;
ઘણા ગોદા ખાતું, અધમ મન મ્હારૂં નવ ડરે,
છતાં હે સ્વામિજી ! નજર અમિ રાખો દીન પરે. ૪
સુદામાની સાથે, વડીલ ગણી વર્ત્યા વિભુ ત્હમે,
બચાવ્યો હા ! આપે, ગજ જળ વિષે ડુબતી સમે;
છતાં છોગાળાજી ! ભજન તમ ભાવે નવ કરૂં,
ફરે મૃત્યુ માથે, તદપિ દિલ માંહી નવ ડરૂં. ૫

જમ્યા ભાજી ભાવે, વિદુર તણી દાતા વશ થઈ,
બચાવ્યા ત્હેં સ્નેહે, ધરમ, ભીમ, લાખાગ્રહ મહિં;
વળી આપી ગાદી, વિજય વરતાવ્યો દશ દિશે,
બિરાજોને પ્યારા ! મુરલીધર મ્હારા મન વિષે. ૬

કરે સેવા ત્હારી, પરમ દુઃખ ત્હેનું ઝટ ટળે,
તરે આ સંસારે, અચળ સુખ ને વૈભવ મળે;
ગુણો ત્હારા ગાતાં, સકળ જગ દેવો ઋષિ મુનિ,
લગાવીને બેઠા, ભજન ધુન ત્હારી પશુપતિ. ૭

ત્હમે ત્રાતા ! દાતા ! શરણ મુજને લ્યો જગપતિ,
વિભુજી વિખ્યાતા ! રહમ દિલ રાખો દીન પ્રતી;
ભણે વૃત્તો આઠે, મનન કરીને ' શંકર ' સદા,
કરૂં નિત્યે પાઠે, વય વિષે ન આવે ભય કદા. ૮

ઇશ્વરની અદ્ભુત રચના!

કનરો (ઈસ તન ધન કી કોન બડાઈ)—એ રાગ.

અજબ ખૂબી અવનિ પતિ ત્હારી, પાર શું પામું હું સંસારી ? અ.
કોણ ક્રીયાથી સૂર્ય પ્રકાશે ? કોણ ક્રિયા થકી વરસે વારિ ? અ.
ઝાડ પ્હાડ કાણ કો' નિપજાવે ? કોણ કરે સૌની રખવાળી ? અ.
પવન વાય છે કોણ કૃપાથી ? શ્રીફળમાં પ્રકટે કેમ વારિ ? અ.
ગર્ભ વિષે જીવ કોણ જીવાડે ? કોણ કરે ઉત્પન્ન નરનારી ? અ.
સકળ સૃષ્ટિને કો' નિપજાવે ? કોણ પલકમાં દે સંહારી ? અ.
પામર નર 'શંકર' શું જાણે ? પ્હોંચી શકે ના કમી મતિ મ્હારી ! અ.

વસંતતિલકા—છંદ.

ત્રાતા તમે સકળના કરૂણા કરો છો,
દાતા તમે જગતના દુઃખને હરો છો;
આપો સુબુદ્ધિ અમને દરરોજ પ્યારા !
સ્નેહે નમું સુખકરા પ્રભુજી અમારા.

આરતી !

જયદેવ ! જયદેવ !

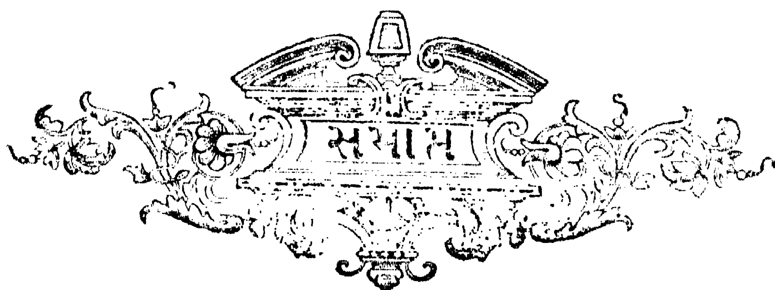
જય ! જય ! પરમાત્મા, પ્રભુ જય ! જય ! પરમાત્મા;
અશરણુ શરણુ વિભુજી (૨) શ્રીધર ધરમાત્મા. જયદેવ.

સુખ કર્તા, દુઃખ હર્તા, દીનબંધુ દેવા-પ્રભુ દીનબંધુ દેવા;
ભવતારક ભૂધર છો (૨) સદા કરૂં સેવા. જયદેવ.

વિશ્વંભર,વનમાળી,સુખકર શામળીઆ-પ્રભુ સુખકર શામળીઆ;
નરહરિ, નટવર, નાગર (૨) બળદાયક બળીઆ. જયદેવ.

જગકર્તા, જગનાયક, જગદીશ્વર સ્વામી—પ્રભુ જગદીશ્વર સ્વામી;
અકળ કળા કરનારા (૨) નમું હું બહુ નામી. જયદેવ.

દીન 'શંકર'ની અરજી, અંતરમાં ધરજો—પ્રભુ અંતરમાં ધરજો;
સદ્ગુણુ ભક્તિ ભરજો (૨) મમ દુર્ગુણ હરજો. જયદેવ.

ઘરના ગાંડા અને બહારના ડાહ્યા !

મનહર—છંદ.

કેળવણી ખાતા વિષે કેળવણી લીધી અમે,
કેળવણી આપી આખા દેશને સુધારીશું !
" કન્યાનો વિક્રય બંધ કરો ", એવું બોલવાના,
અમારી કન્યાઓ વેચી મૂડી તો વધારીશું !
ભાષણ ભરડવાના " બાળ લગ્ન બંધ કરો, "
અમારી બાળાને નાની વયમાં વરાવીશું !
સુધારાના સાથી અમે પારકું બુઝાવા જૈશું,
અમારા પોતાના ઘેર હોળી સળગાવીશું ! ! ૧
ઉત્તમ પુરૂષ અમે નાતરાં નક્કી કરીશું,
અન્ય જો કરે તો ઝટ તેને અટકાવીશું !
"ગૃહીણીને સુખી રાખો" એવી શીખ આપવાના,
અમારી પત્નિને ઊંધે માથે લટકાવીશું !
હરામનું મેળવવા હિમ્મત અમોને ઘણી,
પારકું પડાવા માટે પ્રાણ પટકાવીશું !
અમારા પોતાના દોષ દબાવી રાખીશું અહા !
બીજાઓના દોષ કાઢી તેને ફટકાવીશું ! ! ૨

દોહરો.

દોષ જુએ ના આપનો, દે બીજાને શીખ;
શીખ દીએ ઝખ મારવા, એ જીવતરને ધીક.

લી.—" પ્રકાશક " **મોહનલાલ લલ્લુભાઈ, સોજીતરીયા.**

રા. "નરમણિ" નાં કેટલાંક કાવ્યો.

મોટું હોય તે નાનાને ખાય !

સવૈયા.

નીકનું નીર નાળામાં વ્હેતું, નાળાનું નદીઓમાં જાય,
નદીઓનું એકત્ર થઇને, મહાનદીમાં જઇ ઉભરાય;
મહાનદી તે કોણ બિચારી, જઇ સાગરે સદ્ય સમાય,
આ સૃષ્ટિનો એજ નિયમ છે, મોટું તે નાનાને ખાય. ૧
ઝીણા જીવો ખાઇ સમુદ્રે, માછલીઓ બહુ મોટી થાય,
વળી એ માછલીઓ નિત્ય ભોજન વડાં માછલાં કેરૂં થાય;
વડાં માછલાં વળતી સર્વે મગર મચ્છ મુખમાંહી સમાય,
આ સૃષ્ટિનો એજ નિયમ છે, મોટું તે નાનાને ખાય. ૨
ભરતીમાં ભરતી જઇ ભળતી, સાગર ઉપર વરસે મેહ,
બળિયાના બે ભાગ વિશ્વમાં, નિયમ અનાદિ દીસે એહ;
જે મારે તલવાર જ તેની, લોક વાયકા એમ વદાય,
આ સૃષ્ટિનો એજ નિયમ છે, 'મોટું તે નાનાને ખાય. ૩
ગાય ચરે ઉભે વગડે જઇ, ઈશ ઉગાવેલું તૃણ ખાય.
વાછરડાં આંચળથી છોડી, દૂધ માનવી તેનું ખાય;
ધાન ઉગાડે કણબી તેનાં, બાળક ચૌટામાં વેચાય,
આ સૃષ્ટિનો એજ નિયમ છે, મોટું તે નાનાને ખાય. ૪
નાના જન મોટાને માટે જે જે જેહેમત ખેંચે ભ્રાત,
બદલામાં જે મળે તેમને, કાંઇ ન તેમાં હોય વિસાત;
કામ સખ્ત જે કરે નોકરો, લાભ શેઠને તેનો જાય,
આ સૃષ્ટિનો એજ નિયમ છે, મોટું તે નાનાને ખાય. ૫

ગરીબને વળગાડી શેરો, કંપનીઓ બહુ સ્થાપન થાય,
શેરતણું કંઇ વ્યાજ મળે નહિં, ભાવ કદિ ઉતરતા જાય;
એજંટોનું ચડે કમિશન, તેમાં ના કોથી કહેવાય ?
આ સૃષ્ટિનો એજ નિયમ છે, મોટું તે નાનાને ખાય. ૬
મોટાને નાનાની સોબત, અંતે નાનાને નુકસાન,
લાભ મળે તો મોટા લૂંટે, કોને છે જગમાં એ ભાન ?
સોનાના ચૂડાવાળીથી, દાતણવાળી જુઓ ઘસાય,
આ સૃષ્ટિનો એજ નિયમ છે, મોટું તે નાનાને ખાય. ૭

રેતીના કણ જેવડો હું !

—હરિગીત—

મણુથી સુવર્ણ મપાય ત્યાં, કણ એક કોણુ હિસાબમાં,
બે બુંદ જળનું બળ કશું; અર્ણવ અખૂટના આબમાં;
માતંગ મોટા મ્હાલતા, શો એક મચ્છર માનમાં,
આ સૂર્યમાળ અનંત હેઠ હું કોણુ છું મેદાનમાં ? ૧
ઝળહળ પ્રકાશે જ્યોત ત્યાં, ટગ ટગ કરેશું દીવડો,
મેરૂ મહાન મુકાબલે, નહિ કાંકરાથી હું વડો;
કુણુ તે બિચારૂં ઝાંખરૂં, તરૂવર હજારો રાનમાં,
આ સૂર્યમાળ અનંત હેઠ હું કોણુ છું મેદાનમાં ? ૨
વહીને અનંત યુગો ગયા, પ્રાણી થયાં ત્યાં કેટલાં,
કો પાર પામે કાર્યનો, કરતાર કીધાં જેટલાં ?
ગાજે મહિમા નાથનો-કંઈ, પત્ર સૃષ્ટિ-કિતાબ છે,
નરમણિ નરમણિ ઘેર તવ તુજ, કદિ લવ હિસાબ છે. ૩

પંખિયો.

"Behold the fowls of the air, for they sow not;
Neither do they reap, nor gather into burns;
Yet your heavenly father feedeth them. Are
You not much better than they? (Holy Bible).

—હરિગીત—

હે પંખિયો, પ્રભુની કૃતિના સરસ શિક્ષક, પંખિયો,
કવિ–હૃદય–સાગરના હિલાવન,[1] સ્વય[2] જ્યોતિ, પંખિયો;
નિરમળ, નિરામય,[3] નેકી ને આનંદી જીવડા પંખિયો,
શાણાં, સરળ, સંતોષની સાક્ષાત્ પ્રતિમા, પંખિયો! ૧
ચીંચીં કરતાં સાંભળી, ખેંચાય ચિત્ત મમ તમ ભણી,
તરણું મુખે તમ દેખી થાયે, હામ હૈયામાં ઘણી;
ચાંચોની મસ્તી જોઇ, મુખથી વાહ વાહ વદાય છે,
તમે મધુર જીવન વિષે કંઇ કંઇ વિચારો હા! થાય છે. ૨
જાઓ ગમે ત્યાં તમે ઉડી, ગાઓ ગીતો જે ગમે,
ચિંતા વગર ઝૂથો તમારાં વૃક્ષ ઉપર નિત્ય રમે;
નહિ શીખવાનું ઘણું તમને, શિખ્યું તે ભૂલતાં નથી,
સુખમાં જીવન ગાળવા તમને, રીત કોણ ગયું કથી? ૩

---

૧ ચંદ્રમાની પેઠે કવિના હૃદયસાગરને હલાવનાર. ૨ ચંદ્રમાની પેઠે પારકું તેજ વ્હોરનાર નહિ પણ સ્વયંજ્યોતિ પ્રેરણા બુદ્ધિવાળાં–અર્થાત્ self made. ૩ નિષ્પાપ.

રે મીઠડાં, મુજને કહો, શાં પુન્ય કીધાં છે તમે?
અથવા હશે ગત[1]–જન્મમાં તપ કેટલાંક તપ્યાં તમે?
કે વધુ અક્કલવાન અમ કરતાં, જરૂર હશો તમે?
સાચું કહો સુખ ચેનમાં શાથી સદા શોભ્યાં તમે? ૪
ઘર બાંધતાં ગાયા કરો છો, ગાઓ ચારો લાવતાં,
આભે ઉડંતાં, બેસતાં, ગીત ગાઓ છો મન ભાવતાં;
હરદમ સુરક્ષિત[2] શિશુ પેઠે, કિલ્લિલાટ કરો તમે,
સંસારના ઊના પવન તમ–[3]વતી કોણુ કહો ખમે? ૫
ચડતી પછી પડતી, ઉદય ને [4-5]અસ્ત, જગમાં ચાલતાં,
સ્થિર નહિ એક સ્થિતિ સદા એ બોધ અમને આલતાં;
[6]જયાં સમય સાથે ભેટતાં, હારી ગયા શાણા સહુ,
દરકાર વણુ તદપિ તમોને, નિત્ય ફરતાં હું [7]લહું! ૬
લાંબા વિચારો નર કરે, પણુ શાંતિ તેને નવ થતી,
વણુ–વિચારે ઓ વ્હાલડાં, છે એક [8]નિશ્ચય તમ મતિ;
ખોદતાં ઊંડા ખોપ નરને આજ [9]તક નહિ કંઈ મળ્યું,
શાથી તમે નિજ જન્મથી, ફળ ચાખતાં આવ્યાં ગળ્યું? ૭

---

૧ પૂર્વ જન્મમાં. ૨ સારી પેઠે રક્ષાયેલાં બાળકો કે જેના ઉપર માબાપ રૂપી છત્ર મોજૂદ છે એવાં. ૩ તમારી વતી–તમારે બદલે. ૪ આ શબ્દો પ્રથમના શબ્દોને બળ આપતા હોવાથી પુનરુક્તિ દોષ થતો નથી. ૫ **ઉદય ને અસ્ત** એ **આલતાં** ક્રિયાપદનો કર્ત્તા છે. ૬ જે જગતમાં. ૭ નજરમાં લઉં છું. અર્થાત્ દેખું છું. ૮ એક નિશ્ચયવાળી બુદ્ધિ–(व्यवसायात्मिका बुद्धि रेकह कुरुनन्दन गीता. અધ્યાય બીજો) ૯ આજ સુધી.

કે' છે, જગતમાં માનવીનું જીવન ઉત્તમ છે સહુ,
પ્રત્યક્ષ આજ પ્રમાણુ જોતાં, સત્ય એ કયમ હું કહું ?
દિલમાં સુખી જે નથી તેને કોણુ નર–ઉત્તમ કહે ?
વ્યાધિનો પર્વત છાતી માથે, કેમ દિલ સુખમાં રહે ? ૮
વ્યાધિ નથી કરતો જરા, તેને જનાવર જન કહે,
વ્યાધિનું વ્હોરી વૈતરૂં, કુણુ તથાપિ [1]કાંદો લહે ?
રે મીઠડાં ! તેથી હું માનું, મધુર જીવન તમ તણું,
કહોની મળે એ શી રીતે, [2]વિનવી વહાલાં, વળી ભણું. ૯
[3]ચાહે મને જગ સહુ હસે, ચાહે મને ભોળો ભણે,
ચાહે બિચારો માહ્યરાને હવાઈ ખ્યાલો ગણે;
મારી તમાચો ભલે મુખને લાલ તેઓ રાખતા !
દેખું ન માનવ કોઈ સુખનો સ્વાદ સાચો ચાખતા ! ૧૦
વિદ્યા, વિવેકો, નીતિ, રીતિ, અમારે શિખવી પડે,
દુષ્પ્રાપ્ય વૈભવની અમોને, લાલચો પ્રતિપળ નડે;
વળી ભેદ છોટા ને વડાનો, માન ને અપમાન છે,
માથું બિચારૂં આખરે, ખટપટ તણું જ મકાન છે! ૧૧
ચોરી, દગલબાજી, જૂઠાણાંના પ્રસંગો આવતા,
મતભેદમાં ભૂલી અમે ટંટા લડાઈ મચાવતા;
સારૂં અને નરસું સમજવામાં વખત વીતે ઘણો,
કંગાળ કિસ્સો જાણવો, અમ લાખ[4]–મતિ માનવ તણો. ૧૨

---

૧ કાંદો કાઢવો, એટલે લાભ ખાટવે. ૨ વિનંતિ કરીને. ૩ અગર જો. ૪ "સોમત સડસડી, લાખમત લડબડી" એ લોકવાર્તા યાદ કરવી.

ટુંકું, અનિશ્ચિત, અને નિર્બળ, તમારૂં જીવન ભલે,
સંતોષ, શાંતિ, સરળતાની મિઠાશ લ્યો છો પ્રતિ પળે;
દુઃખ–પાપ–આધિ–ઉપાધિના, કડવા જમાના જીવવા,
એથી ભલું ટુંકું જીવન, શાંતિ–સુધા છે [1]જ્યાં પિવા? ૧૩

મીઠી તમારી મંડળીમાં, મ્હાલવું મુજને ગમે,
[2]ઍમ્બિશનને પટુ પાંજરેથી મોકળું થાવું ગમે;
નિષ્કપટ હસતું જોઇ જગને સદા હરખાવું ગમે,
ઊડી ઊડી તમ સાથ, મંગળ દેશમાં જાવું ગમે. ૧૪

ક્યારે બિચારાં માનવી કંગાળિયતથી છૂટશે?
ક્યારે તમારી પેઠ આનંદમાં ખજાના લૂંટશે?
ક્યારે હૃદયના તાપ એના, શમી સર્વ જશે, કહો?
ક્યારે સમાનપણાની હાલત દિવ્ય પ્રાપ્ત થશે અહો? ૧૫

(ઉત્તર)

કૃત્રિમ સાધનમાં નથી સુખ, એ સમજતાં શીખશે,
ઇશ્વર તણી ઇચ્છા વિષે, સંતોષ ધરતાં શીખશે;
અટપટા [3]એટીકેટનાં બંધન તડોતટ તૂટશે,
ત્યારે બિચારાં માનવી, કંગાલિયતથી છૂટશે? ૧૬

---

૧ જે જીવનમાં શાંતિરૂપ અમૃત પિવા મળે તે જીવન ટુંકું હોય તોપણ બેહેતર છે. ૨ Ambition–મહત્વાકાંક્ષા. ૩ ettiquette ઉપર ઉપરનો વિવેક.

અનુક્રમણિકા.